

MAGYAR SZEMLE

BÍRÓ MIKLÓS A DÉLSZLÁV HÁBORÚ TÁRSADALOMLÉLEK-
TANÁRÓL; SZABAD GYÖRGY ANTALL JÓZSEFRŐL; HIDVÉGI
MÁTÉ: NAGY LÁSZLÓ ÁLMAI; OLÁH ZSIGMOND: A KÖZVÉLE-
MÉNY ÉS A POLITIKA 1995-BEN; A DUNA TV INTERJÚJA GLATZ
FERENCCEL; CSORBA JÓZSEF: A MAGYAR ÁLLAM KOMMUNIKÁ-
CIÓS VÁLSÁGA; PETHŐ TIBOR A NYUGAT OROSZ DILEMMÁ-
JÁRÓL; BESZÉLGETÉS AZ ORVOS-BETEG KAPCSOLATRÓL

SZERKESZTŐI ÜZENETEK:

A **MAGYAR SZEMLE ELŐFIZETÉSI DÍJA**, az egyes számok árának decemberi emelkedését követve, április 1-jétől egy évre 1.728 forint, fél évre 864 forint lesz. Aki Alapítványunkat legalább 5000 forinttal támogatja, az a *Magyar Szemle* egyéves előfizetését és könyvajándékot kap.

A **MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY SZÁMLASZÁMA**: 11707024-20332033. Az Alapítvány támogatására befizetett összegek az APEH engedélye alapján az adóalapból levonhatók, befizetésüket igazoljuk.

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁRSÁGI ÓRÁK: hétfőtől péntekig, 11-15^h.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: KODOLÁNYI Gyula: péntek, 12-13^h; CZAKÓ Gábor: kedd, 11-12^h; BANGA Ferenc: kedd, 11-12^h; MAGYAR BERTALAN: csütörtök, 10-13^h; VÁCZI Gábor: kedd 10-14^h.

A FOLYÓIRAT MEGJELENÉSÉT A **BATTHYÁNY LAJOS ALAPÍTVÁNY**, A **GARANCIA BIZTOSÍTÓ RT.** ÉS A **WESTEL 900 GSM** TÁMOGATJA.

A **MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY IGAZGATÓSÁGA**:

ANTALL György András, Dr. BALOGH János, BOD Péter Ákos, CZAKÓ Gábor, GRANASZTÓI György (elnök), JESZENSZKY Géza, KODOLÁNYI Gyula, MAGYAR Péter, SZABADOS György

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: KODOLÁNYI GYULA

Szerkesztőbizottság: BORBÁNDI GYULA, CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ,
KINDLER JÓZSEF, MELLÁR TAMÁS, MOLNÁR GUSZTÁV,
SZABADOS GYÖRGY, SZŐCS GÉZA, DR. VARGA CSABA

Szerkesztőség: BANGA FERENC, CZAKÓ GÁBOR,
IZINGER ANNA, MAGYAR BERTALAN, VÁCZI GÁBOR

Szerkesztőségi titkár: ARANY EMILIA

ÚJ FOLYAM V. 3. SZÁM	BUDAPEST	1996. MÁRCIUS
CZAKÓ GÁBOR	MÁRCIUS, IDUS	227
SZABAD GYÖRGY	HALLGATÓBÓL PÁLYATÁRS	229
CSORBA JÓZSEF	A MAGYAR ÁLLAM KOMMUNIKÁCIÓS VÁLSÁGA	234
BÍRÓ MIKLÓS	HOGYAN CSINÁLJUNK HÁBORÚT?	248
GALGÓCZY ZSUZSA	ORVOS-BETEG-KAPCSOLAT	264
GLATZ FERENC	INTERJÚ A DUNA TV ESTI KÉRDÉS CÍMŰ MŰSORÁBÓL	276
SUPKA MAGDOLNA	SZALAY LAJOS	280
HIDVÉGI MÁTÉ	„HALLGATOM ÁLOMI BESZÉDEM” (NAGY LÁSZLÓ ÁLMAI)	284
SZALAY KÁROLY	EGY IRONIKUS KEDVŰ ESZTERGOMI ÉRSEK	293
SNEÉ PÉTER	SZTRACSAATELLA (KERN ANDRÁS FILMJÉRŐL)	305
MEZEY BALÁZS	FILOZÓFIA MINT MŰVÉSZET (AZ EXISTENTIA FOLYÓIRATRÓL)	310
OLÁH ZSIGMOND	A KÖZVÉLEMÉNY ÉS A POLITIKA	313
PETHŐ TIBOR	BÁRÁNYOK VAGY FARKASOK	324
VUKOVICH GYÖRGY	LEVELE	328

SZÁMUNK SZERZŐI

CSORBA József (1947, Budapest): eredetileg könyvtáros, jelenleg információs tanácsadó

GALGÓCZY Zsuzsa (1960, Budapest): gyógypedagógus, újságíró.

HIDVÉGI Máté: a kémiai tudomány kandidátusa, egyetemi docens. Az Európai Tudományos és Művészeti Akadémia (Salzburg) rendes tagja.

MEZEI Balázs (1960, Budapest): tanulmányait hazai és nemzetközi egyetemeken végezte. Jelenleg az ELTE BTK-án tanít filozófiát, melyen belül fő területei a fenomenológia, a vallásfilozófia és az etika.

OLÁH Zsigmond (1953, Gödöllő): tanár, történész, szociológus, társadalomkutató. 1994 óta saját társadalomtudományi kutató cégét vezeti. 1994-ben szervezte és vezette a Magyar Demokrácia '94 programot, amelyet a választások kapcsán a magyar politika és politikai kultúra tanulmányozására hozott létre a Batthyány Lajos Alapítvány.

PETHŐ Tibor (1918, Budapest): az édesapja, PETHŐ Sándor által alapított *Magyar Nemzet* szerkesztőbizottságának elnöke, lapunk külpolitikai szemléirője.

SNEÉ Péter (1953, Budapest): az ELTE Bölcsészkarán végzett magyar-népművelés szakon. Szellemi szabadfoglalkozású. Rendszeresen jelennek meg publikációi a *Kortárs*, a *Filmkultúra* és a *Filmvilág* folyóiratokban.

SUPKA Magdolna (1919, Budapest): művészettörténész, a művészettörténet kandidátusa; a Magyar Nemzeti Galéria volt tudományos főmunkatársa; a Magyar Művészeti Akadémia tagja. 1994: Széchenyi-díj. Fő művei: *A magyar úríhímezés*, 1938; *Zichy Mihály*, 1953; *Aba-Novák Vilmos*, 1966; *Életképek a Magyar Nemzeti Galériában*, 1974; *Szabó Vladimír*, 1974; *Rékassy Csaba*, 1982; *Csohány Kálmán*, 1985; *Pirk János*, 1988; *Tóth Menyhért*, 1991.

SZALAY Károly (1929, Kecskemét): író, irodalomtörténész.

SZABAD György (1924, Arad, Románia): történész. 1954-56 az ELTE újkori és legújabbkori magyar történelem tanszékének adjunktusa, 1956-70 docens, 1970-94 egyetemi tanár. Kutatási területe a magyar polgári átalakulás. Az MTA levelező tagja. Főbb művei: *Forradalom és kiegyezés választóján 1860-61* (1967); *Kossuth politikai pályája* (1977); *Miért halt meg Teleki László* (1985); *Kossuth Lajos üzenetei* (összeállítás, 1994).

VUKOVICH György (1929, Kassa): szociológus. A szociológiai tudományok kandidátusa. 1963-72 Egyiptomban, Genfben ENSZ-szakértő. 1990-1995 a Központi Statisztikai Hivatal elnöke. Az MTA Statisztikai Bizottságának elnöke, a Demográfiai Bizottság tagja, a Nemzetközi Statisztikai Intézet tagja.

BFRÓ Miklós: az újvidéki Filozófiai egyetem Pszichológia tanszékének tanára. Az *Öngyilkosság: pszichológia és pszichopatológia* c. monográfia (1983), három tankönyv és öt kézikönyv szerzője; rendszeresen publikál folyóiratokban. Pszichológiai munkásságáért 1992-ben Dr. Borislav Stevanovic-díjat kapott.

E SZÁMUNK ILLUSZTRÁCIÓI Supka Magdolna: *Szalay Lajos* című cikkét kísérik.

MÁRCIUS, IDUS

MEGSZÓLÍTOTT A MINAP egy kisvárosi Petőfi téren Sándor, a szobor: — Mondd, szépöcsém, hol tart ma a mi nagy álmunk, a gondolat, a szólás, a sajtó, a tájékozódás szabadsága? — Hebegtem zavaromban, mert éppen egy helybéli milliomostól jöttem, akinek a gyermekei a mi beszélgetésünk árnyékában pornófilmen sikongtak a nappali másik sarkában. De a belém szorult jogász kivágta magát: — Ügyszólván az egész glóbuszon törvény garantálja, Sándor bátyám.

A költő lepillantott galambfoltos csizmájára, ami körül bulvárlapokat hurcolt a késő téli szél, majd fölsandított a nyitott ablakokra — mintha a lelkem legfrissebb emlékébe nézett volna. — Mondd, szépöcsém, milyen alapon nyomtok ki ti ennyi ocsmányságot, galádságot, hazugságot, és milyen jogen mutogatjátok a tévécloacákon?

— Petőfi-alapon — mondám én kissé szemtelenül. — Tekegyelmed harcolt érte HUGOVAL, BYRONNAL és hasonszőrű barátaival. A sajtónak mindent szabad, amit a törvény nem tilt, a törvény meg egyre kevésbé mer tiltani neki bármit, mert a sajtó azon nyomban kikészítené a jogalkotókat, ha ellene szegülnének. És még igaza is lenne, mert a cenzori hivatalok — node PETŐFI Sándornak tartsak én előadást a cenzorokról?

— Ekkora úr lett a sajtó? — csodálkozott a költő a rajta hemzsegő galambok alatt.

— Egy fejjel még annál is nagyobb. Átnéz az országgyűlések feje fölött, hiszen világcsatornákon érkezik.

— Mit szól ehhez a felséges nép?

— A nép? Szavaz és kacag. Szórakozik, ahogy szokás, élvezi a sajtó — a média — csiklandásait, melyek bizsergetik öv alatti tájait és vegetatív idegrendszerét, mert az egyes cloacák vad versenyt vívnak a kegyeiért.

— Hol marad az igazság?

— Az igazság? Érdekes kérdés. Ritka, amióta a médiában információk áramlanak erre-arra, s a médiapiac szempontjai enyhén szólva mások. Némelyek szerint megszűnt, mások szerint sose volt ekkora igazság a világon: föl is osztatott a nép mindahány egyede között, s ki-ki azt tekinti igazságnak, amit akar. Ismét mások szerint egy i-betűvel lemaradt önmaga mögött.

— És a költészet? — a költő hangja szinte elveszett a márciusi burukkolásban.

— Megvan. Senki sem tiltja. Minden országban akad több száz, némelyikben még akár ezer ember is, aki verseket olvas.

CZAKÓ Gábor

SZALAY LAJOS RAJZA

HALLGATÓBÓL PÁLYATÁRS*

ANTALL József, évtizedek távolába visszatekintve, maga minősítette kapcsolatunkat akkor, amikor válaszul születésének 60. évfordulója alkalmából hozzá intézett üdvözlőre, 1992. április 8-án levélben reflektált.

„... Nem is tudom szavakba foglalni azokat az érzéseket, amelyek közöttünk kialakultak az elmúlt évtizedekben. Nem akarok hosszú emlékezésbe kezdeni egyetemi előadásaid hatásáról. Különleges szint jelentettél nekünk, hallgatóknak, a történelmi igazságot fogalmaztad meg és olyan stílusban, ami kevesekre volt akkor jellemző. Tiszta és egyenes vonalú pályád mindenkinek csak a példaképe lehet. Ezért is kértelek meg annak idején arra, hogy vállald el doktori szigorlatozásomat és disszertációm bírálatát. Ha lenne róla magnófelvétel, sokan elcsodálkoznának, hogy a budapesti egyetemen a szigorlati bizottság előtt milyen hangnemben dicsérték a magyar történelmi liberalizmust és ennek szemüvegén keresztül milyen kritikáját adták a marxizmusnak.”

A MIT ÉN EHHEZ CSATOLHATOK, AZ KEVÉS. A tanár, aki előtt a padsorokban sok diák ül, hallgatóit igazán akkor ismeri meg, ha gyakorlatra is hozzá járnak. Antall József ott ült a padsorokban, de gyakorlatra nem járt hozzám. Ugyan figyeltem nevére, amikor a bemutatkozó aláírását papírra róttá, hiszen a név a hajdani kispap minisztert idézte. (Csak jóval később tudtam meg, hogy valóban a hajdani politikus fiát ismertem meg benne.)

Ami „hallgatói” magatartásából felidézhető számomra, az éppen az volt, hogy nem csupán hallgatott. Az előadó tanárt általában zavarni szokta az a hallgató, aki láthatóan kommentálja az előadást. Antall József pedig ilyen volt. Nem ült szótlanul a helyén, nem csupán jegyzetelt, hanem jól érzékelhetően megjegyzésekkel is kísérte az elhangzottakat. Ezt nagyon hamar észrevettem, s minthogy — ne feledjük —, mindez az ötvenes években játszódott, némi bizonytalanság támadt bennem, vajon ez a sűrű reflektálás nem olyan valaki részéről történik-e, akitől majd panaszra, sőt, többre is telik... Hiszen az ilyen magatartást (és néha a következményeit is) korán megismertem.

Rövid idő múltán azonban ez az érzésem elmúlt. Észrevettem, hogy előadásaimnak éppen a politikailag kényes pontjainál legtöbbször félreérthetetlenül igenlő volt a tekintet, és a gunyorosságtól sem mentes hallgatói alapállás a reformkor, illetve az abszolutizmus egyes politikai személyiségeinek bemutatásánál egyetértővé, sőt, hangsúlyosan igenlővé vált.

* Áprilisban jelenik meg *Az ismeretlen Antall József* című emlékezésgyűjtemény a Mundus Kiadónál. Ebből a könyvből vettük ki a fenti írást.

KAPCSOLATUNKBAN A KÉSŐBBIEK SORÁN fontossá lett, hogy mindketten megbecsüléssel és barátsággal viseltettünk MOLNÁR József személye iránt, aki a Segédtudományi Tanszék munkatársaként működött, s nekem hajdani tanítványom, Antall Józsefnek pedig nemzedéktársa és megbecsült kollégája volt. Molnár József 1956-ban kiemelkedő szerepet játszott a diákifjúság nemzeti és demokratikus mozgalmaiban, azok jó és józan irányba terelésében. Molnár József irányította egymásra figyelmünket. Történeti érdeklődésünk párhuzamossága mellett alighanem ennek a személyes szálnak is szerepe volt abban, hogy már a kutatói pályán előrehaladó Antall József doktorálásában az általa méltányolt szerep jutott számomra.

Attól kezdve fokozatosan a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Levéltár köréhez, egyben szélesedő baráti köréhez vonzott engem is, és tudományos szervező munkájának különböző fázisai-ban jelét adta annak, hogy számít a közreműködéseme.

Amikor a '70-es, '80-as években a diktatúra felpuhulása a szellemi közéletet is új lehetőségekhez juttatta, további szálakkal erősödtek kapcsolataink. Ilyen volt a Kerepesi temető Nemzeti Pantheonra emelésére irányuló akciósorozat, amelyben Antall József meghatározó, jómagam szerény, alkalmi szakértői szerepet játszottam. Még inkább az a körülmény, hogy a '80-as évek derekán engem a magyar-lengyel történész vegyes-bizottság elnökévé választottak, ami ugyancsak közel esett Antall József érdeklődési köréhez.

A 80'-as évek végén bekövetkező politikai fordulat előjátéka idején már barátként, sőt, politikai beszélgetőpartnerként köszöntöttük egymást. Gyakran előfordult, hogy egy-egy tanácskozás végezetével Antall József felajánlotta, hazavisz autóján. A hajdani tanárnak felajánlott figyelmesség nem egyszer azzal végződött, hogy autótutunk rövidebb volt, mint mondanivalónk, és hosszú időre még a kocsiban maradtunk. Vitattuk a szóban forgó témát, hovatovább az általános politikai helyzetet, vagy annak valamely aktuális kérdését. Örömmel ismertük fel, hogy gazdag tartalmú beszélgetéseink hasznosak, és közel hoznak bennünket egymáshoz.

Az első lakiteleki találkozón én meghívottként voltam jelen. Antall József később ismételten szolt arról, hogy távolmaradásának technikai okai voltak. Nagy örömmel láttam viszont a Jurta Színház összejövetelét, amelyek a nemzeti és demokratikus ellenzék vitafórumai voltak.

Az 1987-88 telén ott rendezett valamennyi összejövetelen szoltam a dobogóról. Nem utólagos megtámogatása az emlékezetnek, ha azt mondom, hogy a színpadról ismételten ráláttam Antall Józsefekre, aki — mint évtizedekkel korábban —, az egyetemi padban, ekkor is láthatóan kommentálta szövegeimet a barátainak, és alighanem egyetértőn. Úgy gondolom, megnyilatkozásaim hatására vonatkozik a már idézett 1992. április 8-i levél egyik mondata, miszerint:

„Az MDF-hez való csatlakozásomnál, valamint maradásomnál mindenképpen kiemelkedő szerepet játszott a személyed.”

A második lakiteleki találkozón, 1988 szeptemberében már ő is személyesen részt vett. A nagy tanyaúdvarton beszélgetve bizalmát fejezte ki, hogy a megalakuló Magyar Demokrata Fórum jó irányba fog haladni. De velem egyetértésben kihangsúlyozta az emberi minőség fontosságát, azt a jól ismert igényességét, aminek érvényesítéséért a továbbiakban is annyit küzdött.

1988 végén és 1989 elején már rendszeres résztvevő volt az MDF vezető csoportjának tanácskozásain. Nagy örömmre szolgált a márciusi országos gyűlés javaslata, hogy a gyűlésen kialakuló állásfoglalást Antall József fogalmazza meg GERGELY András társaságában. (Lehet, hogy melléjük még más is társult, de erre nem emlékszem.)

Az állásfoglalás — az összegzők érdeméből — erősen megemelte az országos gyűlésen elhangzó legfontosabb javaslatokat. Emlékezetem szerint a szöveg egészét Antall József ismertette a gyűlésen. Előadása, a gyűlés szenvedélyes felszólalásaitól eltérően, visszafogott, a tárgyyszerűséghez ragaszkodóan szenvedélymentes volt, és talán éppen ezzel a „profi politikusi” hangvétellel, látszólagos szárazságával nem váltott ki dübörgő tapsokat, illetve olyan elismerést, ami tartalma miatt megillette volna. Alighanem ennek is szerepe volt abban, hogy a vezetőségválasztás során Antall József nem kapott annyi szavazatot, amennyi az élbolyba juttatta volna. Engem rendkívül bosszantott a dolog, de ő vérbeli demokrataként fogadta az eredményt.

Közbevetőleg jegyzem meg, hogy ez idő tájt hívta életre Antall József a Párizsban megalakult Emberi Jogok Ligája Budapesti Tagozatát, amelynek vezetőségébe — személyes javaslatára — engem is beválasztottak.

1989 tavaszán felgyorsultak az események. A Független Jogászfórum ellenzéki tömörülést célzó kezdeményezésének az MDF vezetőségén belül, kezdettől fogva egyik következetes támogatója voltam.

A Magyar Demokrata Fórumnak az Ellenzéki Kerekasztalon részt vevő delegációja működéséért a felelősség mindenekelőtt rám hárult ekkoriban. Az előkészítő tárgyalások lezárulásának időszakában ismételten figyelmeztettem az elnökséget, hogy az MSZMP-vel való érdemleges tárgyalásokra küldöttségünket meg kell erősíteni, hiszen SÓLYOM Lászlóval ketten láttunk el szinte minden feladatot az MDF képviselőjében.

ANTALL JÓZSEFRE GONDOLTAM, akinek felkészültségéről és adottságairól a lehető legjobb véleményem volt, és bennem élt az országos gyűlésen történt mellőzésének emléke is. Felhívtam telefonon, és elmondtam, hogy az elnökségben javaslatot kívánok tenni a delegációban való bevonására. Ő ezt óvatos érdeklődéssel és bizonyos fenntartásokkal fogadta. Fenntartásainak a lényege az volt, hogy az alapkérdésekben ismernie kell az MDF-elnökség álláspontját, hogy a maga részéről a megbízást elfogadhassa.

Az ülésen derült ki, hogy egymástól függetlenül — amint arra Antall József ismételten visszaemlékezett — CSÓRI Sándor is, akivel kapcsolata ugyancsak régi keletű volt, hasonló javaslattal ke-

reste meg. Együttes fellépésünk hatására az elnökség többsége amellelt foglalt állást, hogy Antallt hívjuk meg az elnökség ülésére, és hallgassuk meg elgondolásait.

Antall József magas színvonalú, jól követhető, nagyhatású előadásban vázolta az európai demokratikus erők tagozódását a meghatározó szerepet játszó európai államokban és a multilaterális szervezetekben. Állást foglalt amellelt, hogy az ADENAUER, ERHARD, DE GASPERI és Robert SCHUMANN nevével fémjelezhető európai kereszténydemokrácia irányultságához érzi legközelebbállónak a Magyar Demokrata Fórum irányvonalát, amelyhez szervesen kapcsolódnak a magyar nemzeti liberalizmus és a falukutatók által inspirált népi irányzat legjobb hagyományai.

Megnyilatkozása után, amelyet vita, pontosabban több, általa frappánsan megválaszolt kérdés követett, az elnökség túlnyomó többségének támogatásával megbízást kapott a tárgyalásokon való részvételre. 1989 júniusában már jelen volt az ún. háromoldalú egyeztető tárgyalások megnyitóján, majd hamarosan bekapcsolódott az érdemi munkába.

Ismételten idézett levelében ugyancsak fontosnak ítélte szerepemet

„... a kerekasztal tárgyalásokban való vezető részvétel elvállalásában is. Tanár-tanítvány kapcsolatunk, kollegialitásunk és barátságunk itt vált végleg harcostársi együttműködéssé”

— írta.

Antall József részvétele a kerekasztal-tárgyalásokon a forrásanyag rendszeres feltárásán alapuló tanulmányt érdemel. Mind számos alkotmányos alapkérdés tisztázásában, mind az 1989. szeptember 18-i részmegállapodás feltételeinek kialakításában oroszánrésze volt. Felkészültségét, képességeit, nemzeti és demokratikus elkötelezettségének mélységét, horizontjának tágasságát ekkor ismertem meg igazán. Erre külön lehetőséget nyújtott, hogy a tárgyalások előtt és után, de olykor egyéb lehetőségeket is teremtve, hosszú időt töltöttünk együtt bizonyos kérdések tisztázása, nézeteink egyeztetése végett.

Az estébe nyúló hivatalos tárgyalások után majd minden alkalommal felajánlotta, hogy kocsiján hazavisz, s néha órákat töltöttünk a kis budai utcában megállított autóban, a teendőik részleteivel foglalkozva.

Az 1989. szeptember 18-i részmegállapodás aláírásakor ragaszkodott ahhoz, hogy a Magyar Demokrata Fórum részéről vele együtt én írjam alá az okiratot. Ezzel kifejezte azt a véleményét, hogy a sajátja mellett az én szerepemet tartja pártunk részéről a legjelentősebbnek a létrejöttében.

Lehet, hogy túlértékelté szerepemet, amint alighanem túlértékelt többször idézett levele zárófordulatában is, de számomra ez elmondhatatlanul sokat jelent. Hiszen megújulásunk története legnagyobb alakjának a véleményét tükrözi.

SZABAD György

SZALAY LAJOS RAJZA

A MAGYAR ÁLLAM KOMMUNIKÁCIÓS VÁLSÁGA

HATALOM ÉS TÁJÉKOZTATÁS

MIND TÖBB OLYAN SZAKÉRTŐI MEGFOGALMAZÁS lát napvilágot, hogy a magyar államigazgatás és gazdasági tervezés intézményi hátterét illetően a működést komolyan gátló zűrzavar alakult ki, melyet súlyosbít a modernizáció szükségessége miatti átalakítási kényszer. Az elmúlt öt év alatt az állam információs modellje lényegében átalakult. A korábbi információ-piramis összeomlott, s egy olyan sokszereplős modell jött létre, amelyben a politikai és a gazdasági aktorok száma milliós nagyságrendűvé vált. Ennek megfelelően, az államigazgatásban és gazdasági tervezésben meghatározó, hiteles információ-kibocsátó fórumok (intézmények) száma is megnövekedett. Áttekintésünk első részében arra kívánunk rámutatni, hogy a kormány jelenlegi gondjaiban miként jelenik meg e tényező, ill. e változásoknak mi a szerepe a kormány programkészítő és államigazgatási gondjainak sűrűsödésében.

A hiteles információforrások 1995-ben

A mai magyar állam információs modellje szempontjából már sokközpontú, vagyis a kormánynak jóval több politikai és gazdasági szereplővel kell számolnia, közöttük a mindenkori programok megvalósíthatósága szempontjából súlyos politikai, gazdasági és társadalmi nyomásgyakorló tényezőkkel. Másfelől, a gazdasági tervezés és államigazgatás modernizációja kapcsán újra kell gondolni és szabályozni a hiteles információforrásokat, valamint a kényszerítő hatású átalakulási program végrehajtása szempontjából releváns adat- és információ típusokat. Ehhez képest nem tisztázódott mind a mai napig, hogy az állami szektor jelentős méretű átalakulása (leépülése és megszűnése), illetve a magánszektor megerősítése mellett milyen adatokkal és információkkal, általában milyen ismeretekkel írhatók le a gazdasági és társadalmi mozgások, milyen nemű adatok és információk adhatnak megbizonyosodást arról, hogy a kormányzati szándékok eredményeként a kívánatos folyamatok mennek végbe.

Az állam információs modelljének átalakulása

Az állam megváltozott információs modellje szempontjából a kormány mára egy olyan formális és informális hálózat tagjává vált,

amelyben információtvény és annak alapján alakult információpolitika nem biztosítja prioritását, szakmai terminológiával élve: nincs rögzítve a hozzáférési protokoll. E hálózat makroszintű tagjai: a kormány (a nemzeti intézményekkel, a központi statisztikai szolgálattal), az államigazgatási szféra (a minisztériumokkal és az országos hatáskörű szervezetekkel), a politikai szféra (a pártokkal és a politikai érdekképviselőkkel), a vállalkozói szféra (a gazdasági érdekképviselőkkel, szakmai kamarákkal, bankok szellemi műhelyeivel stb.), a társadalmi szféra (a civil szervezetekkel és kulturális fórumokkal), a tudományos/kutatási szféra (az akadémiai intézetekkel, független kutatóintézetekkel, országos információs központokkal), végül, de nem utolsó sorban a média (a gazdasági magazinokkal, közvélemény-kutatókkal, politikai marketing- és PR-szervezetekkel, médiaelemzőkkel és információ-brókerekkel). Ebben a sokosztatú makrokommunikációs hálózatban nagyon sok hiteles információforrás és érdekérvényesítő (közvélemény-formáló) fórum van, amelyek a horizontális és a vertikális kommunikációban alakítják a közvéleményt.

Jelenleg nincsenek megnevezve a kormány közvetlen irányítása alá tartozó szervezetek, nincs az információ-ellátását és tájékoztatási feladatainak ellátását biztosító információtvény, nem jött létre a kiszolgálását biztosító információpolitika. Ennek megfelelően nincsenek biztosítva a bevezető és a követő tájékoztatását mint alapvető kormányzati tevékenységeket megalapozó feltételek, nem működik a tájékoztatás társadalmi tükörszerepe.

Az információtvény helye az alkotmányozásban

AZ ELŐZŐEK BEN KIFEJTETTEK ÉRTELMEBEN az állam működtetése, a kényszerítő hatású programok végrehajtása érdekében mindeneke előtt egy információs kerettörvénynek kellett volna megszületnie, benne a kötelező adatszolgáltatás, a közzététel, a hitelesség garanciájával. Ki kell mondanunk, hogy az adatvédelmi és az informatikai törvény, vagy a médiatörvények nagyon fontos törvények, de semmiképpen nem előzhetik meg a kötelező adatszolgáltatás és a hitelesség követelményének jogi garantálását, és nem sorolhatók hátrább az országos hatáskörű információ-kibocsátó intézmények státuszát rendező, a nemzetgazdaság információ-ellátását lehetővé tevő szervezetek működését biztosító törvényi vagy jogszabályi keretek sem.

A kormányzati információpolitika szerepe

Szakértők szerint Magyarországon nem információhiány, hanem információdömping van, melynek kezelhetetlenségét fokozza a szervezeti és egyéni információgazdálkodás kialakulatlansága. A kormány működését segítő alapvető információkat (bázisadatokat) szolgáltató intézmények működési helyzete és kompetenciája rendezet-

len, illetve bizonyos felismerések hiányában az új hiteles információforrások, mint intézmények, nincsenek megjelölve, ezen intézmények és a legfelső döntéshozói központok közötti információ-továbbító mechanizmusok és csatornák nincsenek lefektetve. Ugyanakkor államigazgatási téren létezik már egy jelentős információs infrastruktúra, kialakulóban van Magyarországon is az információs közmű, a kormánynak rendelkezésére áll az informatikai koordináció. Ennek ellenére nincsenek megfelelő ismeretei (és persze a kormányzó politikai erőkné se) a gazdasági aktorok jelentős részéről. A sokszereplőssé vált magyar társadalomban sokkal szélesebb körű adat- és információgyűjtés megoldásáról kellene gondoskodni, s mindezt végrehajtani egy olyan államban, ahol az információszabadság igen jelentősen korlátozza az állam és a kormány jogait. Azonban láthatóan nem született meg az a felismerés, hogy új igazgatási, vezetési feladatok, újszerű vezetői és alkalmazotti viselkedésformák jelentek meg, valamint hogy a kommunikációs tevékenységekben és a gazdasági viselkedésben bekövetkezett változások, a foglalkozások közötti fokozott verseny, az információ-feldolgozó, elemző és tájékoztató, szakértői szintek széles spektrumát hozták létre, s ezekre a jelenleginél sokkal komolyabban kellene támaszkodni.

A politikai és a gazdasági szféra új viszonya

A MINDENKORI KORMÁNYNAK SZÁMOLNIA KELL TEHÁT AZZAL, hogy a korábbi információ-piramis összeomlott, az információhatalom megosztottá vált. Irányítási és igazgatási szempontból merőben új helyzet alakult ki, a gazdasági tervezésnél például a gazdasági aktorok milliós nagyságrendjével kell számolni, de nem jött létre a kormány információgyűjtő, -feldolgozó, tájékoztatói jogait, kötelezettségeit rögzítő információtvény, annak alapján (és a politikai érdekcsoportok konszenzusával) megfogalmazott információpolitika. Ebből következően egyrészt a kormány nem rendelkezik elegendő ismerettel a politikai és gazdasági aktorokról, a társadalmi szereplőkről, másrészt nem képes a kényszerítő hatású gazdasági és társadalmi programok végrehajtásához szükséges társadalmi szolidaritás, ill. állampolgári lojalitás biztosítására megfelelő tájékoztatáspolitikát kidolgozni.

Az elmúlt öt esztendő történései azt mutatják, hogy a politikai és gazdasági érdekek sikerrel akadályozták meg, hogy a kormány helyreállítsa információmonopóliumát (az más kérdés, hogy ennek így kellett történnie). Az átmeneti helyzetben rejlő lehetőségek (a kedvezőbb politikai és gazdasági alkuhelyzetek, anyagi haszon stb.) mára kimerültek. A kényszerítő hatású gazdasági programok, a modernizációs elképzelések megvalósításához ma a kormány információgyűjtési és tájékoztatói szupremáciája azonnali helyreállítására van szükség, ellenkező esetben a legkecsegtetőbb programoknak sem lehet a társadalmi elfogadottságot biztosítani, a sokkal

erőteljesebb hatalmi nyomással sem lehet a politikai és gazdasági aktorok lojalitását megnyerni.

Az állam (és a társadalom) új információs modelljének leírása és tudatos követése ugyan várat magára, a sokkal bonyolultabbá, gyorsabbá vált politikai és gazdasági élet befolyáásszervező, ill. befolyás-ellenőrző csomópontjai viszont kialakították a maguk információs csatornáit és mechanizmusait. A minisztériumok szerepe jelentősen csökkent, egyrészt abból a zavarból adódóan, hogy a magán-szektor előretörését, az állami szektor összezsugorodását nem követik kellő rugalmassággal, másrészt egy politikai indíttatású átalakulási kényszersorozatból következően, mely szervezeti, személyi és lokális átrendeződésekkel járt. Harmadrészt vannak modernizációs jellegű változások is, de ma még ezek is inkább a zavart erősítik.

Átalakulóban van a Miniszterelnöki Hivatal (MEH) is, amit elsősorban a miniszterelnökség és a tárcák közötti egyeztetési zavarok (lásd Jánosi-ügy), a MEH adat- és információ hozzáférési protokolljának hiánya, a kormányzati tájékoztatáspolitikai kidolgozatlan-sága (szóvivőváltások) mutatnak. Ezt a helyzetet a politika és a gazdaság dinamikusabb tényezőivel szemben kevésbé ellensúlyozza az a funkcionális változás, amit a Kormányzati Ellenőrzési Iroda (KEI) és a Modernizációs Programiroda (MPI) megalakulása jelent. A KEI tulajdonképpen a közigazgatási korszerűsítési kormánybiztosi hivatal funkcióját tölti be, a közigazgatás deregulációjának, az államháztartási reformnak ill, a legnagyobb horderejű szociális kérdések menedzselésének a kézben tartására jött létre. Az MPI egy máig teljesen ki nem bontott, rendkívül összetett feladathalmazt kapott, amelyben a legfontosabb az elodázhatatlan modernizációs program társadalmi elfogadottságának előkészítése és biztosítása lenne. E szervezeti egységek működésével azonban (a gazdaságpolitológiában kiemelten fontosnak tartott befolyáásszervező és ellenőrző tevékenységek átrendeződése szempontjából) jelentősen megváltozik az államigazgatás irányítási, szervezési, összefoglalóan: hatalomtechnikai rendje is.

EBBŐL A NÉZŐPONTBÓL a minisztériumok közül a PM ugyan még egy korábbi állammodell logikája szerint, de már az új politikai konstellációhoz és hatalomszervezéshez igazodva, öt nagy szervezeti egységbe tömöríti működését, nem kis mértékben arra a túlzott önbizalomra építve, amit ama adottság feltételez, hogy a programgenerálás szempontjából a PM rendelkezik a legátfogóbb (és működő) információs bázissal. (A kincstár felállása ebben az államigazgatási rendszerben újrafogalmazza a gazdasági és pénzügy-minisztériumi, ill. költségvetés-menedzselő szerepeket.)

Világos, hogy a politikai befolyáásszervezés szempontjából a PM-ben lévő munkacsoport párhuzamos szervezete a MEH modernizációs titkársága, amely elsősorban a társadalmi fogadtatásért felelős. De ugyancsak erős egy fórum, mely máshová teszi az információgyűjtéssel és szervezéssel felépített hatalmi csomópontokat: az Államháztartási Reform Bizottság. A legnagyobb kérdés azonban az, hogy milyen bázisadatokon, milyen információs bázison dolgozhat-

nak az új gazdasági, társadalmi programgeneráló és politikai/hatalmi szerveződések. Ugyanis a programkészítés és az állam modernizációjának kínjai, politikai gátjai, ill. szemléleti korlátai csúcsosodnak ki az olyan kezdeményezésekben, mint pl. az APEH nyomozási hatáskörhöz folyamodása, vagy a VPOP-TB-APEH adatbázisok összekapcsolhatóságának kérdése (mely az információs kerettörvény hiányában nem lehetséges). Nem elég a Visszaélések Elleni Kormánybizottság, vagy az ún. tiszta kezek bizottságának fellépése (Közpénzek Felhasználását és a Privatizációt Ellenőrző Bizottság) a közmorál, netán a politikai szigor nevében, nem elég e szervezetekbe az IM, PM, APEH, TB, VPOP képviselőinek bevonása, ha az alapvető adatokat birtokló intézmények működése, bázisadataik hitelessége nincs korszerű jogi, közgazdasági, statisztikai, számviteli stb. adminisztrációs módszerekkel legitimálva, ha az adatokhoz való hozzáférés rendje, a kormány információs szupremáciája nincs egy nemzeti információpolitikában lefektetve.

A korábbi információpolitika csődjének naponta tapasztalhatjuk a jeleit. Ilyen a TB-ügy: a pontatlan címzések és rossz adatok, az ügyviteli folyamatok több hónapos csúszása. A folyószámlatulajdonosok száma 1990-1994 között több mint kétszeresére nőtt, s ez egyszerűen kezelhetetlenné teszi a bázisadatok tömegét. Hasonló anomália, hogy a cégbíróságok adattárai nem kapcsolhatók össze, adminisztrációs és számviteli hiányosságok miatt az új cégek bejegyzése nem ad elég gyors tulajdon- és tevékenység-regisztrálásra alkalmat, a megszűnő cégek pedig nem vonódnak ki a rendszerből. Az már a kisebb jelentőségű ügyek közé tartozik, hogy a földhivatalok feladatai 60-80%-kal növekedtek az elmúlt öt esztendőben, és háromesztendőes késésben vannak.

A követett információpolitika legveszélyesebb mulasztása azonban a privatizáció terén jelentkezett, melyet a tájékoztatás állatorvosi lovaként emlegetnek. Az állam információs modelljét tekintve nem lehet kérdéses, hogy szükség van egy privatizációs miniszteri döntéshozói posztra (ahogy azt minden volt szocialista országban fontosnak tartották), mert a társadalomképet a távlatban meghatározó tulajdon-átrendező folyamatban a szervezet-, a tulajdon- és pénzforgalom-regisztrálás bázisadatait kormányzati szinten hozzáférhetővé kell tenni, ill. a stratégiai tervezéshez szükséges koordinációt csak ott lehet biztosítani. Az ÁVÜ és az ÁV Rt., majd ÁPV Rt. státusza ugyancsak sokkal inkább a bázisadatokhoz való hozzáférés szempontjából érdekes, egyébként is előbb adatokkal rendelkeznek a felügyeletük alá tartozó vállalatokról, mint az ágazati minisztériumok.

MINDENT ÖSSZEVÉVE, AZ AKTUÁLIS HELYZETBEN az állam információs modellje azt mutatja, nagy a veszély, hogy a politikai információcsere színtere már nem a parlament és a kormány, hogy a gazdasági tervezés és programgenerálás nem elég széles, alapos, hiteles adat- és információbázis alapján történik, a társadalmi információnak pedig nincs nyilvánossága. Egyre több jel mutat arra, hogy a termelésközpontú, hagyományos statisztikai bázis

alapján már nem lehet elég ismeretet szerezni a mai magyar társadalomról, hogy a fogyasztás-alapú mérőszámok hitelesebbek, mint pl. a logisztikai beszerzési és készletezési társaság megalakulásával elindított beszerzést és fogyasztást követő monitoring-rendszer, vagy a gazdasági egyéni (állampolgári, fogyasztói) és szervezeti (vállalkozói, vállalati) viselkedést figyelő közvélemény-kutatási technikák regisztrálnak.

AZ INFORMÁLIS ÁLLAM NÖVEKEDÉSE

ALLANDÓAN NAPIRENDEEN VAN az információval bánni nem tudás problémája, naponta tapasztalhatók olyan rendezetlenségek, amelyek a magyar állam korszerűtlenségére hívják fel a figyelmet. Közismert az adatszolgáltatás és adatfelhasználás állampolgári vonatkozásainak problémája, miközben az intellektuális információjog nevében elfogult szakértők ma már a személyi szám további használatát szorgalmazzák. Napirenden van a felismerés, hogy a gazdasági tervezés és államigazgatás gyengesége ill. működésképtelensége, a gazdasági programalkotáshoz nélkülözhetetlen gazdaságstatisztikák hiányoznak vagy megbízhatatlanok, a kormányzathoz nélkülözhetetlen igazgatásstatisztikai adatok szintén megbízhatatlanok, összevonhatóságuk és ellenőrizhetőségük megoldatlan. Napirenden vannak a tájékoztatási törvények egy olyan vitában, amelyben nem lehetséges megoldás, ha a rendezéshez szükséges törvényi és jogszabályi környezet teljes egészében nem kerül revízió alá.

A gazdasági tervezés és az államigazgatás alapvető információigényeinek biztosítása, az információ-kereskedelem szabályozása, a tájékoztatás törvényes kereteinek megteremtése, az állam és az információ viszonyát meghatározó információtörvény hiányában nem vihető végbe a modernizálás, és folytatódik az ország kormányozhatóságát veszélyeztető informális állam, a szürke és a fekete gazdaság növekedése.

Az információs kerettörvény szerepe

Az információs kerettörvény két részből kell álljon. Egyrészt meghatároz olyan információjogi kánonokat, mint a kötelező adatszolgáltatás, a közzététel és hozzáférést, ill. a hiteles információforrások megnevezését; másrészt keretbe foglalja az információgyűjtés, -feldolgozás, -tervezés és -szervezés, -kereskedelem és tájékoztatás egyéb, az információs alapjogokra (kötelező adatszolgáltatás, közzététel, hitelesség) visszautaló törvényeit is.

Az információ-kereskedelem törvényei

Az információ-kereskedelemnek a fejlett országok normáihoz igazodó szabályozási igénye felveti az adatvédelmi, az informatikai, a verseny- és a reklámtörvények működési hiányosságait. De Magyarország valódi problémája az, hogy a (létező) törvények következetes alkalmazásától rendre eltekintve, az állam modernizálását, a kormány-

zati munka hatékonyságának javítását odázzuk el, kiszolgáltatottá tesszük az állampolgárt (nem annyira az állam által, mint inkább a *sziürkében és feketében* működő informális állam révén), és a társadalmat (az informális államot építő politikai, gazdasági és deviációs érdekcsoportok manipulációjának). Az információ-kereskedelem szabályozatlansága — szakértői becslés szerint — 1989-1994 között mintegy 500 milliárd forint nagyságrendű gazdasági kárt okozott a magyar államnak: a sokat emlegetett korrupció elsősorban illegális információcsere!

A gazdasági tervezés és államigazgatás törvényei

A gazdasági programalkotás és menedzselés szempontjából legfontosabb cég-, statisztikai és számviteli törvények rendezetlenségei és alkalmazásuk hiányosságai a pénzügyi rendszer törvényeivel és a versenytörvénnyel kiegészítve, jelentős mértékben járultak hozzá a rendszerváltó kormány bukásához, s a jelenlegi kormány gazdasági programalkotó és irányítási tehetetlenségéhez, a törvényességet ellenőrző — a legitim hatalmat szolgáló — intézmények hatókörét megkerülő informális állam politikai és gazdasági erőcsoportjainak mind gátlástalanabb fellépéséhez.

A befektetés-szervezés címén jogi, pénzügyi, politikai és társadalmi viszonyainkat figyelő információs szakértők Magyarországot a fejlődő világ második (fejletlenebb) csoportjába sorolják, ahol bajok vannak az információs infrastruktúrával, nincs információ-törvény s ahhoz kapcsolódó információpolitika, mely megjelölné a hiteles információ-kibocsátó intézményeket; végül, a rendelkezésre álló adatok nem konzisztensek a nemzetközi gazdasági élet politikai és üzleti kockázati mutatóihoz felhasznált információkkal. A statisztikai és számviteli törvények — módosításaik ellenére — nem képesek követni az igényeket, nem fogalmazódott meg bennük a modern állam szerkezeti és funkcionális igényeihez közelítés menetrendje.

EMENETREND SZERINT a statisztikai törvénynek alapvető szemléletváltáson kellene keresztülesnie, a termelés szempontú köve-
téstől a fogyasztás szempontú regisztrálásra való áttéréssel, a gazdasági és politikai aktorok sokkal szélesebb körének megfigyelésére alkalmas módszerek bevezetésével. A számviteli törvény ugyancsak újabb kiigazítások és korszerűsítések előtt áll, parlamenti szereplése olyan hézagokat világított meg, mint pl., hogy a vállalatok nulla vagy negatív tőkét mutatnak ki a devizában lévő kötelezettségeik ártértékelésével, vagy hogy a könyv szerinti és a piaci érték közötti különbségekkel visszaélnék, ill. az inflációs hatás megjelenítendő a vagyonérték alakulásában. A cégtörvény legfőbb gyengesége a cégbejegyzések hiányosságai (a cégek adatainak és a cégekre vonatkozó jogok következetlenségei stb.), a cégnyilvántartások aktualizálása, összerendezhetősége, a megszűnt egységek kiszűrésének elmaradása vagy késése.

A gazdasági programalkotás szempontjából létfontosságú statisztikai adatszolgáltatásban, az adatfeldolgozásban és a közgaz-

dasági folyamatok megértése szempontjából releváns információk előállításában (ami információtervezést és -szervezést is jelent) kell jelentős javulást elérni. A gazdasági aktorok naprakész nyilvántartásával, a készpénzforgalom radiális visszaszorításával, a szervezet- és tulajdonregisztrálás hatékonyságának javulásával lehet csak eredményt elérni, ill. a kormány szempontjából az APEH, a TB, a VPOP, a cégbíróságok és a KSH adatállományainak azonnali (és szigorúan egyirányú) összekapcsolhatóságának megoldásával lehet a *szürke-* és a *fekete* gazdaság visszaszorításával számolni. Persze nem úgy, ahogy a Horn-kormány képzeli információtvény hiányában — az alkotmányosságot szem előtt tartó ellenzéki és társadalmi ellenőrzés nélkül hozni létre információhatalmat, összekapcsolva az APEH és a TB adatállományait.

A nemzetgazdasági számlákra vonatkozó, ill. a nemzetbiztonsági jellegű információ-ellátást az állam új információs és makro-kommunikációs modellje alapján lefektető politikai döntésre várnak évek óta a szakemberek, valamint többek között az ÁSZ által sürgetett vagy nyilvántartásokra. Nem utolsósorban pedig a pénzügyi szféra törvényeit (a banktvénnytől a felügyeleti törvényeken át az értékpapírtörvényig bezárólag) kell belefoglalni az információs kerettörvénybe, azzal konzisztens jogi és gazdasági feltételrendszert teremteni.

A nemzeti információpolitika szerepe

ANEMZETI INFORMÁCIÓPOLITIKA SZÜKSÉGESSÉGÉT egyrészt a társadalom és a gazdaság működtetéséhez szükséges megnövekedett információtömeg indokolja, másrészt pedig az a tény, hogy az állampolgár egyre inkább az információ által érintkezik környezetével, semmint a közvetlen tapasztalás útján, ezért az információ hitelesítése és kereskedelmének szabályozása az állam (az alkotmányos jog) feladata. A modern, hatékony államban a kormánynak rendelkeznie kell az információtvényre épülő információpolitikával, amely iránymutatást ad az információ termelésével, közvetítésével és felhasználásával foglalkozók, ill. általában az állampolgárok számára. A nemzeti információpolitikában össze kell hangolni a fejlesztési terveket, a társadalmi célokat és a spontán gazdasági, társadalmi mozgásokat, a nemzetközi megjelenést formáló külügyi stratégiákat stb. A nemzeti információpolitika alapján a kormány biztosítja az állam működéséhez szükséges információt, egyrészt koordinálva a különböző állami (és nem állami) szervezetek információgyűjtő és -kibocsátó munkáját, másrészt az adott helyzet feltárásával a tájékoztatás társadalmi tükörszerepének, a társadalmi nyilvánosságnak működtetésével.

A kormányzati információ- és tájékoztatáspolitikai szerepe

Az állampolgárnak elegendő információval kell rendelkeznie ahhoz, hogy felelős módon lépjen fel a társadalomban, vegyen részt a termelésben. Az információ a társadalom innovációs motorja, ezért is gondoskodni kell arról, hogy megfelelő orientációval elegendő infor-

mációt kapjon. Ha ugyanis az állampolgár elegendő információval rendelkezik és orientációt is kap hozzá a nemzeti és kormányzati információpolitika szellemében, akkor a makrokommunikációs egyensúlyi állapot létrejöttével az adott társadalom működési alapjai is stabilizálódtak. Az elegendő információ és a megfelelő orientáció biztosítása olyan kormányzati feladat a korszerű demokratikus államokban, amelynek alapjai az információs kerettörvénybe foglalt gazdasági tervezési és államigazgatási (cég-, számviteli, statisztikai, pénzügyi, verseny-) a kereskedelmi (adatvédelmi informatikai reklám-) és a tájékoztatási (média-, verseny-, reklám-) törvények alapján politikai konszenzussal elfogadott nemzeti információpolitika szellemében születtek, amely érzékenyen őrködik a véleménypluralizmus megőrzése felett.

EZZEL SZEMBEN MAGYARORSZÁGON az információgazdaság — s az annak speciális ágaként kialakult médiaipar — a szürke-, helyenként a fekete gazdaságban működik. A tájékoztatás egyensúlyi helyzetét nem biztosítja semmi. Egyfelől egy szélsőségesen baloldali liberális véleményhatalom uralja a médiát, másfelől a szürke gazdaság erőcsoportjai manipulálják általa a gazdasági viselkedést, a pénzpiac rövid távú folyamatainak alakulását, harmadrészt a fekete gazdaság erőcsoportjai rakják rá a hallgatás béklyóit. Az állam új információs modelljének az említett törvények összehangolásában és következetes alkalmazásában tapasztalható késlekedés az informális állam növekedésével jár: az államhatalom és a jogkövető magatartás sérülése, vele a hivatalos politikai döntési és ellenőrzési fórumokat megkerülő szféra erősödése. További következmény az államigazgatási szintek szakmai vétója helyett a szakmailag inkompetens politikai döntéshozatali szintek erősödése. A tényleges hatalom kormányon és parlamenten kívülre kerül; a politikai hatalomnak az ellenzék részéről való ellenőrzése ellehetetlenül; a gazdasági hatalom pedig kimenekül a gazdaságpolitikai programok hatálya és a közteherviselés alól.

Az említett törvények s az arra épülő nemzeti és kormányzati információpolitika híján kormányzó politikai erők maguk válnak az informális állam, a szürke- és a fekete gazdaság előidézőjévé. Saját érdekcsoportjaik helyzetbe hozása, ill. az ellenséges érdekcsoportok és politikai ellenzék ilyen mértékű diszpreferálása további csoportokat kényszerít a szürke zónába, mert semmilyen törvényes eszköz nem áll rendelkezésükre a preferált erők monopolizáló törekvéseivel szemben. A tájékoztatás egyensúlytalanságának megtűréseivel, a tájékoztatás társadalmi tükör-szerepének mellőzésével a kormányzó koalíció erői fokozzák a velük nem szimpatizáló politikai, gazdasági és társadalmi csoportok pesszimizmusát, illojalitását, összességében a magyar társadalom szétszakadását.

HATALOM ÉS TÁJÉKOZTATÁS

Magyarországon egy modernizációs váltás megy végbe gazdasági és társadalmi feszültségekkel, szakmapolitikai érdekütközésekkel. Ez — sajátosan magyar helyzet — 1989-től bontakozik ki kommunikáci-

ős forradalomként, miközben a történeteket információs (és tájékoztatási) válságként éljük meg. A tágabb összefüggéseket tekintve, információs szakemberek megállapítják: a posztkommunista kormányok legnagyobb mulasztása volt, hogy nem egy koherens kormányzati információpolitika megfogalmazásával kezdték működéssüket, melyre szüksége van még a normális kormányváltások idején is, amikor nem rendszerváltás a feladat.

A kormányzati információpolitika normális esetben „csak” a tájékoztatási tevékenységek alapjául szolgál: számba veszi a kormány jogosítványait az információgyűjtés, -feldolgozás, kereskedelem stb. terén, eligazítja apparátusait a központi kormány információellátását illetően, rendszerint némi hatékonyság-javulást tűz ki célként az előző kormányhoz képest. Rendszerváltás idején azonban ennél sokkal többet kell vállalnia: az információtörvényben biztosítani információgyűjtési jogait (miközben számolnia kell azzal, hogy vertikális információhatalom többé nem jöhet létre; meg kell neveznie a hiteles információforrásokat (megfogalmazva, hogy az új társadalommozgások, a gazdasági dinamika milyen ismeretekkel és adatokkal írhatók le; meg kell fogalmaznia, hogy a korábbiakhoz képest sokszereplős társadalmi modellben miképpen lehet biztosítani a koordinációt, mely a mindenkori kormány működésének alapja.

HA A MÉDIA HELYÉT KERESSÜK a kormányzati információpolitikában, akkor különösen fontos választ adni arra a dilemmára, hogy vajon kommunikációs forradalom vagy információs (tájékoztatási) válság zajlik-e ma hazánkban. Egyetemes tapasztalatok szerint a média — az egyes kommunikációs technikák — sajátos társadalmi hatásokat, folyamatokat gerjesztenek. Ha pl. a közvélemény nem volt felkészítve arra, hogy az új magyar társadalom szociális ellentétei szükségképpen egyre erősebbek lesznek, akkor a média a kormányzati szándékok szempontjából borzasztó hatásokat gerjeszt, amikor felerősíti a feszültségeket. A negatív hatásokat tekintve a legkisebb rossz, ha „csak” kollektív politikai közömbösség lesz az eredmény.

A tájékoztatási tevékenység szerepjelentőségének felfogása szempontjából az a legnagyobb probléma, hogy a tényszerű ismeret és a vélemény nem válik el egymástól. Itt számtalan érv fogalmazható meg: szokás azt mondani, hogy információk hiányában a média maga lép a tények helyébe, de ez csak sokadrangú kérdés. Ezt megelőzi az a tény is, hogy miközben a média napszamosai nem lógnak ki a társadalomból, addig a közvéleményformáló médiavezetők évi jövedelme meghaladja a politikai és állami felsővezetés tisztségviselői jövedelmének öt-tízszeresét. Számolni kell azzal, hogy a média a társadalom legmagasabban képzett munkaerejét foglalkoztatja, hogy magasan kvalifikált és teljes anyagi függetlenséget élvező, közvéleményformáló médiaszakemberekkel szemben milyen képviselőt tud kiállítani a politikai szféra, azzal, hogy egy adott helyzetből információelőnyt tudjon kicsikarni.

VAGY HÚSZ TUDOMÁNYOS DOLGOZAT SZÜLETETT A MÉDIARÓL 1990-1994 között, a magyar ösztöndíjasok szinte mindegyike ír egyet az amerikai egyetemek számára, azonban a magyar médiumok kommunikációelméleti, tájékoztatáspolitikai, gazdasági (finanszírozási vagy kereskedelmi) fejlődésmenete az elmúlt egymásfél évtizedben összefoglalóan mintha senkit sem érdekelne. Persze, a bennfentesek és a témakiírók érdeklődése sem kedvez az ilyen igényeknek, mert rendezetlenség, törvénytelenység és politikai bűnösség egész listáját ismernénk meg az ilyen művekből. A tanulságok szempontjából pedig az egzisztenciális biztonság, a finanszírozás kényszere, a szakmai nívó, a tisztesség és törvényesség, a politikai befolyások együttes viszonyának feltárása várat magára.

A médiapolitika aktuális tárgya egész Európában a vélemény- és sajtószabadság, a véleménypluralizmus és véleménymonopólium kérdése. A magyar gyakorlatot nézve mind többen teszik szóvá, hogy 1995-ben mintha nem működne a média oknyomozó, állandóan kérdező, a társadalmi nyilvánosságot tápláló buzgalma. A sajtó 1994 nyarától kínos változásokon ment át: lassú elszürkülés, majd szelektív némaság, kesztyűs kéz a kormány bírálatait illetően, majd egységes ellenzékivé válás (a miniszterelnök szerint elég ellenzéki szócsőnek a *Népszabadság*). Az információ-kiszivároztatás hónapról hónapra gyengül; ez bizony nem a nyeretlen négyévesek apparátusa; a főszerkesztői szigor is erősödik. A kiadói és terjesztési monopólium, a reklámterítés monopóliuma azonban átsegíti a nagyokat a közvélemény megrendülésén; hat hónap után a példányszámok esése nem számottevő. Az ellenzéki hangot megütő, formálisan ellenzéki sajtó (legfőbb fórumai a *Magyar Nemzet* és az *Új Magyarország*) gondoljai nem foglalkoztatnak senkit, információs kerettörvény hiányában a kormányt semmi sem kényszeríti arra, hogy törődjön a tájékoztatás egyensúlyával, biztosítsa a véleménypluralizmust minden körülmények között, a reklámbevételek szabályozásával finanszírozza az ellenzéki lapokat is, ahogy azt az európai gyakorlat előírja.

Melyik nap miről nem ír a sajtó címen célozgatnak a második nyilvánosság fórumain a *kesztyűs kézre*, utalnak a fekete gazdaság és bűnözés miatti félelem sajtócsendjére, a korrupció nyilvánvaló jeleire, ahogy az inflációs várakozások gerjesztésével, a gazdasági várakozások álhíreivel manipulálják a sajtó révén a pénzpiacot.

Az elektronikus médiumok pedig még sokkal rosszabb helyzetben vannak, mint az írott sajtó. A rádió válsága technikai jellegű is: nincs megfelelő magyar készülék a piacon, az idegen normás készülékeket idősebbek nem tudják kezelni, a Petőfi adót nem lehet fogni, a lakótelepi lakásokban egyáltalán nem lehet rádiózni, a rádiótelefonok zavarják az adást, az adás vándorol a frekvenciasávokon, amit a fiatalabbak sem tudnak követni stb. A műsorszerkezet ehhez képest nem is olyan rossz, mint amilyen lehetne. A *szájkosár* mintha a rádiót zavarná kevésbé, bár gyakorta megesik, hogy az egyszer beolvasott hírt főműsoridőben nem ismétlik meg.

A legnagyobb vesztes azonban a televízió, mely hatását tekintve a legjobban exponálta magát a korábbi médiaháborúkban, ennél fogva a politikai fenntartások is a legnagyobbak az intézménnyel szemben. Az MTV válsága nem politikai válság: sokkal inkább a technológia és a finanszírozás, illetve a tömegtájékoztatás különféle összeférhetlenségeinek kirobbanása már az 1980-as évek elejétől kezdődően. A válság kifejlődésének magyar útja látszólag az egyre nagyobb igények és az egyre szűkösebb források inkongruenciája, miközben a modernizáció rendre elmarad. Az összeomlás előtti évben (1993) a médiavezetők és sztárriporterek illetményei már a belső üzemviteli díjak nagyságrendjével vetekednek. Innen nézni a dolgot azonban nem érdemes, mert csak demagóg kiszólásokra adhat alkalmat. Nem a magas jövedelmeket kell szóvá tenni, hanem azt a ténytet, hogy a jövedelmek emelkedésével azonos ütemben csökkent a médiaértelmisség felelőssége.

Ezt a helyzetet élezik olyan kijelentésekkel, hogy semmilyen információtvényre nincs szükség, egy (általuk!) elfogadott etikai kódex elegendő a normák rögzítésére. Ilyen helyzet egyetlen (fejlett) országban sem állhat elő, egyetlen nyugat-európai országban nincs ilyen gyakorlat; a tömegtájékoztatási törvényekkel lefedett európai (észak-amerikai stb.) mintákban rendre jelen van e kérdések újraszabályozásának ügye. A véleménypluralizmus biztosításának szükségessége 1993-ban Bécsben, 1995-ben Prágában EK miniszteri csúcsetekezlet témája volt, s amikor erről beszélünk, hogy milyen távol vagyunk az EK-normákhoz igazodásban, akkor a tömegtájékoztatás egyensúlyi helyzetének szabályozása igazán ide illik.

A médiaipar a szürke gazdaságba tart

AZ 1980-AS ÉVEKBEN KIALAKULT MAGYAR MÉDIAIPAR a szabályozatlan átmeneti gazdaságban virágzik, a leghatékonyabban alakítva át a költségvetési forrásokat magánjövedelmekké. Egyfelől a közszolgáltatóság keretei között üzemelő technikai és szellemi kapacitások vándorolnak át a magánosítás határán, majd adják el az állami televízióknak az így készült magánterméket. De ez a kisebb tétel, mely egyre csökkenő nagyságrendeket jelent az állami források leépülése miatt. Az előre mutató s egyben jövedelmezőbb tevékenység azt jelenti, hogy a nagyrészt költségvetési forrásokból felépített magánstúdió-hálózat, a nagyrészt költségvetési forrásokból főállásban alkalmazott s a magáncégekhez bedolgozó személyzet termelékenységére a magánszektorban kamatozik, a termék a magánszférába megy. Ha pedig a teljes tevékenység irányultságát vesszük szemügyre, akkor derül ki, hogy az így létrejött médiaipar (melyben a műsorkészítés és műsorszórás csak a tevékenység egyik fele, a reklám és politikai marketing a másik, az információ-kereskedelem pedig a harmadik szint) a gazdasági és politikai erőcsoportok érdekérvényesítésének egyik legfontosabb csatornája lett. Látni való, hogy minden érdekcsoport és vállalat igyekszik megvetni lábát a médiában.

A médiaipar szabályozatlan környezete a korrupció melegágya: a korrupció leggyakoribb megnyilvánulási formája az illegális információcsere, valamint a visszaélés a közvélemény-formálás fórumaival. A médiaipar tevékenységei nagyon könnyen kerülnek a gazdaság szürke zónájába, ezért rendelkezik az EK illetékes miniszteri fóruma is úgy, hogy rendszeresen világítsák át a médiaipar tulajdonosi szerkezetét. Olyan gyors tulajdonátrendeződések (fúziók és szétválások), új (nem teljesen ellenőrzött) pénzek alakítják a médiaipart (Nyugaton például most a nagy világhálózatok, távközlési és más szolgáltatók lépnek be a médiaiparba), hogy kormány szintű (és EK-szintű) ellenőrzést igényel.

MÁR A LEGÁLIS TARTOMÁNYBAN KEZDŐDNEK A GONDOK: a közvélemény-kutatás típusú politikaformálással, a politikai marketing kényes fogásaival, az egyéni (lakossági, fogyasztói stb.) és szervezeti (vállalati) gazdasági viselkedést befolyásoló, lobbizás-jellegű közvélemény-kutatások és a befektetői hajlandóságra rásegítő, várakozást gerjesztő gazdasági publicisztika formájában. A politikai marketing, mint professzionális közvélemény-formáló tevékenység megjelenése Magyarországon 1993 tavaszára tehető, majd a tömegkommunikáció állandó szereplőjeként az őszi választási harcban már hatékonyan manipulálta a politikai gondolkodást egy olyan társadalomban, amelyben nem volt, s ma sincs információtvény, nincs a tájékoztatás egyensúlyi helyzetét biztosító konszenzusos információpolitika és tájékoztatáspolitiká. A politikai marketing egyfelől a megrendelő programjának, értékeinek hatékony megjelenítését szolgálja, másfelől pedig a megrendelő potenciális ellenfeleinek lejáratását végzi. Természetesen az utóbbi több lehetőséget kínál, mert a rombolás mindig gazdagabb a leleményben, mint az építés.

A politikai marketing eszközrendszerében a kulturális és szociális értékeknek a pártokkal való összekapcsolása kitüntetett szerepet élvez, és mert Magyarországon a tájékoztatás társadalmi tükör-szerepe (a társadalmi nyilvánosság) egyáltalán nem működik, gyakorlatilag bármit el lehet hitetni a közvéleménnyel, akár a politikai szimpátiáival ellentétes szavazásra is rá lehet bírni. A sajátos körülmények között a politikai marketing elment az egyes pártok és politikusaik szereplésének értékelésével a tiltott reklám határáig, a személyes adottságok, a gesztusok, a mimika, a beszédkészség elemzésével, a tendenciózusan előnytelen megjelenítés (rossz fotográfia, taszító gesztusok kimerevítése a televízióban stb.) felhasználásával a média igen nagy mértékben befolyásolta a későbbi vesztesek esélyeit a közvélemény-formálásban. Ehhez társult a közvélemény-kutatás típusú politikaformálás a közvélemény megtervezésével, amikor a kutatás számait olyan orientális szöveggörnyezetbe helyezik, amely a kívánt irányban negatív viszonyulásokat vált ki, s a következő felmérés már a kívánt irányú elmozdulást fogja megerősíteni, mert a vándorszavazó médiaérzékeny.

CSORBA József

Lajos Szalay
1947. VII. 3.

HOGYAN CSINÁLJUNK HÁBORÚT¹

*„Esztelen a politikus, kinek politikai szándékai meghaladják a reális stratégiai erőt;
ki nem hangolja össze politikáját saját stratégiájával — semmit sem ér;
ki pedig nem tudja az árát ez összehangolatlanságnak — tudatlan!”
(André Glüksman)*

A POSZTKOMMUNISTA ÁTALAKULÁS FOLYAMATA minden kommunista ország közül Jugoszláviában volt a legtragikusabb. Noha szétesett a Szovjetunió és Csehszlovákia is, és feszültségek és fegyveres összetűzések másutt is vannak, csak mi háborúztunk egymással véresen. E végkifejlet még tragikusabb, ha figyelembe vesszük a Nyugat s a mi magunk reményeit és elvárásait, melyek azon a tényen (vagy tévhiten?) alapultak, hogy mi már hosszú ideje félúton voltunk a kommunizmusból kifelé vezető úton.

Mi történt velünk? Vajon a háború csakugyan elkerülhetetlen volt?

A volt Jugoszlávia térségében dúló háború okának magyarázatáért három feltevésel találkozunk. A szerbiai kormányrendszer kettőt használ közülük: az egyik idegen erők érdekeire és beavatkozására hivatkozik, a másik pedig „természetes folyamat”-ra, mint a jugoszláviai népek között évszázadok óta tartó gyűlölködés következményére. Ezzel ellentétben áll a feltételezés a kierőszakolt háborúról, a háborúról, melyért a felelősség a hazai nacionalista politikusokat terheli.

A Jugoszláviában dúló polgárháború okainak végső magyarázatát természetesen csak az adatok megfelelő történelmi távlatból való elemzése adhatja meg. Bennünket itt és most elsősorban a pszichológiai tényezők érdekelnek, valamint a lehetőség, hogy ennek alapján általánosabb kontextusban vonjunk le bizonyos következtetéseket. Vitassunk meg tehát részletesen minden érvet és ellenérvet e három feltételezéssel kapcsolatban.

Az első közülük, úgy tűnik föl, ma már egyáltalán nem helyénvaló. A Vatikán felhívása után, hogy szüntessék meg a szankciókat Kis-Jugoszlávia ellen, még a szerbiai rendszer is végleg felhagyott az olyan szövirágok alkalmazásával, mint a „vatikáni-kominterni (milyen abszurd kombináció!) összeesküvés a szerb nép ellen”. Miután a horvátokat és a muzulmánokat föderációba kényszerítették, az utolsó szkeptikus számára is nyilvánvalóvá vált, hogy a Nyu-

gat érdeke mindig is az integrált és nem a dezintegrált Jugoszlávia volt és marad. Minden, még a háború előtt érvényben lévő ok (olvassd: érdek), érvényes ma is: egységes piac (nagyobb, gazdagabb, átjárhatóbb), egy olyan gazdaság, amely képes visszafizetni a kölcsönöket nyugati hitelezőinek, biztonságos területszerzés a tőkebefektetésnek és az olcsó munkaerő kihasználásának, minden lehetséges háborús tűzfészek megszüntetésével stb. Ellentétben a szerbiai rendszer legfőbb alibi-tézisével, miszerint a háború a szecesszionista köztársaságok elismerésével kezdődött, a tények mást mutatnak — a nyugati arbiterek minden beavatkozása feltételezett valamilyen utólagos egyesülési formát.

MÉGIS, A NYUGAT BEAVATKOZOTT, NEMDE? Gyanún felül áll, hogy a háborús tűzfészek létrejötte lehetőséget teremtett a legkülönbözőbb érdekcsoportok működésére — a fegyvergyártók lobbijaitól a titkosszolgálatokig — amelyek a zavarosban halásztak. Vitathatatlan azonban, hogy az Európai Unió és az USA következetesen háború- és erőszakellenes hivatalos politikát folytatott. Ám a szerbiai kormánypropaganda népszerűségünk többségét sikerrel győzte meg ennek ellenkezőjéről.

A Nyugat hivatalos politikája egész idő alatt az ottani közvélemény figyelme és befolyása alatt állt. Ez az, amit vezetőink sehogy sem tudtak felfogni — hogy a nyugati vezetők, a közvélemény nyomásának kitéve, gyakran kényszerülnek nem kívánatos lépések megtételére. S ez a közvélemény nem vette figyelembe a finom árnyalatokat, hanem a dolgokat végleg leegyszerűsítve, fekete-fehéren szemlélte. E fekete-fehér szemlélet szerint Szerbia és Montenegró „kommunista köztársaságok” voltak, mert csak itt nem történt rendszerváltás, míg az összes többi köztársaság „demokratikus” lett Így azután, a felosztás jó és rossz fiúkra, már a jugoszláv krízis elején végérvényesen megtörtént — a szerbek kárára. Szerencsétlenségünkre, a szerb *warlordok* ezt később még meg is erősítették.

Ám történetünk szempontjából sokkal érdekesebb a második tézis.

A HÁBORÚ, MINT A GYŰLÖLET KÖVETKEZMÉNYE

A tézis, hogy a háború spontánul robbant ki mint a nemzetek közötti gyűlölködés fellángolása, sok történelmi analógiával támasztható alá. India és Pakisztán vérben és terrorban váltak szét, a Szovjetunió felbomlása is szült néhány államalkotó ellentétet, a demokratikus folyamatok megindulása Dél Afrikában rettentő faji zavargásokat hozott...

A mi esetünkben, a szerbek és horvátok közötti gyűlölködést legtöbbször a második világháborúból eredeztetik. A rendszer ezt a feltételezést alaposan kihasználta. A televízió képernyőjéről szinte egy percig sem hiányoztak a különböző „szakértők”, akik usztasa bűntettekre emlékeztettek, ok-okozati összefüggésbe állítva ezeket az aktuális eseményekkel. Ugyanakkor mindazokat, akik megpróbálták bizonyí-

tani, hogy a múlt eszközként újjáélesztett kísérteteiről van szó, naiv pacifistáknak, jugo-nosztalgikusoknak titulálták, idealistáknak, kiknek feje kozmopolita álmokkal van tele, s így nem látják a valóságot, a valóság pedig az, hogy ennek „meg kellett történnie”.

SÍME, MIT MONDANAK A TÉNYEK: az 1989. év közepén az egész (volt) Jugoszlávia területére kiterjedő nagy kutatást végeztek, s ez kiterjedt az etnikai viszonyok kérdésére is². E kutatás eredményei egyértelműen azt bizonyítják, hogy a délszláv népek között (a háború előtt) nemcsak hogy nem létezett gyűlölködés, de nem volt még etnikai távolságtartás sem! (Az etnikai távolságtartás olyan fogalom, mely feltételezi meghatározott etnikai csoportok elfogadását, olyan típusú állításokban kifejezve, mint a következő: „Semmi kifogásom sem lenne az ellen, hogy a fiam horvát nőt vegyen feleségül.”) A legnagyobb távolságtartást a szerbek és albánok, valamint az albánok és szerbek között mutatták ki. Valamivel kisebbet a szlovénok és a többi nemzet között, míg távolságtartás a szerbek és horvátok, szerbek és muzulmánok, valamint a muzulmánok és horvátok között gyakorlatilag nem volt. Ha tehát a háború alapvető oka a nemzetek közötti gyűlölködés volt, akkor már régesrég háborúnak kellett volna lennie Kosovóban, míg Boszniában valószínűleg soha nem tört volna ki!

Az 1990. évben, tehát a nacionalista eszmék legnagyobb burjánzása idején, végzett közvélemény-kutatásaink azt mutatják, hogy a lakosság valamivel több mint 10%-a vallott szélsőséges nacionalista eszméket, melyek a háborús megoldást sem utasították el. A jugoszláv krízis háborús végkifejletében még ennél is kevesebben hittek! Ebben tehát népességünk nem különbözött jelentősen a világ többi részében élőktől. A politikai pszichológia ugyanis azt állítja, hogy minden társadalomban a népesség kb. 10%-a teszi magáévá a szélsőségesen jobb- vagy baloldali eszméket. Krízises időkben, főként pedig a háborús propaganda megsemmisítő hatására, a helyzet természetesen megváltozik. Más szóval, olyan személyek, akik gyűlölték más nemzetekhez tartozó honfitársaikat, természetesen nálunk is léteztek, ám szembeötlő kisebbséget képeztek csakúgy, mint más országokban is. Szélsőségesek, akik készek voltak polgárháborút folytatni, éltek Jugoszláviában is (ugyanúgy, mint a többi országban), ám ők nem robbanthatták ki spontánul és nem folytathatták volna a háborúzat.

Gyanakodván, hogy következtetésemben befolyásolt a Vajdaságban tapasztalt nemzetek közötti tolerancia, kutatni kezdtem az egyes régiókban esetleg fellelhető különbségeket. Hiszen a háborúhoz teljesen elegendő volt egyetlen tűzfészkek létezése — például a Krajínák. A második világháború tapasztalatai, kombinálva a krajínai emberek (szerbek és horvátok egyaránt) mentalitásával, teljesen elegendőnek bizonyulnak, mint *casus belli*. CVIJIC etnopszichológiai osztályozása, mely szerint a „violens dinári típus” intoleranciára és erőszakra hajlamos, a pszichológiai magyarázat kulcsa lehetne. E feltételezés alátámasztására ANDRICOT idézhetnénk:

„Az ember néha azon tűnődik, vajon a balkáni népek többségének szelleme nem mérgeztetett-e meg örök időkre, és lehet hogy soha többé nem fog tudni másként, mint egyfélelépp cselekedni: elviselni és tenni az erőszakot.”

Gustav LE BON, a *Tömeg pszichológiája* című híres mű szerzője a századelőn, egy mostari tartózkodása alkalmával ezt írta:

„... a balkáni népek begyepesedtek fajgyűlöletükben, vallásukban és babonáikban. Leginkább a vasöklű török rabság felelt meg nekik, mert enélkül vadakként viselkednek, egymást fojtogatják és lemészárolják, lenyúzzák egymás bőrét és egymást karóba húzzák.”

AM, LÁSS CSODÁT! Az említett kutatás adatai, miszerint az egész volt Jugoszlávia területén a legkisebb etnikai távolságtartás éppen a boszniai és horvátországi szerb és horvát fiatalok között tapasztalható, szinte tragikus színezetet nyernek. Hogyan egyeztessük most össze ezeket az adatokat a „dinári mentalitás”-ról szóló történettel?

Noha természetesen nem bírnak a tudományos tények rangjával, sok kijelentés és esemény ebben a háborúban azok igazát támasztja alá, akik azt állítják, hogy a gyűlölet következménye, és semmiképpen sem oka ennek a háborúnak. Az UNPROFOR kötelei-keiben szolgáló személyek nem győztek csodálkozni háborús ellentmondásaink láttán: Caplijnában horvátok védtek muzulmán szomszédait horvát katonáktól; a tűzszünetekben labdarúgó mérkőzéseket játszottak egymással a tegnap még egymással háborúzó felek; egy maglaji (Bosznia) harcos egy külföldi újságíró előtt tegnapi el-lenségére ürítette poharát:

„Mindez csupán örület volt. Ez a fejések közötti megegyezés eredménye volt. Nekünk ehhez semmi közünk. Én csak az otthonomat védtem.”³

Betegeim egyike a következő háborús eseményt mesélte el:

„Két nap után a lövészárokból felismerem a baliják⁴ között és megszólítom, Senádot, a szomszédomat. Felismer ő is engem és én meghívom egy kávéra. Nem hittem, hogy van bátorsága hozzá, ő meg, nézz oda! — eljön. Az enyémekek átengedték — mi szerbek tiszteljük a bátorságot —, szépen elbeszélgettünk, és ő visszament az övéihez.”

A kérdésre, hogy érzett-e gyűlöletet iránta, megütközve felelte: „Ugyan miért, nem tett nekem soha semmi rosszat!” A második kérdésre — tudna-e megint a muzulmánokkal együtt élni — gondolkodás nélkül rávágtá: „Á nem, együtt nem, soha többé.”

A gyűlölet életrehívásának talán legpontosabb elemzését Tone BRINGA, norvég antropológusnő adta.⁵ Egy Kiseljak (Bosznia) melletti etnikailag vegyes, ám homogén faluban készített dokumentumfilm felvétele után, a következőt mondta el a Reuter tudósítójának:

„Még akkor is, amikor már gránátok hullottak a küszöbükre, még azt is valaki ismeretlen tette, valaki, akit úgy neveztek, hogy AZOK... A vegyes lakosság számára a háború valami kívülről jövő dolog volt. Szoros egységbe tömörültek, és azt mondták: ha ŐK

idejönnek, együtt fogunk harcolni ellenük... Ám ha valaki megsérül, vagy megsebesül a családból, a szomorúság és düh a közvetlen környezetben lévőket találja el. Ez már nem valaki kívülről, ezek most már MI vagyunk... Leginkább az ún. rohamcsapatoktól féltek, a bandáktól, melyek idegen fiatalemberekből álltak, akik kalasnyikovokkal hadonászva, gyűlölködve érkeztek. Ezek az idegenek, hallálal fenyegetőzve, arra kényszerítették a helyi férfiakat, hogy az ő soraikba lépjenek."

A legérdekesebb talán a kutatónő által levont alapvető következtetés:

„Bárki közülünk, mindössze néhány hét alatt megváltozhatna ily módon, feldühödött nacionalista háborús uszítók és káoszteremtők kis segítségével.”

Nehéz lenne tehát ezt a háborút valamilyen „veleszületett balkáni vadsággal” magyarázni. Mégis el kell ismernünk, hogy a terep alkalmasnak bizonyult. Ha nem is létezett gyűlölködés, nyilvánvaló, hogy könnyen fel lehetett szítani.

A háború felizzásában szerepet játszott néhány pszichológiai tényező is. Az első a tekintélyelvűség. Mint már hangsúlyoztuk, leginkább a patriarchális jellegű, valamint a katonai tradíciókkal rendelkező közösségekben (Bosznia és a Krajina) érvényesült leginkább. Az intolerancia, a hajlam erőszak alkalmazására a konfliktusok megoldásában, a valóság fekete-fehér módon való szemlélete, ellenállás (demokratikus) változásokkal szemben, alkalmatlanság más eszmék (váltások, nemzetek) vagy ezek jelképeinek (pl. a horvát, „sakktablás” zászló) elfogadására — mind olyan elemek, melyek alátámasztották a meggyőződést, hogy „a háború az egyetlen megoldás”.

Nem szabad elhanyagolni a katonai hagyományok szerepét a szerb kultúrában sem. A háborús hőstetteket eposzokban ünnepelték, a hősöket pedig a legmagasabb nevelési eszményképeként tartották számon. Tankönyveink elemzése, melyet Dijana PLUT és munkatársai⁶ végeztek el, azt mutatja, hogy tartalmuk a háborús hősöket szembeszökően favorizálja, míg a kultúra és tudomány nagyjairól csak mellékesen esik szó. A szerzőket nem csak az lepte meg, milyen hévvel hangsúlyozzák ki e könyvek az ősök szabadságtisztelő hagyományait, hanem a tény is, hogy a krízises helyzetek hangsúlyozottan vérben és vitézségben, s nem értelmes megfontolásban nyernek megoldást! A nemzeti jelleg fontos elemeként a nemzetért áldozatokra és szenvedésre való készséget emelik ki. Ugyanakkor az idegenek általában ellenségként jelennek meg.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy a jeleskedést a háborúban igen jól megjutalmazták — a háború előtti Jugoszlávia magasabb osztályai és a kommunista Jugoszlávia nagyjai státuszukat háborús érdemeiknek köszönhették. A háborúnak tehát nem volt negatív jelentése ezekben a térségekben.

Végül? a háború egyik legjelentősebb hajtóműveként a félelmet kell említenünk. Az osztogatás általános légkörében, ami a kommunista országok jellemzője, valaki mindig megrovidítve érezte ma-

gát. Amikor a nép gyomra korog, felelőst keres nyomoráért. S a pszichológiában számon tartott „erőszakátvitel a kevésbé veszélyes ellenfélre” elnevezésű mechanizmus alapján, a nyomorért inkább a szomszédot, mint a hatóságot tette felelőssé. A vajdaságiak a dalmátokat hibáztatták, mert azok élvezték a „vajdasági kenyér gyümölcseit”, a dalmátok meg minden más honfitársukat, „mert azok separték be az ő turizmuson szerzett devizájukat” stb. Sajnos, az általános nemzeti paranoia ilyen légkörében kezdődtek el Jugoszláviában a demokratikus folyamatok. Teljesen logikus, hogy egy ilyen kontextusban könnyű volt felszítani a kisebbségek többségi elnyomástól (és kizsákmányolástól), sőt, még esetleges népirtástól való félelmét is. Az apokalipszis nemzeti lovasai éppen e félelmeken lovagoltak alapvető céljuk — az abszolút hatalom megszerzése felé, bőségesen visszaélve azzal, hogy ellenőrzésük alatt tartották a köztársasági médiát. Ám ez már a harmadik történet.

A HÁBORÚ, MINT A POLITIKUSOK PRODUKTUMA

Csak a történelem adhat majd rá választ, kit terhel a legnagyobb felelősség a Jugoszláviában dúló polgárháború miatt. Az okok felsorolásában elindulhatnánk Gazimestantól⁷ vagy a Memorandumtól⁸, vagy Horvátország Alkotmányától⁹, vagy a nacionalista pártok győzelmétől az első többpártrendszerű választásokon, vagy éppen minden szerb „évszázados törekvéseitől”, hogy egy államban éljenek, vagy a horvátok álmától, hogy saját államuk legyen — ám a feleletet kérdéseinkre nem itt találjuk. Miért? Annál az egyszerű oknál fogva, hogy mindezek a tényezők, noha hozzájárultak a nemzetek közötti feszültségek növeléséhez, nem tudtak volna háborút kirobbantani.

HÁBORÚT EGYEDÜL A FEGYVEREK TUDNAK KIROBBANTANI. Ez a látszólag banális mondat lényegében felelet a kérdésre: ki felelős a háborúért? Hiszen számtalan példáját láthatjuk a nemzetek közötti gyűlölködésnek — a flamandok és vallonok, katalánok és spanyolok, angolok és skótok között —, mint ahogyan többnemzetiségű országok békés szétválására is van egész sor példa. Minden ilyen esetben az állam ügyel arra, hogy ne történhessenek komolyabb összeütközések. Amikor az állam működőképes, a szélsőséges nacionalisták kocsmákban és stadionokban verekszenek, s az esetleges terrorista csoportokat a rendőrség letartóztatja. Ha megjelenik bármilyen fegyveres csoport, az állam határozottan beavatkozik, mint amikor a dél-afrikai rendőrség szemrebbenés nélkül legyilkolta az afrikai szélsőségeket Boputacvanában. Ha megszületik az egyezség a szétválásról, az állam gondoskodik arról, hogy ez békében történjék meg — mint Csehszlovákia és a Szovjetunió esetében. Ha a lakosság kevert, az állam gondoskodik arról, hogy az átköltöztetés békésen és fájdalommentesen történjék — mint a régi Jugoszlávia és Magyarország esetében, az első világháború után.

Sajnos, mi olyan államban éltünk, amelyik követte és lehallgatta Martin SPEGELJT¹⁰, de nem állította meg a horvát rendőrség

felfegyverkezését, hanem ezzel párhuzamosan, titokban felfegyverezte a krajina-i és boszniai szerbeket, és felhalmozta a Jugoszláv Néphadsereg és a Területvédelmi Egységek harci kapacitásait. Olyan „állam”-ban éltünk, amelynek valamilyen oknál fogva megfelelt a háborús összeütközés.

A kérdésre, hogy hol kezdett el szakadozni ez a mi államunk, pontos választ adni még nem lehetséges. Vajon a centrifugális erők már a Jugoszláv Kommunista Párt szétesésekor működésbe léptek, amikor a „nyugat”-jugoszláviai kommunisták megértették, hogy hatalmuk megingott (s készek voltak azt békés úton másnak átengedni), a „kelet”-jugoszláviai kommunisták pedig, biztonságos talajt érezvén lábuk alatt, hatalmukról semmi áron sem kívántak lemondani? Vagy az állam egyszerűen spontán módon feslett szét a nemzeti varratok mentén, méghozzá minden állami struktúrában (így a hadseregben is), ezért az fel sem léphetett mint békítő tényező? Vagy talán a nemzeti vezetők beszéltek meg a területek felosztását (memento: Karadjordjevo¹¹) — én neked adom a tieidet, akik rád szavaznak (azaz, a te nemzetedet), te nekem adod az enyéimet, akik rám szavaznak — kölcsönös együttértésben arról, hogy kisebb incidenseknek meg kell történniük, hogy az egész dolog meggyőzőbben fessen (mint ahogyan az nyilvánvalóan Szlovéniában történt: „Ők mintha el akarnának szakadni, mi meg mintha nem engednénk”¹²) — s később az események kicsúsztak ellenőrzésük alól? Vagy talán a központi kommunista lobbyk gondolták úgy, hogy engednek a nacionalistáknak, hadd folyjék egy kis vér, s ők majd később felléphetnek a megmentő és békéltető szerepében (mint Tito tette a *maspok*-kal¹³), mondván, íme, „mennyeivel jobb volt, amíg mi voltunk hatalmon”! Esetleg minden visszavezethető a politikusok esztelenségére, akik nem voltak képesek átlátni saját akcióik következményeit, és a tábornokok elbizakodottságára, akik bízva katonai erejükben, hitték, hogy a „szeparatistákat” néhány nap alatt le tudják csillapítani? Vagy mindez együttesen?

Mindenképpen nyilvánvaló, hogy a háború a gyakorlatban a köztársasági médiában kezdődött. Ezek pedig a köztársasági vezetők abszolút ellenőrzése alatt álltak. Ehhez nem fér semmi kétség.

MÉDIAHÁBORÚ

MIUTÁN ELKEZDŐDÖTT A HARC AZ „EGYSÉGES SZERBIAÉRT”, s főként az „antibürokrata forradalom”, és a „spontán” népgyűlések megszervezése után, Slobodan MILOSEVICET a nyugat-jugoszláviai média úgy mutatta be, mint „nacionalista veszélyt”, „bolsevikot”, „diktátort” és „sztálinistát”, hogy ez a háború előestéjén olyan elmarasztaló jelzőkben kulmináljon, mint „SZTÁLIN törvénytelen fia” vagy „Szaddam HUSSZEIN hasonmása”. Másrészt viszont a belgrádi média számára Franjo TUDJMAN gyakorlatilag közvetlenül a hatalomátvétel után „usztasa”, „fasiszta”, „Ante PAVELIC örököse”, s „a szerbek kiirtását szorgalmazó személy” stb. A

média kulcsfontosságú szerepet játszott a félelemkeltésben is: a sakktáblás horvát zászló mindig „usztasa jelkép volt, mely az új horvát vezetőség szerbekkel való szándékait nyilvánvalóvá teszi”, míg a Horvát Televízió egyetlen alkalmat sem mulasztott el, hogy minden szerb nemzeti jelképet a csetnik mozgalommal hozzon összefüggésbe.

A média hazugságai az ellenségeskedés kiprovokálásának közvetlen funkcióját szolgálták. Tipikus példák erre a hírek „gyilkosságokról”, melyek később hamisnak bizonyultak. 1991. február 16-án, Jovan NIKOLIC az újvidéki Televízió Híradójában közölte a hírt, hogy Pakrácnál, a zendülések során nyolc ember elesett. Mint később kiderült, ez az értesülés hamis volt, ám a hírt sohasem cáfolták!

A szarajevóiak nagyszabású békemegmozdulása a boszniai háború előestéjén, 1992. április 6-án a szerbiai TV-Híradóban háttérbe szorult, kép nélkül s a következő kommentár kíséretében került közlésre:

„Az úgynevezett békét kívánó erők összegyűltek, hogy megdöntsék a jelenlegi kormányt és új kormányt válasszanak, amelyik folytatná az SDA politikáját.”

A MIKOR A HÁBORÚ MÁR ELKEZDŐDÖTT, a média a legalacsonyabb rendű háborús propagandát sugározta. Az alig felszabadított Vukovárból negyven lemészárolt csecsemőről adtak hírt, az újvidéki Televízió (Djordje GAJDOSEVIC tudósító) pedig arról tudósított, hogy „az egyik usztasa fészekben gyermekujjából készült nyakláncot találtak”. A Horvát Televízió sem maradt adós — közzé tette azt a hírt, hogy a szerb katonák egy horvátnak kivájták a szemét, mielőtt lemészárolták volna. Ilyen tudósítások közé sorolható az a „hír” is, hogy a szerb orvlövészek Szarajevóban 500 DM-t kapnak minden lelőtt gyermekért. A legbizarrabb pedig Rade DJOKIC tudósítása volt, a boszniai háború kezdetén, miszerint a szarajevói állatkertben az oroszlanokat szerb gyermekekkel etetik!

A háborús propaganda tananyagként szerepel minden harcászati tankönyvben. A logisztika részét képezi és világos rendeltetése van — a háborús motiváció növelése és társadalmilag megkívánt értékteretek biztosítása olyan tetteknek, melyek (békeidőben) társadalmilag és erkölcsileg elfogadhatatlanok. Ám az a háborús propaganda, melyet a mi médiánk folytatott, minden hadászati normát meghalad. A háborús bűnök kierőszakolt bemutatásával alibit szolgáltatott a saját háborús bűnök elkövetéséhez. És alibit szolgáltatott a politikusoknak a háborúzáshoz, melyhez nyilvánvalóan nem birtokolták nemzeteik többségének támogatását.

Ám térjünk vissza a háború kezdetéhez. Egy rendőrségi jelentés, melyet a szarajevói *Oslobodjenje* napilap jelentetett meg 1992. március 4-én, jól illusztrálja ezt a témát. A belügyminisztérium ugyanis nyilvánosságra hozta, hogy letartóztatásba került húsz azonosítatlan személy, akiknél különböző nemzeti jelképeket (zöld és piros sapkákat, rajtuk a horvát sakktáblával, félholddal és a szerb kereszttel) és nagy mennyiségű röplapot találtak, melyekben honfi-

társaikat óvatosságra, gyülekezésre és fegyverkezésre intik, mivel a másik két nemzet veszélyezteteti létüket. A röplapok három változatban kerültek elő, az egyetlen különbség a nemzetek megnevezése — szerb, horvát, muzulmán — volt. Nem kell túl leleményesnek lenni ahhoz, hogy az ember megértse e „nem azonosított személyek” rendeltetését.

A különböző paramilitáris alakzatok feladatkörébe tartozott még a provokáció, valamint a gyűlölködés és félelem felkeltése is. Megdöntvén a tézist, hogy a félkatonai csoportok és az etnikai tisztogatás kezdeményezői spontán módon egybegyűlt szélsőségesek voltak, akik saját felelősségükre dolgoztak, Milan POPOVIC ezt írja:

„A tények látszólagosan kaotikus zűrzavarában (Hrtkovci 1992, Strpci 1993, Sandzak 1994) olyan képlet jelenik meg, amely keményen vádol: az úgynevezett ellenőrzés alatt nem álló, azaz szélsőséges elemek csupán alibi és eszköz, alacsonyfeszültségű terrorizmus — a Belügyminisztérium technológiája, az etnikai tisztogatás — tudatos állampolitika.”¹⁴

Hasonló jelzőkkel illelhetnék a nép „spontán” fellépéseit, amilyen, például a „szálfa forradalom”. A knini rendőrség lerohanásának évfordulóján Milan MARTIC kijelentette:

„Most már nyugodtan mondhatjuk — a nép spontán felfegyverzése valójában előre megszervezett volt.”

Túlságosan megszervezett ahhoz, hogy spontán legyen; túlságosan irányított ahhoz, hogy kaotikus legyen. És túlságosan tragikus ahhoz, hogy meg lehetne bocsátani.

Tehát, ha mindent összeadunk és kivonunk, a Jugoszláviában dúló polgárháború alapvető okait felölelő képlet fontossági sorrendben így néz ki:

Tekintélyelvű politikusok + Ellenőrzött médiák + Posztkommunista ember

3. HÁBORÚS ŐRÜLET

Én szeretni akarok, és nem háborúzni. (Egy tizenkilenc éves újvidéki öngyilkos fiú búcsúleveléből)

APÁRATLAN ANYAGI PUSZTÍTÁS, az áldozatok rettenetes száma, (Szlovéniában hatvanöt, Horvátországban kb. hatezer, Boszniában kb. százhatvanezer!) — a legtöbb közülük polgári személy (a gyermekáldozatok száma mintegy tizenhatezer!) — és a csaknem négymillió menekült és erőszakkal kitelepített személy (!) mellett, ez a háború a lelkekben is kitörölhetetlen nyomokat hagyott.

A háborús stressz pszichológiai következményeit (szaknyelven: „posttraumás stresszes rendellenesség”) összehasonlíthatatlannul a legnagyobb mértékben a közvetlenül háborúval sújtottak és a menekültek szenvedték el, ám ugyanakkor azok a harcosok is, akik

nem élvezték a háborút, és a tévénézők, akik minden második TV-Híradóban láthattak valamilyen mézszárlást, vagy más háborús szörnűséget.

EKÖVETKEZMÉNYEK IGAZI HORDEREJÉVEL csak néhány év múlva vethetünk igazán számot. Az emberek, mentális egészségük megőrzése érdekében, leggyakrabban az elfojtás mechanizmusához folyamodtak, így átmenetileg kiszorították tudatukból a traumás eseményeket. Ám a kritikus témák, mint rossz szellemek, időnként előtörnek a tudatalattiból és pszichopatologikus megnyilvánulásokat idéznek elő. Akár rémálmok formájában (egyik páciensünk éjszaka-ként kiugrott az ágyból és lövészárkot kezdett ásni, hogy „védekezzék a bombázás ellen”), akár pszichoszomatikus reakcióként (egy nő páciensünk azonnal allergiás lett, amint megérintett valamely tárgyat, amit menekülése során magával hozott), akár a mindennapos tevékenységektől való teljes visszavonulásban, a kegyetlen valósággal való szembenézés elutasításában.

Ám ez a háború, e „tipikus” hatások mellett létrehozott még egy általános pszichológiai természetű rendellenességet is — az erkölcsiség határait kitolta, és megrendítette az emberi normákat.

Még ha figyelmen kívül hagyjuk is azokat a büntetteket és mézszárlásokat, melyek a háborús propaganda termékei, a nálunk dúló háborút etnikai tisztogatások, az emberiség ellen rekordmennyiségben elkövetett büntettek és a háborús jog teljes mértékben való figyelmen kívül hagyása jellemzi. Mi lehet ennek az oka?

A válasz azokban a társadalmi keretekben rejlik, amelyek között ez a háború folyt. Miután a háborúzáshoz nem volt meg a társadalmi konszenzusuk, háborús uraink arra kényszerültek, hogy megrendítsék a stabil társadalmi struktúrákat. Felforgatták a társadalmat, hogy a zavarosban könnyebben halászhasanak. S ha a társadalmat felforgatják, logikus, hogy az üledék felülre kerül. Vagy konkrétan: miután nem tudtak a tartalékos katonai erőre támaszkodni — az emberek tömegesen tagadták meg a hadbavonulást, vagy külföldre szöktek — a katonai vezetés az önkéntesekre kezdett támaszkodni — a félkatonai alakulatokra. Ezek pedig nem irányíthatóak katonai hierarchiával, melyben a felelősség minden elkövetett büntettért világosan megállapítható. S ami még fontosabb, a félkatonai alakulatoknál szolgáló személyek bevonuláskor nem esnek át a kötelező orvosi (olvasd: pszichiátriai) vizsgán.

A háborúra motiváltság problémájával a világtörténelem minden hadvezére szembesült. VON KLAUSEVITZ szerint a sikeres katonai kampány vezetésének előfeltételei: a pénz, a szövetségesegek, a világos háborús célok és a katonák motiváltsága. A mi hadvezéreinkre és számításainkra, hogyan is állunk az említett előfeltételekkel, kár szót vesztegetni. Talán csak azt a katonai körökből kiszivárgott adatot kellene hozzátenni, miszerint Szerbiában a hadbavonulást (legalább egyszer) több mint 300.000 (azaz: háromszázezer!) személy tagadta meg. Ha semmi mást, ezt az adatot fel lehetne használni arra, hogy tisztázzuk Szerbia és a szerbek becsületét a világ előtt,

ahol úgy tekintenek rájuk, mint azt egy, a nagyobb nyugati napilapokban megjelent karikatúra mutatja — neandervölgyi ősember, „sajkacsá”-val a fején, bunkóval a kezében.

A GYŰLÖLET PROPAGANDÁJA

MÁR EMLÍTETTÜK A MÉDIA SZEREPÉT háborús patológiánkban. A nemzet homogenizációja és az ellenség bűnözőként való bemutatása minden harci propaganda szerves része, s mint ilyen, megelőzött minden újabb kori háborút. Ám minden ilyen propagandát a bűntettek elleni mozgósítás szellemében fogalmaztak meg, nem pedig, mint a *bűntettek szabadalmát!* Az éféle propagandák élét általában ideológiák ellen fordították, és nem népek ellen; rendszerek és vezetők ellen, de nem polgári személyek ellen. Hiszen a háború önmagában nem volt cél, hanem segítségével értek el valamilyen célt.

A nálunk dúló háború újítása a sajtóságos „népirtó” propaganda. Már az eszme is, hogy létezik „népirtó” nép — önmagában véve népirtó. Hiszen ha egy nép „népirtó”, egy egész nép, akkor az egyetlen lehetséges védekezés e veszélytől: e nép kiirtása. És íme a szabadság az etnikai tisztogatáshoz.

Ha a propaganda mottója a gyűlölet, minden lehetséges. Akkor lehetséges, hogy, például, Vojislav SESELJ kijelentse a TV Politika kamerái előtt:

„A horvátokat rozsdás cipőkanállal fogjuk lemészárolni, hogy ne lehessen tudni, vérmérgezés, vagy mérszárlás okozta-e a halálukat.”

S lehetséges, hogy kijelentéséért ne viselje a következményeket. Ha az emberség alapvető szabályai meginognak a nacionalista örület következtében, akkor lehetséges, hogy Momo KAPOR egy, a TV Belgrádnak adott interjújában kijelentse: „milyen jólelkű nép is vagyunk mi, szerbek”, bizonyítékként elmesélve egy történetet egy szerb harcosról, aki saját magánbörtönében tart fogva egy kurdot, eteti, szerb nótákra tanítja, és időről időre elviszi csatába is, hogy puskáját a kurd vállára támasztva lőhessen foglya volt harcostársaira. Az ember nem hisz a saját fülének!

Ám abban a pillanatban, amikor mindent engedélyeznek, amikor az emberélet fogyóeszközzé válik — elkezdődik az emberi közösség legmélyebb alapjainak végső eróziója is.

Az isteni parancsolat, és egyben társadalmi kódex is — egyike a polgári társadalom alapköveinek — „NE ÖLJ!” — komolyan meginog a háborús feltételek között. Leszámítva a tábarnokokat, akik a háborúban létezésük értelmét látják, s eszközt saját értékük bizonyítására, a politikusokat, messiási és „napóleoni” megalomán eszmékkel, és az erőszakos kisebbséget, amely stadionokban verekszik, s amelytől a társadalom börtönökkel és pszichiátriai klinikákkal védi magát. A „normális”, nem erőszakos emberek hatalmas többségben lelkileg nem készültek fel az öldöklésre, s nincs kedvük háborúzni.

Nem hisznek nekem? Ez azért van, kedves Olvasóim, mert Önök is hisznek állami televízióknak, mely a kezdetektől fogva azon erőlködik, hogy Önöket, mindannyiunkat, akik a nem erőszakos többséghez tartozunk, meggyőzze arról, hogy a minimális, áruló és nyomorúságos kisebbséghez tartozunk.

Am bizonyítékul ott vannak a már említett „dezertőrök”. Tábornokainknak, valószínűleg, több gondjuk volt a motivációval, mint, mondjuk, az amerikaiaknak, hiszen a mi ellenségünk nem ferde szemű és más bőrszínű; ugyanazt a nyelvet beszéli, mint mi, és tegnap még együtt voltunk ugyanazokban a stadionokban és ugyanazokon a rock-koncerteken. Igazolhatja-e ez őket azért, amiért a háborút félkatonai alakulatokra bízta? Mindannyian jól tudjuk, hogy bizonyos „különleges” akciókhoz gyakran választanak „különleges” személyiségeket, börtönviselt bűnözőket. Am őket ilyenkor ellenőrzés alatt tartják. Mindannyiunk számára világos, hogy minden háborúban elkövetnek büntetteket. Am minden olyan társadalom, amely gondol a saját jövőjére, elhatárolta magát ezektől a büntettektől. Nem esünk túlzásba, hogyha azt állítjuk, hogy a Mi Lai-ban felfedett bűntény döntően befolyásolta az amerikaiak kivonulását Vietnamból. Azzal, hogy az egyént, az egyéni szélsőségeket elítélik — a társadalmat őrzik, a társadalmi viszonyok alappilléreit képező intézményeket, a pszichológiai instanciákat (lelkiismeret, erkölcsi értékek), melyek az erőszak belső ellenőrzését szabályozzák, s melyekkel a nem erőszakos többség az erőszakos kisebbséggel szemben védekezik.

AZ ÉRTÉKRENDSZEREK VÁLSÁGA

AZ ERKÖLCS MEGLAZULÁSA nemcsak a társadalmi struktúrát zavarta meg, hanem az egyének pszichológiai egyensúlyán is nyomot hagyott. Az elidegenedés a környezettől, amiért az egy bizonyos személy számára elfogadhatatlan értékeket fogad el; a képtelenség arra, hogy az egyén beilleszkedjék a társadalomban uralkodó aktuális, erőszakos légkörbe — elkerülhetetlenül identitás-zavarokhoz, a személyes értékrendszer felülvizsgálatához és a bűntudat érzéséhez vezettek.

A háborús stressz következtében lelki panaszoktól szenvedő személyek kezelőorvosai igen gyakran találkoznak a bűntudat érzésével. Bűntudattal, mert túléltek egy csatát, melyben elesetek legjobb barátai; bűntudattal, mert bűncselekmények elkövetőivé váltak a többség nyomására (vagy gyakran azért, mert megfenyegették őket, hogy az ellenkező esetben halál vár rájuk); bűntudattal — mert ölték, mert egyáltalán részt vettek a háborúban.

Noha a bűntudat érzése közvetlenül összefügg az öngyilkossággal, nincsenek pontos adataink az öngyilkosságok számának esetleges megnövekedéséről (vagy csökkenéséről) a háború idején. Az amerikai szakirodalom nagyszámú öngyilkosságról számol be a vietnami veteránok köreiből (egyes szerzők hetvenezer öngyilkosságot említenek, a visszatérés utáni tíz esztendő leforgása alatt), am

ennek az adatnak¹⁵ a hitelességét nehéz ellenőrizni, hiszen egy öngyilkosság sohasem csupán egyetlen tényező következménye. Nálunk a média figyelmét két jellegzetes öngyilkossági eset keltette fel. Az egyik Miroslav MILENKOVIC tartalékosé, aki 1991. szeptember 20-án követett el öngyilkosságot, mert nem tudta eldönteni, maradjon-e a harctéren, betartva a „katonai szolgálati szabályzat”-ot, vagy dezertáljon, mint ahogy azt több társa tette. A másik annak a fiatalembernek az esete, aki, miután visszatért a harcokból, 1993 áprilisának végén követett el öngyilkosságot egy újvidéki szállodai szobában, s akinek búcsúlevelét idéztük fejezetünk mottójaként. Arra kényszerítve, hogy öljön, hogy olyat tegyen, ami ellenkezik alapvető humánus értékeivel, s a meggyőződésben, hogy magára maradt erkölcsi dilemmáival, kétszeresen is bűnösnek érezte magát. Tette két-segbeesés és erkölcsi segélykiáltás is ugyanakkor.

Jugoszlávia széthullásával megszűnt a „testvériség-egység” értékrendszere is, mely valamivel mégis több volt, mint kommunista jelszó. Ezt a vegyes házasságok nagy száma bizonyítja, melyekben a házastársak hirtelen-váratlan erkölcsi problémával szembesültek: vagy a házasság, vagy a nemzet. Az irodalomban, sajnos, sok olyan új hős lesz, mint MIHIZ osztrák-magyar tisztje, aki szerelmes lett egy Banja Luka-i nőbe, elvette feleségül, áttért a pravoszláv hitre, szerb nevet vett fel, a ceri csatában egész alakulatával átszökött a szerb oldalra, a Gestapo letartóztatta, koncentrációs táborba került — hogy a végén az OZNA kivégezze, mint hazaárulót. Hasonló dilemmák és drámák ebben a háborúban túl gyakran végződtek a legkevésbé romantikusan.

A nacionalista szellemnek — a polgárháború vezető eszméjének — egy másik értékzavara a *xenofóbia*.

XENOFÓBIA

NOHA EGYES SZERZŐK¹⁶ ÚGY VÉLIK, hogy az olyan kifejezések, mint a „primitív”, „zsarnoki”, „hódító”, „kizárólagos” vagy „szélsőséges nacionalizmus” — csupán szöszaporítás, mert jóindulatú nacionalizmus nem létezik, pszichológiai szempontból különbséget kell tennünk a nacionalizmus mint értékorientáció, és a nacionalizmus mint politikai hovatartozás között. Hiszen saját nemzetünk szeretete, az ősök tisztelete, a folyamatosság ápolása egyike a széles körben elterjedt értékorientációknak, melyek semmiképpen sem feltételezik szükségszerűen a valamilyen más nép iránt érzett gyűlöletet is. A nacionalizmus, mint a politika eszköze azonban feltételezi saját nemzetünk kitüntetését, más nemzetek kárára. Az ilyen hitvallás pszichológiai alapját a kisebbségi komplexus képezi. Ezzel magyarázható, miért olyan fogékonyak erre a kis, elnyomott népek és miért vallják az ilyen eszméket szívesen magukénak azok a személyek, akiknek hasonló gondjaik vannak személyes síkon.

A pszichológiai mechanizmus, melynek segítségével a nacionalizmus kompenzálja a kisebbségi érzését, igen egyszerű —

saját nemzetünk magasztalása. Saját nemzetünk kikiáltása „égi nemzet”-nek, „kiválasztott”-nak, *über alles*; irracionális elképzelések táplálása a nagyságról és természetfeletti hatalomról és azoknak a tudománytalan gondolatoknak a terjesztése, melyek ezt hirdetik (például egyes tévé-jósnők, mint Milja VUJANOVIC segítségével). S mint ahogyan a személyes megalómánia logikus végkifejlete a paranoia („ők nem tartanak engem olyan nagyknak, mint ahogyan azt én megéremelném, tehát ők gyűlölnék engem”), a nemzeti megalomániáé a xenofóbia („mindenki gyűlöl minket”).

A HIVATALOS SZERB POLITIKÁBAN ez azonban időnként meghaladta még azt a mértéket is, mely a nacionalista pszichológia „természetes” hatásaként várható volt. Így, a Soros Alapítvány megszüntetéséért folyó kampányban, FEKETE Elvira az újvidéki televízió egyik adásában a következőt mondta: „... ők táborokba gyűjtik a gyermekeinket hogy ereikbe befecskendezzék Amerikát”. E kampány eredményeként, azokat az (egyébként munkanélküli) tanárokat, akiket a Soros Alapítvány azért fizetett, hogy a gyerekeket angolul tanítsák, kitiltották minden tanintézetből! Ilyen Nyugat- és civilizációellenes tettet és egy kormányzat ilyen fokú irányultságát, hogy elszigetelje saját országát, nem jegyezték fel Enver HODZSA óta!

El kell ismernünk azonban, hogy még a kommunizmusban előkészítették a terepet a nacionalista megalomániának. Mi voltunk az az ország, „melynek a legnagyobb vízenergetikai kapacitása van Európában” (és nem volt villanyáramunk), „a legnagyobb turisztikai lehetőségei vannak a világon” (s angol dokkmunkások és német vécecsnénik látogattak hozzánk), „az el nem kötelezett államok vezetője” (s közben a fejletlen államok között szerepeltünk) stb. A végén mindig győz a kegyetlen valóság, s így a megalomániás illúziók is szertefoszlanak. Sajnos — robaj és jajkiáltások közepette.

A szétdúlt emberi sorsok — otthonok, családok, életek — szempontjából kevés vigasz, hogy a háborús örület sem tart örökké. Milyen kevés vigaszt és milyen sok keserűséget váltanak ki a szerencsétlenül jártakból a jugoszláv térség integrációjának új szószólói — gyakran ugyanazok az emberek, akik tegnap még a szétválást és gyűlöletet szorgalmazták? Milyen nyomorultul érezheti magát az a horvátországi menekült, aki azt látja, hogy a pulton, a csetnik mozgalom jelképei mellett, a zágrábi E. T. rockegyüttes legújabb *hit*-kazzettáját is eladásra kínálják?

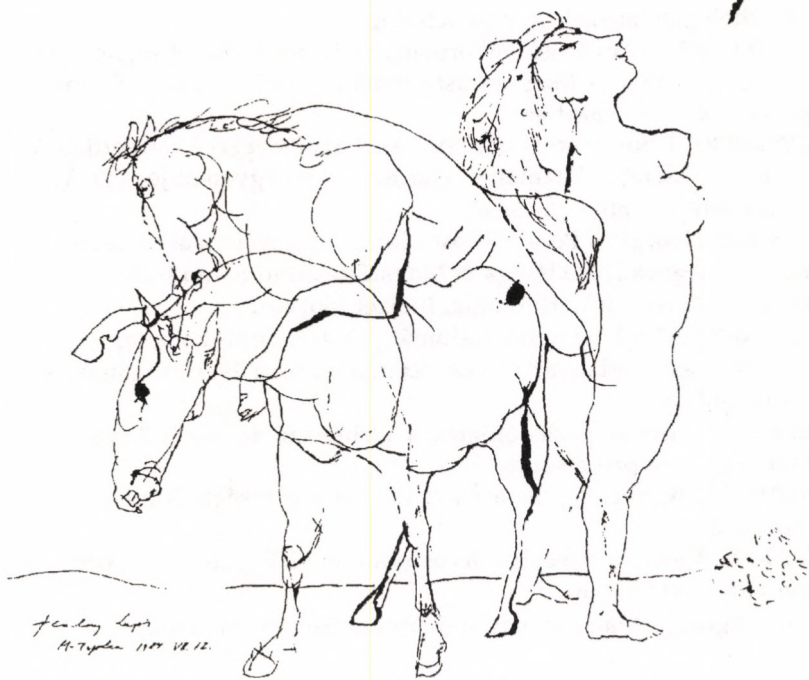
Az elképzelés, hogy a háború végével megszűnnek következményei is — óriási tévedés. Túlságosan sok rossz szellem szabadult ki Pandóra szelencéjéből. A kizárólagosság és a „ki húzza meg gyorsabban a ravaszt” törvénye, még sokáig akadályozni fogja a demokrácia fejlődését. A nacionalizmus szelleme és a xenofóbia még sokáig gátolni fogja, hogy honfitársaink csatlakozzanak a globális, nemzetfeletti, kozmopolita áramlatokhoz. Hosszú évek múlnak még el, amíg összeillesztgetjük a szétdúlt társadalmi értékek darabkáit.

BÍRÓ Miklós

fordította: POLOMIK Tünde

Jegyzetek

- (1) Fejezet a 'Posztkommunizmus pszichológiája' c. könyvből (*Psihologija postkomunizma*. Beograd, 1994.) Közlés a szerző engedélyével.
- (2) Mihailovic, S. és mások: *Deca krize* ('A krízis gyermekei'). Institut drustvenih nauka, Beograd, 1990.
- (3) *Borba*, 1994. március 22.
- (4) Eredeti jelentésében: mohamedán paraszt, mára pejoratív értelmet nyert: faragatlan fickó.
- (5) *Borba*, 1993. augusztus 17.
- (6) Plut D. és mások, *Vrednosni sistem osnovnoskolskih udzbenika* ('Az általános iskolai tankönyvek értékrendje'), *Psiholoska istrazivanja* ('Pszichológiai kutatások'), 4. szám, Institut za psihologiju, Beograd, 1990.
- (7) A rigómezei csata hatszáz éves jubileuma alkalmából rendezett ünnepség — a szerb nacionalizmus első nagy manifesztációja.
- (8) A Szerb Tudományos Akadémia (SANU) dokumentuma, melyben lefektették a „Nagy Szerbiáért” való törekvések alapjait.
- (9) Horvátország Alkotmánya, melyet az első többpártrendszerű választások után hoztak meg, az országot „a horvát nép államaként” határozza meg, s ez nagy ellenállást váltott ki a szerb kisebbségnél.
- (10) 1991. januárjában a belgrádi televízióban műsorra tűzték Martin Spegelj tábornok, horvát miniszter titkos találkozásának felvételét, melyből kiderül hogy a tábornok a horvát félkatonai alakulatok felfegyverzésén dolgozott és támadásokat készített elő a Jugoszláv Néphadsereg egységei ellen.
- (11) Tito kedvenc vadászterülete. Az itteni kastélyban találkozott 1991-ben Tudjman és Milosevic, s néhány forrás szerint, megbeszélték Horvátország és Bosznia felosztását.
- (12) Egy sorkatona nyilatkozata, aki részt vett a Jugoszláv Néphadsereg és a szlovén területvédelmi egységek összetűzéseiben. Minden jugoszláv média idézte.
- (13) Horvát nacionalista mozgalom 1971-ben.
- (14) *Nedeljna Borba*, 1994. április 9-10.
- (15) Hyer, L. és tsai: *Suicidal behavior among chronic Vietnam theatre veterans with PTSD*. *Journal of Clinical Psychology*. 46, 713-721, 1990.
- (16) Dimitrijevic, V.: *Neizvesnost ljudskih prava* ('Az emberi jogok bizonytalansága'). Izdavačka knjizarnica Zorana Stojnanovica, Sremski Karlovci — Novi Sad, 1993.

ÉNEKEK ÉNEKE II.

ORVOS-BETEG-KAPCSOLAT

Paradigmaváltás az egészségügyben címmel a *Semmelweis Orvostudományi Egyetem Magatartástudományi Intézete egészségpolitikai témájú rekasztal-beszélgetéseket rendez, emlékeztetőn az 1956. október 23-án lezajlott, a Petőfi Kör által rendezett orvosvitára. A sorozat védnöke PRÁGAY Dezső biokémikus (München), díszvendége dr. ROSIVALL László a SOTE rektora. A beszélgetések írásos változatát egyenként adjuk közre. Az itt közölt beszélgetés 1995. november 30-án hangzott el.*

A vita résztvevői:

BALÁS PIRI László, az *Emberek fehérben* című dokumentumkötet szerzője;

CSABAI Márta adjunktus, a Szegedi Orvostudományi Egyetem orvopszichológiai tanszékének pszichológusa;

FEJÉR László, a Fővárosi Önkormányzat Szociális Bizottságának tagja

HARMATHY Éva, a Magatartástudományi Intézet junior Bálint-csoportjának egyik vezetője;

JANKOVICS Tibor, Jehova tanúinak kórházi összekötő csoportjából;

JOBBÁGYI Gábor, A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának docense;

KÓCZÁN György, a Pécsi Orvostudományi Egyetem adjunktusa;

KUNTÁR Ágnes Ph-D hallgató, Magatartástudományi Intézet;

LOZSÁDI Károly, a Kardiológiai Intézet főorvosa;

LŐRINCZ Jenő a Magatartástudományi Intézet munkatársa;

MAKÓ János a Magyar Orvosi Kamara Etikai Bizottságának leköszönt elnöke;

SZABÓ Pál orvos pszichológus, a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem professzora;

TÓTH Ildikó szociológus, a Haynal Imre Egészségtudományi Egyetem tanára;

VARRÓ Vince, a Szegedi Orvostudományi Egyetem emeritus belgyógyász professzora;

VITA Ágnes, a Magatartástudományi Intézet munkatársa.

AZ „ÖRÖK JELENIDEJŰSÉG” CSAPDÁJÁBAN

BALÁS PIRI László: PATAKI Ferenc említi a *Magyar Szemle* novemberi számának *Hallgat a mély* című írásában, hogy a magyarok mentálhigiénés állapotával kapcsolatos vizsgálatokat „jó honi szokás szerint” az „örök jelenidejűség állapota”, s az állandó „újrakezdés” kényszere

jellemzi. S vajon nem igaz-e ez egy ideje az orvos-beteg-viszony kérdésének alakulására?

Olykor *déjà vu* élményét keltheti egy-egy gondolat, amely már évtizedekkel ezelőtt felmerült. Ilyen például BAKAY Lajos sebészprofesszor 1940-ban elhangzott előadása a Balatoni orvoshéten, amely így hangzik: „Az elmúlt évtizedekben a beteg és orvosa közti lelki kapcsolatot nagymértékben megzavarta a szociális biztosítás és balesetbiztosítás ügye, mert sok vonatkozásban az orvos iránti bizalmatlanság kiindulópontjává vált.” Ez nem az én megállapításom — mondja Bakay professzor. Tanúja voltam annak, amikor a német sebésztársaság kongresszusán Kőnig professzor a hallgatóság nagy helyeslése mellett megállapította, hogy a szociális biztosítás megrontotta orvosi tudományunkat, mert olyan betegségeket produkált, amelyek nincsenek. Megrontotta a beteganyagunkat, mert a biztosítottnak elveszett az a hő óhajta, hogy egészséges legyen. Gyakran minden törekvésének végcélja, hogy a biztosító társaság terhére élete végéig meg tudjon élni. Az orvos csak addig jó, amíg az ő véleménye alapján a járadék elérhető, különben rossz. Akárhányszor megbizonyosodtam arról, hogy a beteg ok nélkül szidja a rendelőintézetet, ahol kezelésben részesül, dicsérni azonban sosem hallottam. Ennek okára könnyen rátalálunk. A tömegrendeléseken nincs idő és alkalom arra, hogy az orvos és betege között lelki kapcsolat létesüljön, ez pedig a kezelés eredményessége szempontjából pótolhatatlan.” Mintha csak egy mai konferencián ülne az ember.

KÓCZÁN György: Az orvos-beteg kapcsolat ma kritikus és ellentmondásos. A kérdés valójában az, hogy milyen tényezők által meghatározott az a környezet, amelyben az orvos-beteg kapcsolat zajlik. A medicina modernizálódása, a gyógyításban megjelenő bürokratizálódás és elidegenedés átalakulást eredményezett magában az orvos-beteg kapcsolatban is. Már az 50-es években kiderült, hogy az orvos-beteg kapcsolat és a modern medicina valamilyen formában ellentmondásba kerültek, s ez az ellentmondás fogalmazódott meg a „*doing better feeling worse*” elvben, ami azt jelenti, hogy miközben a medicina „egyre jobban” teszi a dolgát, a betegek egyre rosszabbul érzik magukat.

Magyarországon a medicina modernizálódásának folyamata egy sajátos közép-kelet-európai közegben zajlott és zajlik. Ennek következtében a magyar egészségügy átalakításában a *cost-benefit analízis* (költséghatékonysági elemzés), a medicina alapelvévé válik, a társadalmi pluralizálódás az egyik oldalon egyfajta elitképződést jelent, a másik oldalon pedig pauperizációt, amely szintén kihat az orvos-beteg kapcsolatra. A privatizáció során pedig a különböző előny szerzési törekvések az egészségügyben legalizált gazdasági modellekké válnak. Különös fontosságot kell ezért tulajdonítani a demokratizálódási folyamatok érvényesülésének az egészségügyben, hiszen az eddigi egészségügyre inkább volt jellemző a szakmai elit hatalmi elitként való fellépése, s így kevésbé tudott érvényesülni a demokratikus kontroll. Az anyagi forrás hiánya olyan kézivezérlő mechanizmuso-

kat indít be, amelyek eredményeképpen az egészségügy elveszíti átláthatóságát szerveződése esetlegessé, individualizálttá válik.

Ugyanakkor hiányzik annak a metatudománynak a birtoklása, amely a medicina saját működési mechanizmusait jelenti. Ez a „meta” szócska, a metafizika analógiájára a medicinára is alkalmazható, hiszen maga az egészségügyi rendszer is felhasznál működésének tervezésében és szervezésében olyan segédtudományokat (közgazdaságtudomány, szervezéstudomány, szociológia, antropológia, pszichológia), amelyek az egészségügy átalakulási folyamatának tudományos bázisát adhatják. Ezek ma nem képviselik magukat szervesen az orvoslásban. Úgy vannak jelen, mint „segédtudományok”, holott a medicina szempontjából ezek a tudományok már alapvető fontosságúak.

A fenti kérdések tisztázatlansága oda vezet, hogy az orvos-beteg kapcsolat a legnagyobb önfeláldozás ellenére is deficités marad. Az átalakulásban az ellentmondások forrása az a típusú anomia, amelybe mostanában az orvos-beteg kapcsolat is sodródni látszik.

HARMATHY Éva: Az orvos-beteg kapcsolat kommunikáció zavarának egyik oka lehet, hogy az orvosnak betege elvárása szerint végső soron a mai társadalom által értelmezhetetlen halált kellene legyőznie. Mivel azonban ez lehetetlen, a halál tényével sem az orvos, sem a beteg nem tud mit kezdeni, ENID Bálint szerint az orvos saját halálfélelmét vetítheti rá a páciensére. Ha pedig a ma társadalmában nem adatik meg az embernek — orvosnak, betegnek egyaránt — hogy életének értelme és célja felől elgondolkodjék, akkor élete leértékelődik, ez az emberi kapcsolatokra is rányomja bélyegét.

ELKÉNYEZTETETT, VAGY KISZOLGÁLTATOTT-E A BETEG?

VARRÓ Vince: A technika fejlődése folytán az orvostársadalom a beteggel való kapcsolatában két részre szakadt. Az egyik része az, amelyik a magas színvonalú technikát kiszolgálja. Itt a kapcsolat orvos és beteg között teljesen személytelen. Akik laboratóriumi vizsgálatot, röntgent, vagy ultrahangot végeznek, lehetőség szerint csak kiszolgálják a beküldő orvost. A másik réteget képző kezelőorvosok azok, akik még személyes kapcsolatban vannak a beteggel.

Megállapítható azonban, hogy a hatvanas évektől kezdve a magyar beteg hihetetlenül el volt kényeztetve. Az egészségügyben mindenkinek mindenre volt joga, s ezzel a joggal a betegek közül sokan vissza is éltek. Technikailag ugyan nem álltunk ott, ahol a nyugati világ, de mortalitási mutatóink semmivel nem voltak rosszabbak, mint az övéik. A körzeti orvosok rengeteg beteget zúdítottak a fekvőbeteg intézetekre, és ezért nem lehetett megfelelő szinten eleget tenni az elvárásoknak. Az átalakulás során ezért merül fel a költséghatékonyság kérdése, amelynek fényében a betegek kiszolgálását ezentúl a fizetőképesség és az egészségügy finanszírozási háttere fogja befolyásolni.

JOBBÁGYI Gábor: Mielőtt jobban belemennénk a vitába, leszögezem, hogy az orvos-beteg kapcsolat csődhelyzetben van. A magyar beteg pedig nem volt hihetetlenül elkényeztetve, a magyar beteg a múltban is és a jelenben is hihetetlenül ki van szolgáltatva!

A csődhelyzet egyik oka, hogy a szocialista állam a világon talán nálunk hozta létre a legkoncentráltabb egészségügyet, amelyre a paternalizmus nyomta rá bélyegét. Ezt a viszonyt a jog nem polgárjogi viszonyként fogta föl, ahol a felek egyenjogúak lettek volna, hanem államigazgatási viszonyként, ahol a felek között alá-fölérendeltségi viszony volt. Nyugat-Európában ezzel szemben mindig is alapvetően polgárjogi viszonyként tekintették az orvos-beteg kapcsolatot. Ott tudatosult az, hogy a járulék fizetésével a beteg tartja el az egészségügyet, tehát nem egy kvázi „ingyen” kapott szolgáltatást élvez. A jogállamokban a beteg partner, s egyenrangú az orvossal, sőt, saját egészségét és életét illetően szabadon rendelkezik! A magyar beteg látszólagos jó helyzete ellenére hihetetlenül kiszolgáltatott helyzetben volt, ami például — hogy csak egy tényezőt említsünk az okok közül — a szabad orvosválasztás lehetőségének hiányában is megmutatkozott.

A csődhelyzet másik oka az, hogy az orvosi gyógyító munkában nagymértékű fejlődés következett be a technikai ellátottságot illetően, ami alapvetően pozitívum lenne. Ezzel párhuzamosan azonban megszűnt az orvosi tevékenység személyes, szellemi, emberi oldala. Az orvos nem csak műszerrel, gyógyszerrel gyógyít, hanem a személyiségével is. Ezt a hiányt használják ki a természetgyógyászok, vagy éppen a sarlatánok, akik az orvos-beteg viszony pszichikai elemét helyezik előtérbe és képesek egy beteggel fél órát is beszélgetni anélkül, hogy valamilyen technikai beavatkozást végrehajtanának rajta, s még az is lehet, hogy a beteg csodálatos módon meggyógyul.

Az orvos-beteg viszony a jogi és etikai normák szempontjából is kétségbeesítő helyzetben van. Ami a jogot illeti, az 1972-es egészségügyről szóló törvény a paternalista centralizált egészségügyképet rögzítette, és a törvényt mélyen alkotmányellenes miniszteri rendeletek sora egészítette ki, melyek egy része jelenleg is érvényben van. Emberi alapjogokat azonban nem lehet miniszteri rendelet szintjén szabályozni, ahogy ezt az alkotmánybíróság is megállapította. Márpedig az egészségügyben emberi alapjogokat miniszteri, vagy kormányrendelet szabályoz, mint például a pszichiátriai betegek gyógyítását. Hiányzik a beteg jogairól szóló törvény és teljesen kidolgozatlan az egészségügyi intézmények és az orvos felelősségének kérdésköre.

Az etikai normákat illetően pedig sajnálattal kell leszögezni, hogy Magyarország talán az egyetlen ország a jogállamok között, ahol nincs etikai kódex, az etikai bizottságok jogszabályok alapján ítélik meg!

Az ebből kivezető út csak az lehet, ha ez a központosított, paternalista egészségügyi rendszer megszűnik. Ehelyett polarizált

egészségügyre van szükség, ahol a többé-kevésbé versenyhelyzetben automatikusan kialakulnak az orvosjogi és orvostikai szabályok. Ebben a fajta egészségügyben az emberi oldalnak nagyságrendekkel erősebbnek kell lennie. Olyan egészségügyre van tehát szükség, ahol a beteg a gyógyítás folyamatában egyenrangú fél az orvossal.

Éppen ezek miatt a múlt rendszerből átnyúló jelenségek miatt vitatkozom Varró professzor úrral, s azt mondom, hogy nincs értelme az egészségügyben „előző rendszer”-ről beszélni, mert az előző rendszer az egészségügyben és a társadalomban most is virul és tovább él.

TÓTH Ildikó: Az elkényeztetettség vagy nem elkényeztetettség kérdéséhez szeretném hozzáfűzni, hogy a magyar társadalomban mindig is voltak és ma is vannak olyan csoportok, amelyek egyszerűen csak területi, vagy a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyük, alacsonyabb iskolai végzettségük, és egyéb okok miatt nem jutnak hozzá megfelelő minőségű egészségügyi ellátáshoz.

Az első ilyen vizsgálatot huszonöt évvel ezelőtt végeztük, s már ez is igazolta, hogy akárcsak Budapest területén, adott közigazgatási egységben, adott társadalmi ismerévek mentén is óriási különbség mutatkozott a születéskor várható átlagos élettartam, s a halál előtti egyenlőtlenség tekintetében is. Természetesen ennek nem elsősorban az egészségügy az oka, de nyilvánvaló, hogy az egészségügy hozzáférhetőségében rejlő óriási különbségek is hozzájárultak ehhez. A piacosítás tehát a most meglévő különbségeket fogja legalizálni, egyre nagyobb tömegek fognak elesni a korszerű egészségügyi ellátástól.

VARRÓ Vince: Én az elkényeztetettséget úgy értettem, hogy olyan szolgáltatásokat vállalt magára az állam, amelyre reálisan nem volt és ma sincs lehetőség. A jövőben bizonyos szolgáltatásokat már nem fog megkapni a beteg, csak akkor, ha anyagi lehetőségei ezt megengedik. A nyugati világban hatalmas rétegek vannak kizárva nagyon fontos szolgáltatásokból, azért, mert nincs pénzük. Ilyen a múltban Magyarországon nem volt. Negyven éves praxisom alatt nem talákoztam olyan esettel, amelyik nem kapott volna állapotának megfelelő ellátást.

EGY ÚJABB KIHÍVÁS — JEHOVA TANÚI

JANKOVICS Tibor: Szeretném világossá tenni azt a stratégiát, amellyel Jehova tanúi próbálnak hitüknek utat törni a mai orvoslásban, mert ez is részét képezi az orvos-beteg-kapcsolatnak. MÓZES III. könyve 17. fejezetében, valamint a Cselekedetek könyvében található a „tartózkodjatok a vértől!” parancsa, amely nem orvosi szakkifejezésekkel fogalmazódott meg, a tanúk mégis úgy vélik, kizárja a teljes vér, a koncentrált vörösvértest, a plazmafehérvérsejtek és a vérlemezkék transzfúzióját. A tanúk vallásos értelmezése azonban nem tiltja meg határozottan olyan komponensek használatát, mint amilyen az albumin, az immunglobulinok és a hemofiliás készítmények. A tanúk

hiszik, hogy a testből eltávolított vért meg kell semmisíteni, azonban számos tanú megengedi a műve, a nem vérrel feltöltött szívtüdő-készülék használatát, valamint a műtét közbeni vérfelfogást, ahol az extrakorporális keringés nem szakad meg.

Teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy nagyon komoly nézeteltérések adódhatnak egy beteg kórházba kerülése, és a terápia megkezdése során, amelynél szükség van valamilyen formában a beteg jogainak érvényesítésére, illetve a gyógyító orvos munkájának segítésére. Ezért Jehova tanúi az USA-ban kidolgoztak egy munkatervet, amelynek keretében létrehozta egy kórházi összekötő bizottságot. Ez a szervezet ma már több, mint hetven országban működik, az Egyesült Államokban pedig több, mint száz ilyen bizottság létezik. Ezeknek a bizottságoknak hármas funkciójuk van. Az egyik az, hogy ha felmerül a transzfúzió lehetősége, próbálnak közvetíteni, a másik, hogy keresik az olyan együttműködő orvosokat és intézményeket, a harmadik pedig a kommunikáció körül kialakult zavarok telefonon történő elhárítása.

A kórházi információs szolgálat létrehozott egy számítógépes adatbázist *Global Network* néven, amelyre bármely intézmény rácsatlakozhat, és lekérheti azokat a szacikket, amelyek a tanú beteg gyógyítása kapcsán segíthet az orvosnak. Sajnos nem mindig az orvos-szakmai döntés eredménye a beteg fogadása, vagy elutasítása. Sok esetben még főként az érzelmek a meghatározóak ebben, de tapasztalataink mutatják azt is, hogy a magyar orvos kezéből sokszor már csak a drága műszer hiányzik, az esze és szíve a helyén van akkor, amikor gyógyítani kell valakit, akivel hitben, meggyőződésben nem biztos, hogy egyetért.

VITA Ágnes: Ritkán kerül egy gyomorfekélyvel vérző beteg gyomortükrözésre úgy, hogy ne kelljen neki vért adni. Egy artériás vérző hirtelen beavatkozás nélkül elvérzik. Az orvos tehát, ha nem avatkozik be az éppen meglévő eszközökkel, öngyilkossághoz segíti a beteget. Még rosszabb, amikor a szülő a tizennégy éves gyermeke helyett írja alá, hogy nem kaphat vért, mert nem biztos, hogy a gyerek is Jehova tanúja lenne.

SZOLGÁLAT, VAGY SZOLGÁLTATÁS?

MAKÓ János: Amikor úgy megyek el fogorvoshoz, hogy nem mondom meg hogy én is orvos vagyok, butaságot teszek. Családom, környezetem tagjai általában frusztrálva, idegesen jönnek haza az orvostól. Az etikai kollégiumban is rengeteg ügyel találkozunk. A Kamara eddig kilenc állásfoglalást hozott, amelyek a hiányzó etikai kódex által keletkezett űrt lettek volna hivatottak pótolni, és ilyen értelemben nevezhetők az etikai kollégium állásfoglalásai etikai törvénynek.

A Kamara állásfoglalása úgy szól, hogy az orvos nem szolgáltat, hanem szolgál, mert a szolgáltatás elsősorban jogi viszony. Ilyen szolgáltató a borbély, a szabó, a cipész. Az orvos munkája

jellegeből eredően inkább szolgál, s ebben a szolgálatban felelősséggel kell megnyilvánulnia. Varró professzor úrral ellentétben én a beteget olymértékben kiszolgáltatottnak tartom, hogy már csak ezért sem tekinthetjük elkényeztetettnek. Az orvosoknak, a beteg kiszolgáltatottságát csökkentendő, nem azért kell informálniuk a beteget, mert a jog ezt előírja, hanem azért, mert ez az orvosi munka alapvető szabálya.

Véleményem szerint, amíg a *pater* atyát jelent, nem lehet a paternalizmust elítélni. Az orvos azért paternalista, mert a beteget javát akarja, de ugyanakkor egyenrangú félnek is tekinti és mindenről informálja. De miért ne lehetne az orvos paternalista a beteggel szemben? Talán a jogászok nem paternalisták az orvossal szemben, amikor elő akarják írni nekünk, hogy mit csináljunk?

A társadalom jogosan várja el az orvostól, hogy különb legyen, mint a mérnök, vagy a közgazdász, mert az emberek élete függ tőle. Ha viszont figyelembe vesszük, hogy minden orvos ebből az anyagias szemléletű társadalomból nő ki, amelyben a külföldi utak száma és a társadalmi ranglétrán való előbbrehaladás elsőséges az egyéb belső etikai, lelki szempontokkal szemben, talán nem várható el reálisan az orvos különbsége az említett foglalkozásokkal szemben.

JOBÁGYI Gábor: A Makó János által elmondottakból arra következtettem, hogy az orvosok haragszanak a jogászokra, s ez ma Magyarországon nem tekinthető egyedi jelenségnek. Alaptalan ez a harag, mert a jogászok segíteni szeretnének az orvosoknak, más kérdés, hogy az orvosok nem nagyon hagyják ezt. A gond az, hogy az orvosok egészen más tartalommal használnak jogi szakszavakat és fogalmakat, mint a jogászok. Erről nem az orvosok tehetnek, hanem a képzési rendszer. Miközben már szinte minden egyetemen általában két évig oktatnak jogi ismereteket, az orvosoknak igazságügyi orvostant oktatnak, ami teljesen más, mint a jog.

Jellemző, hogy Makó János az „etikai törvény” kifejezést használta, illet ugyanis a mai jog nem ismer. Vagy etika ugyanis valami, vagy törvény. Az etika erkölcsi szabályrendszer, ami vagy isteni eredetű, vagy szakmai, amit egy csoport létrehoz, és maga hajtja végre. A törvény pedig államilag szankcionált akarát. Ameddig az orvostársadalom nem tudja megérteni, hogy mi a kettő között a különbség, addig reménytelen a párbeszéd.

Makó János azt is említette, hogy az orvosnak hatalma van a beteg felett, de ez szolgálat. Ez abszurdum, ugyanis, ha valakinek hatalma van, az alá-fölrendeltségi kapcsolatot jelent, ha pedig valaki szolgál, akkor alá van rendelve annak, akit szolgál. Ezért nem lehet hatalmam valaki felett, akit szolgálok. Az orvosok félnek a mellérendelt, partneri kapcsolattól. Mondjuk ki, hogy nincs az orvosnak hatalma a beteg felett és szokjunk hozzá, hogy a beteg a gyógyítás folyamatában egyenrangú az orvossal. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a betegeknek nincsenek nagyon komoly kötelezettségei a terápia során! A paternalista stílus a jogi és a társadalomtudományi műnyelv szerint kifejezetten diktatorikus stílust feltételez. Azt jelenti, hogy látszólagos jószág képében nem adok jogokat,

mert én tudom, hogy mi a jó neki. A szocialista egészségügyet, a szocialista rendszert jellemezték paternalista vonások, amikor valójában hallatlanul kemény diktatúrában éltünk. KÁDÁR János pedig barátságosan kacsintgatott ránk.

Másik fontos tény, hogy a szolgáltatásban jogi értelemben semmi lealázó nincs, hiszen szolgáltatást végez a drámaíró, az építész, az ügyvéd. Az orvos is szolgáltatást végez jogi értelemben, amíg erkölcsi értelemben ez természetesen lehet szolgálat.

VARRÓ Vince: Egyetértek Jobbágyi Gáborral abban, hogy az orvostársadalom erkölcsi tudata rendkívül rossz, Makó Jánossal pedig abban, hogy a társadalom erkölcsi tudata sem sokkal jobb ennél, de félek attól, hogy a betegjogi törvényben olyan meghatározások lesznek, amelyek azt eredményezik, amit Amerikában is, hogy az orvosok minden alkalommal kicsit nagyobbnak tüntetik fel a bajt, mert akkor védettebbek a műhiba-perekkel szemben. Ha tehát egy ilyen törvény megszületik, nagyon kell vigyázni arra, hogy a jogi szabályozás és az emberi tényező között megfelelő harmónia legyen.

Remélem, hogy a Magyar Orvosi Kamara etikai bizottsága el tudja majd érni, hogy a szakmán belül rekesztődjenek ki azok az emberek, akik az alapvető etikai normákat nem tartják be.

LŐRINCZ Jenő: Jobbágyi Gábor szavaiban rendkívül előremutató és pozitív programot éreztem. A beteg kiszolgáltatottsága helyett magam is az orvos és a beteg kölcsönös kiszolgáltatottságát érzem, hiszen mindnyájan ismerjük a „Mi baja a betegnek?” helyett a „Mi bajom lehet a betegből?” gondolatokat. Az államigazgatási jogviszonyból azonban nem egyértelműen következik az alá-fölérendeltség. Ez a hatósági jogviszonyt jellemzi, s nem téveszthetjük szem elől, hogy orvos és beteg kapcsolatában mindig is lesznek hatósági elemek, már ha csak az alkalmassági vizsgálatokat, a fertőző betegekkel, nemi betegekkel történő kapcsolatot tekintjük is. Kétségtelen, hogy a paternalizmus számos kárhoztatható megnyilvánulásával találkozunk. Ha azonban a nyugat-európai vagy a tengerentúli példát idealizáljuk, ugyancsak hibát követünk el. Sokszor beszélgettem olyan páciensekkel, akik ugyanattól az orvosi paternalizmustól szenvedtek külföldön, mint ami Magyarországon is virágzik. Konkrét példaként a szülészetből LE BOIEOUS példáját említeném, amely Franciaországban, többek között, éppen ezzel a paternalizmussal szemben jött létre, s az is tudvalévő, hogy milyen nehéz talpon maradnia.

FEJÉR László: Úgy gondolom, hogy 1992-ben a „kártyacsata” újfajta, szerződéses jogviszonyt jelentett az orvos-beteg kapcsolatban a szabad orvosválasztás jegyében, amelyben már a beteg igényei is intézményesülhettek, jogosultságot nyerhettek. Ezek az elkövetkezendő időkben is léteznek majd, és talán határozottabbakká, tudatosabbakká válnak. Ha tehát megjelennek az elvárások, piaci nyelven a kereslet, akkor azt lehet mondani, hogy az orvos mégiscsak szolgáltatást nyújt, s ennek az orvos tudatában is jelentkeznie kell. Ennek a viszonyoknak azonban jogilag is szabályozottnak kell lennie gondolok

itt elsősorban az 1972-es egészségügyi törvény megújítására, és a betegjog meghatározására is. A szerencsés az lenne, ha ez a kettő együtt, egységes szemlélet által, egymáshoz tökéletesen illeszkedne. Ezt azonban jogászoknak kellene megtennie. Elképzelhetetlen számomra, hogy ezt orvosok alkossák meg. A társadalombiztosítási jogviszony is az egészségügy szolgáltató jellegét hangsúlyozza. Az orvoslás ugyanakkor szolgálatot, a betegekért való kötelezettségvállalást is jelenti, ezért kellene megalkotni az etikai kódexet, ami viszont már az orvosok feladata kell, hogy legyen, s itt a Kamara szerepe elsőrendű. Természetesen az is fontos, hogy a kódex és a jog illeszkedjék egymáshoz, mert véleményem szerint az erkölcsi válság ma nagyobb Magyarországon, mint a gazdasági.

LOZSÁDI Károly: Tudomásul kell vennünk, hogy a beteg-orvos kapcsolatot a társadalmi környezet határozza meg, ezért fontos az orvoslás háttérben meghúzódó polgárosodási folyamat nyomon követése, hiszen az orvos gyógyító munkája inkább karitatív tevékenység. A társadalomban vannak olyan feladatok, amelyeket csak a humán értelmiség láthat el. Ha ezeket a feladatokat átveszik a közgazdászok és a politikusok, nagyon rossz irányba kezd haladni a társadalom. Úgy érzem, ma, amikor a piactudományok a kereslet-kínálat szabja meg, a humán értelmiség nem kapja meg a megfelelő helyét. A mai polgár inkább egyéni érdekeit nézi, míg a humán értelmiség, a pap, a tanár, és ilyennek kellene lennie az orvosnak is, nemcsak a saját, hanem a köz érdekeit tekinti szem előtt, ezért inkább szolgál, mint szolgálat. Kár, hogy a mai európai kultúrával együtt ezek az értelmiségi funkciók is elpusztulni látszanak. Amikor mi ezután vágyunk, ez sajnos csak vágy marad. A világ ma más irányba halad.

HOGYAN ÉRZI MAGÁT AZ ORVOS?

CSABAI Márta: A Pécsi Orvostudományi egyetemen a felvétellel egyidőben tesztlapot töltöttünk ki a felvételizők körében. Ebből kitudt, hogy a felvételizők tudatos motivációinak szintjén az embereken való segítség fogalmazódik meg. Mivel bölcsészhallgatókat és orvostanhallgatókat is tanítok, és ismerem őket első évfolyamtól kezdve, megfigyeltem, hogy az évek során olyan átváltozáson mennek keresztül, hogy ránézésre ki lehet választani közülük, ki az orvostanhallgató, ki a bölcsészhallgató. Az orvostanhallgatók cinikusak lesznek, s fenyegető jelei mutatkoznak nálunk a kiégettségnek. Probléma van tehát az orvosképzésben, mert nem készíti fel megfelelőképpen a hallgatókat erre a szerepre. CSÁSZI Gyula szociológus készített reprezentatív értékmérést 1989-ben Magyarországon, ami nagy külföldi nyilvánosságot is kapott. Azt találta, hogy míg Nyugat-Európában az értékek rangsorában az egészség a lakosság döntő többségében az első helyen volt, addig Magyarországon ez a negyedik helyen állt. Mi előzte meg az értékskálán az egészséget? Az anyagi biztonság, a szabadság, az autonómia, tehát azok az értékek, amelyek nem

voltak adottak a társadalomban. Ezeket az értékeket az emberek az egészségük feláldozása árán is előnyben részesítették, s így van ez az orvosok körében is. A beteg is irányítja az orvossal történő kapcsolatot, ha másként nem úgy, hogy frusztrálja a siker elérésében.

KUNTÁR Ágnes: Mivel most végeztem, elmondhatom, hogy az orvostanhallgató szépirodalmat, újságot egyáltalán nem olvas, közéleti érdeklődése nincs. Harmadévre annyira kiég, hogy a gépies, órákra és ügyeletekre járásán kívül csak a kocsmázás marad, ami nem lenne baj, mert az egyetemisták évszázadok óta ezt tették, de volt az életükben valami más is, ami ma nagyon hiányzik. Sőt, már a gimnáziumban is fizikát, biológiát tanul, vagy azt, ami majd éppen kell neki a felvételre. Ilyen alapokkal kerül be az egyetemre a fiatal, ahol technokrata továbbképzésben részesül. Persze azt, hogy egy fél éven keresztül zenét kelljen hallgatni, az egyetemen nem lehet megkövetelni — bár úgy tudom, hogy a Miskolci Egyetemen vannak próbálkozások az „értelmiségi létre való felkészítés” tárgyainak tanítására — de az orvoslás az egyetlen olyan szakma, ahol nem tanítanak az emberről semmit. Történtek kísérletek a Magatartástudományi Intézetben is, de hat éven keresztül mégis az nyomja rá a bélyegét a kurikulumra, hogy mindig újabb és újabb biokémiai, géntechnikai, szubmolekuláris kutatási eredményekről kell tájékozódni és számot adni. Az lesz jó orvos, akinek sok közleménye, elektronmikroszkópos felvétele van, azt nézik, hogy mit tud egy előadáson produkálni, de arról nem esik szó, hogy mit kezdjen a beteggel.

SZABÓ Pál: Vitatkoznék azzal, hogy az egyetemi felvételi előtt valamilyen teszttel döntsük el, hogy valaki alkalmas-e orvosnak, vagy pszichológusnak, mert az orvossá válás nagyon hosszú szocializációs folyamat. Magam is találkoztam olyan negyvenéves kollégákkal, akik hallgató korukhoz képest meglehetősen megkomolyodtak és kompetenssé váltak. Az orvosok mentálhigiénés állapotára vonatkozóan pedig megállapítható, hogy orvosok körében sajnos gyakoribb az átlagnál a depresszió, az alkohol- és gyógyszerdependencia, az öngyilkosság és a válás. Nyugati statisztikák szerint az orvosok nem egészségesebbek, és nem élnek hosszabb ideig, mint az átlagnépesség. Magyarországon valószínűleg ennél is sokkal rosszabb a helyzet. Egy 1989-ben dr. TÚRY Ferenc kollégámmal elvégzett vizsgálat szerint az orvosok pszichiátriai morbiditására jellemző, hogy a pszichiátriai osztályokon kezelt betegek közül minden 49. nő és minden 150. férfi orvos, amikor minden 300 emberre jut ma egy orvos Magyarországon. De nem csak az orvosok betegebbek. Az orvostanhallgatók pszichiátriai morbiditása is magas, sőt, már az egyetemi tanulmányok megkezdésekor betegebbek az orvostanhallgatók a többi diáknál.

A beteg orvos nem fordul orvoshoz, inkább magát kezeli — vagy nem kezeli. A kolléga viszonyulása pedig gyakran a „Te úgyis tudod...” Az orvos így kevesebb figyelmet és törődést kap, pedig szintén vizsgálatok mutatták ki, hogy az orvosok pszichiátriai tájékozottsága nem haladja meg az átlag népességét. Tapintat, álhumá-

num veszi őt körül, s később kerül szakemberhez, pszichiátriai osztályra, mert az alkoholista, vagy gyószertüggő orvosnak is sokáig falaznak a kollégák. Az orvosok viszonyulását a családban előforduló orvosbetegekhez az jellemzi, hogy vagy túlkezeltetik, vagy elbátelligálják a betegségét.

KÓCZÁN György: A vitában olyan széles területét jártuk be az orvos-beteg kapcsolatnak, hogy az összefoglalás nagyon komoly munkát igényelne. Befejezéséppen azonban leszögezhető, hogy igazi változás csak egy új egészségügyi törvény és az etikai kódex megalkotásával érhető el, amelynek betartását mindig egy adott közösség kell, hogy szankcionálja. Alapvető kérdés, hogy az orvosi közösség hogyan kontrollálja saját tevékenységét, és ez sajnos sem gondolatilag, sem szervezetileg nincs még jelen az egészségügyben. Kérdés az is, hogy azokkal a különbözőségekkel hogyan birkózik meg az orvos-beteg kapcsolat, amelyek értékbeli és anyagi síkon jelennek meg a társadalomban.

Végül két kérdést szeretnék még megemlíteni, amelyekről itt nem esett szó. Az egyik az, hogy hiányzik a mai egészségügyben a beteg és orvos kooperatív modellje, amely az orvos-beteg kapcsolatot nem normatívan, hanem valójában, a „doktorkodjunk együtt” modelljében írja le. A paternalisztikus és egyenrangú kapcsolatot meghaladva az egymásra utaltság megélése az orvos-beteg kapcsolat pszichológiai vetületének valójában egy posztmodern variánsa. A másik tényező, amit mindenképpen hangsúlyozni kellene az a típusú pluralizmus, amely az ellátási formák specifikumaiban keresi meg azokat a tényezőket, amelyek az orvos-beteg kapcsolatot befolyásolják és amelyet nem is érintettünk.

Hadd fejezzem be az eszmecsérét egy olyan gondolattal, amely számomra a legfontosabb, s ezért hagytam a végére. Ez a beszélgetés a 20. század végén zajlott. Vajon azok az elképzelések, vágyak és modellek, amelyekről beszéltünk, mikor válnak valósággá? A fölvetődött kérdéseket nekünk kell megválaszolnunk, és tapasztalatainkat az új nemzedéknek átadnunk. Az orvoslás társadalmi környezetének átalakításában az orvosnak is szerepet kell vállalnia, hogy a 21. században ezekből a modellekből valóság legyen!

Szerkesztette:

GALGÓCZY Zsuzsa

ÉNEKEK ÉNEKE III.

INTERJÚ A DUNA TV ESTI KÉRDÉS CÍMŰ MŰSORÁBÓL

Vendég: GLATZ Ferenc, történész, akadémikus.

Szerkesztő-riporter: CSÁKY Zoltán. Elhangzott: 1995. december 22.

Csáky Zoltán: *A magyarok krónikája, ez a gyönyörű történelmi, képes, színes olvasókönyv, mely az 1100 éves történelmi múltra visszatekintő, tizenötmilliós magyarság történetét foglalja össze, a rendszerváltozás óta az első nagy, átfogó történelmi szintézis. Milyen szándék vezérelte, mi volt a célja Glatz Ferencnek, a kötet összeállítójának és szerkesztőjének?*

Glatz Ferenc: *A magyarok krónikájának is van egy krónikája. Ennek a könyvnek az alap gondolatvilága az 1980-as években érlelődött meg, amikor fölcseperedve a fiatal kutatói státuszból, végigjárva Európa és a tengerentúl nagyobb könyvtárait, egyetemeit, föl kellett tenni a kérdést, miben is találjuk meg a leglényegesebb előrehajtó erejét egy nemzet történetének, egy olyan kis nemzet történetének, mint amilyen a magyar? Nem hittem abban, hogy ez önmagában az államszerkezet, az intézmények. Nem hittem abban, hogy önmagában eszmék, úgynevezett koreszmék határozzák meg a történelmét, bármily kis nemzet legyen is az a közösség, és nem hittem abban, és most, hogy már nem vagyok fiatal történész, most sem hiszek abban, hogy fölöttünk összeálló, filozófiailag leírható hatalmas törvényszerűségek determinálják egy népközösség történetét. Kezdetből azon a véleményen voltam, hogy a történelemben sokkal több a választási lehetőség, mint ahogy azt mi — a 20. század végén immáron céhekbe szerveződött, nagy tudományos apparátussal a magunk fontosságát bizonygató tudósok — mondjuk. Sokkal nagyobb a véletlen, a személyiség, az egyén, a kisebb csoportok szerepe a döntésben. Családi szinten, egyéni szinten, egy város kisebb közössége szintjén és egy állam szintjén is. Amikor azután bekerültem a kormányzatba egy időre, én, aki sem a párt-, sem az államparátusban korábban nem dolgoztam, még inkább meggyőződésemmé vált, hogy azon a tizenvalahány férfiún, vagy hölgyön, aki ott ül egy kormányzati döntést hozandó, sokkal több múlik, mint ahogy azt mi látjuk. Milliárdok múlnak jó vagy rossz döntéseken. A lelemény, a fölkészültség, a tájékozódni tudás igenis döntő abban a pillanatban, amikor egy közösség sorsáról döntenek. *A magyarok krónikája* nem rendeli alá valamilyen törvényszerűségnek a nép történelmét. *A magyarok krónikája* arra törekszik, hogy minden korszakban*

azokat az alternatívákat, választási lehetőségeket tárja az olvasó elé, amelyekről választási lehetőségek között dönteni kellett, dönteni a kereszténység felvételének korában, dönteni a Mohács utáni újraberendezkedést illetően, vagy a 18. századi, a török kiűzése utáni konszolidáció korában, vagy akár 1920-ban, vagy ne adj' Isten, 1945 után. A *magyarok krónikájának* egy másik alapelve szintén a '80-as évek terméke. Az egypárt-rendszer korát éltük, de mi, akik Nyugaton iskoláztunk, ismertük a többpárt-rendszerű bürokráciákat is. Azt mondtuk, hogy mind az egypárt-, mind a többpártrendszeri bürokráciának a teljesítményét nem bizonyos eszméknek okosabb vagy ostobább követésén kell lemérni, hanem azon, hogy az a politikai rendszer, amit ők kiépítenek, mennyire szolgálja a társadalom egyéneinek a kibontakozását. Nincs olyan politikai rendszer — hívják demokráciának vagy diktatúrának —, amelynek léte jogos volna, ha nem biztosítja az egyén vagy a csoportok számára az élet legteljesebb kiélésének lehetőségét. „Ez a történelem végső mércéje” — írtam le '86 májusában, Londonban, a jegyzetfüzetembe. Egy-egy politikai rendszer értéke attól függ, mennyire ad teljes kibontakozási lehetőséget a társadalomnak ahhoz, hogy az egyén megélhesse a maga különböző identitását, azonosságtörekvéseit, nemzeti, konfesszionális törekvéseit, szociális, baráti törekvéseit. Hiszen ezt az életet egyszer élhetjük meg! És egyszer élték meg ezer és tízezer évvel ezelőtt is. A politikai intézményrendszernek az a feladata, hogy olyan intézményeket hozzon létre, olyan szabályokat, törvényeket alkosson, amelyek az egyén számára, és a közösség számára ezt a lehetőséget biztosítják. A *magyarok krónikájából* az olvasó éppen ezért nagyon sok információt kaphat a köznapi élet történéseiről, az iparos-, a paraszti foglalkozásról, az írástudásról, hogyan töltötték az emberek az idejüket, hogyan öltözködtek, hogy — noha egyáltalán nem akarom a szájukba rágni ezt a következtetést, mert a tényekből sokféle következtetést lehet levonni — valamilyen módon érzékeljék, hogy a történelemnek ez az előrehajtó és a megtartó ereje, a köznapiság, az egyszerű emberi élet.

Cs. Z.: *Minden történetíró szubjektív, többek között ez különbözteti meg a történésztől, megvan az önálló képe, felfogása a történelemről, a történelem alakulásáról. Glatz Ferenc melyik korban szeretett volna élni?*

G. F.: A jelen korban. Ez egy rendkívül érdekes korszak, amelyben élünk. Nehéz elviselni, de gondolja el, hogy az én generációm beleszületett a háborúba. Kicsiny korunkban a fő kérdés az volt, hogy egyáltalán kerül-e a csepeli külvárosi kis lakás konyhájába enniváló, burgonya, vagy netán hús. Így tehát megtanulta élvezni az élet örömeit, a gasztronómiát, megtanulta becsülni mindazokat az apró javakat, amelyeket a '950-es években az új proletárdiktatúra nemigen csöpögtetett, megtanulta becsülni azokat a törekvéseket, amelyek az emberi szabadság érdekében fogalmazódtak meg irodalomban, kultúrában, és így tovább. Ezért is az én generációm talán sokkal türelmesebb mint a mai fiatalság, sokkal inkább befelé éli meg a történelmét. Higgye el, minden korszak csodálatos, csak az

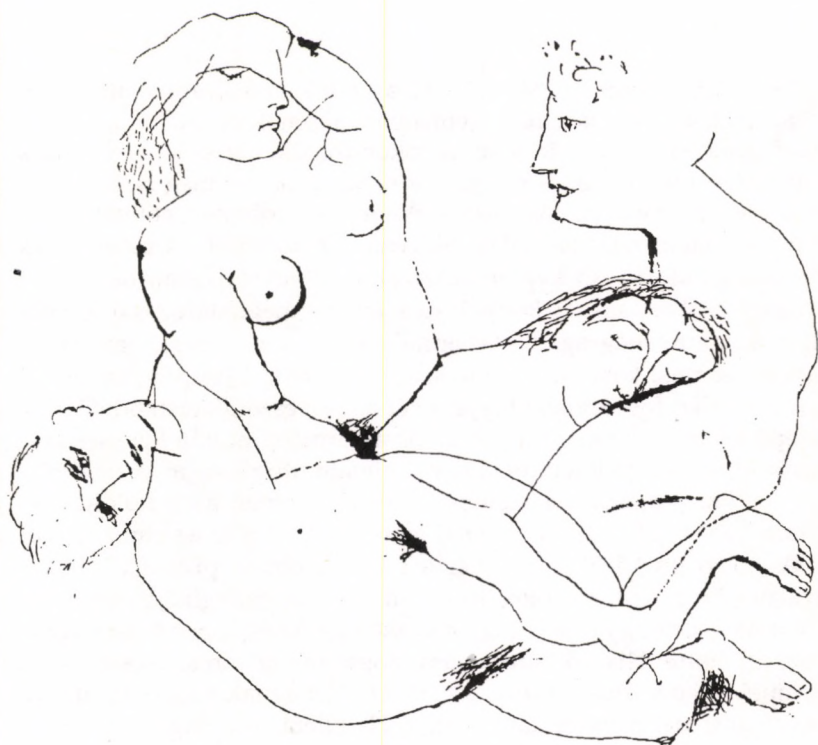
embernek önmagában befelé kell megélnie, és ki kell alakítania a maga és az önmagát megnyugtató békés viszonyát az adott környezettel.

Cs. Z.: *A jelen kor eseményeinek kutatása mindig sikamlós terület a történész számára, hiszen könnyen átcsúszhat a napi politizálás mezejére. Glatz Ferenc mikor érezte, mely történelmi esemény kapcsán, hogy le kell tenni azt a bizonyos, keresztanyától örökölt töltőtollat, amellyel a könyv nagyobb lélegzetű tanulmányait írta?*

G. F.: Olyat, hogy nem írhatom meg, soha nem éreztem, de elbizonytalanodni nagyon sokszor elbizonytalanodtam. Nem mondanék igazat, ha nem mondanám meg: a korábbi korszakoknál is. A történelmi értékelés nagyon felelősségteljes, ugyanúgy hibákat hordozó gondolkodási tevékenység, mint bármi más: egy ház fölépítése, egy film megalkotása. Természetesen, azokban a korszakokban, elsősorban az 1956 utáni korszakban, ahol még nagyon gyér a források feltárása, még inkább elbizonytalanodik az ember. A krónika olyan műfaj, amely kevésbé ad értékelést, sokkal inkább tényrögzítés. Ennek ellenére, nagyon sok helyen érzékeltetni akartam, mindenekelőtt a '70-es, '80-as sőt a '90-es éveknek a dokumentálásánál is: itt ne várjon az olvasó tőlünk még végleges, akár információtömböt se, mert nem ismerjük az anyagot. És nagy csacsiságot követ el a történész, ha nem mondja el az olvasónak, hogy az ő ismereteinek, tudásának hol a határa.

Cs. Z.: *1996-ban ünnepeljük az államalapítás, a honfoglalás 1100. évfordulóját. A történész szerint milyen állampolgárra, milyen polgárra van szüksége az ezredforduló küszöbén ennek a kicsi országnak?*

G. F.: Én úgy gondolom, *A magyarok krónikája* történelemkönyv. A történelemben természetesen mindig keressük azokat az embertípusokat, amelyek fölépíthetők most, a jelenben is. Úgy gondolom, ennek a kicsiny Magyarországnak, ennek a kicsiny nemzetnek, amely szétszakítva él több országban, szüksége van arra, hogy öntudatos, a magyarságára, a munkájára büszke polgár legyen. De hangsúlyozom: a munkájára büszke polgár legyen. Olyan polgár, aki igyekszik minél magasabb szinten elsajátítani a kőművesi, paraszti, értelmiségi ismereteket. És büszke legyen arra, ha valamit megtermel. És szüksége van egy nagyon jó elite. A modern korban, a 20. század végén, a technikai eszközök birtokában ez az értelmiségi középosztály óriási hatalommal rendelkezik. Ha nem tudjuk végiggondolni, hogy mi a teendő, például a határokon túli magyar kisebbség és anyanemzet vonatkozásában; ha nem tudjuk végiggondolni, hogy egy történelemkönyvben hogyan hozzuk be őket a szintézisbe, akkor csődöt mondtunk. Nekem legnagyobb gondom az volt, hogyan érzékeltessem Trianon után a határon túlra szakadt magyarság történelmét. Ez az első történelemkönyv, amely ezt megpróbálja; nem sikerült tökéletesen. És a másik kérdés, hogyan tudjuk tudomásul véteni a társadalommal, hogy a magyar állam az egész intézményrendszerével, azzal a vagyonnal, ami itt létrejött az elmúlt évezredben, nem csak a magyarság eredménye, hanem mindazon népeké (sváboké, zsidóké, szlovákoké, horvátoké, románoké, cigányoké

ÉNEKEK ÉNEKE IV.

stb.), amelyek itt túrták a földet, kereskedtek, építettek. Hogyan lehet egyetlen könyvben annak a nemzetnek a történelmét bemutatni, amely szétszakadt, és szállásterülete nem esik egybe az ország területével, és hogyan lehet egy olyan állam történetét egységesen bemutatni, amely állam területén mindig is különböző etnikumok éltek? Rendkívül nehéz értelmiségi feladat. Nem tudtuk jól megoldani, az én megítélésem szerint, de jobban megoldottuk, mint az eddigi összefoglalók bármikor. Ha nincs meg a gondolkodás a nemzetről, a társadalomról való gondolkodás, a politikában, az írásban, a tudományban, a napi munkában, akkor ennek a nemzetnek nagyon szomorú évtizedei jönnek el. Ezért szerintem a kulturális politikának — értem rajta a közkultúrát, a médiát, az oktatást, a tudományt — óriási szerepe van a magyarság 21. századi életben maradásáért folytatott harcában.

SZALAY LAJOS*

SZALAY LAJOS RAJZMŰVÉSZETE az európai kultúra maradandó értékei közül is kitűnik vonalvezérlésének egyedi varázsával. Amiben művei bárkiével is rokoníthatók, azt ki lehet fejezni a műtörténeti fogalmak és kategóriák útján, amint ez meg is történt az irodalom és az esztétika jeles művelőinek elemzésében, sőt magam is megkíséreltem rajzának találó elevenségét írásainak és beszédének gazdag gondolat-, és képtársításaival is jellemezni. Amiről viszont minden szaktudomány konkrét és szabatos meghatározásai lesiklanak: a szinte megragadhatatlannak a nyomára vezető jelzéseket igyekszik most követni ez az írás, arra törekedve, hogy a Szalay-rajzok olvasóját fogékonyra tegye a képzőművészeti látásmód síkjáról kilépő jelenségek érzékelésére is. Olyasformán, mintha képesek lennének a tücsökciripelések füllel nem hallható ultrahangjai „vételére”.

Ezt a másfajta közelítést e sorok írójának az a különös tapasztalata sugallta, hogy mennél több réteget fejt le az ember a formák külső burkáról, s mennél leleményesebben próbálja követni Szalay labirintusokban bujkáló vonalkanyarainak logikáját, annál inkább növekszik gyanúja, hogy a végső megfejtés, a gondolat magva bezárul előtte. Hiszen látni kellett, hogy mennél erőszakosabban, s mennél tudatosabban törünk ennek a titokmagnak a kibontására, az egyre idegenebbnek mutatja magát. Ha ellenben ráhagyatkozunk a rajzok csendjére, ha nem faggatjuk őket rejtett hatalmuk felől, akkor lassan-lassan nyíltni kezdenek, mint jó föld érlelő ölében, s felfednek valamit a mélység erőiből.

Különösen a bibliai *Énekek énekéhez* készített rajzsorozat igényli ezt a lélegzetfojtva figyelő nyitottságot és megilletődött várakozást, mivel SALAMON király abban zengte világgá az emberiség legbujább, egyben legszemérmesebb szerelmi himnuszát. E két véglet együttes megjelenítése nemcsak tétje volt e rajzok létrejöttének, de a Mester alkotói fantáziájának mindenkori legsajátosabb táplálója, életművének elnyúlhatetlen rugója is.

Ebben a sorozatban kiválóan érvényesül Szalay Lajos gondolatformálásának, kezejárásának és szíve lüktetésének legfontosabb jegye, elemi hatású szuggesztíója: vonalainak áramtelítettsége, a magasfeszültségű indulatok pulzálása a rajzok vékonyodó és vastagodó érrendszerében. Ez az a valami, amitől úgy érezzük olykor, hogy Szalay rajzának villáma van. Az ilyen vonalak hirtelen lecsapódása, felrántása, váratlan földelése, vagy kettéhasítása a különféle fizikai

* Utószó az *Énekek éneke* c. albumhoz. Szalay Lajos rajzai. Miskolci Galéria, 1991.

és biológiai ismereteinkhez hasonlítható, felderíthetetlen csak az marad, ami a jelenségben félelmetes — az ismeretlen, reszkető, zengő kisugárzás, mely a cikázó istennyila helyett a gömbvillámot juttatja eszünkbe. Azt, melynek eredete, illetősége és voltaképpeni mibenléte ismereteink szerint megfejthetetlen.

Ezt a jelentéstársítást az izzó, fénylő égi golyóbissal, a rajzok kompozíciója és belső dinamikája is alátámasztja, a vonaláramlás jellege örvénylő, a formák kör alakba foglalódnak, mint a *Yang* és *Yin* egymásba fonódó alakzatai, amiből azt gyanítjuk, hogy a kozmosz rendjének ezt a legfőbb törvényét, a keletkezés és elmúlás örök körforgását, s abban az egymást kereső pozitív és negatív erők örökös harcát és egyesülését az *Énekek éneke* rajzaiban érzékelhetjük.

Végül is a tartalom, mit Szalay Lajos folytonosan ostromol rajzának szenvedélyes kérdőjeleivel; a teremtés misztériuma, amit MICHELANGELO az *Ádám teremtésének* témájában úgy fogalmazott meg, hogy az Úr kezének mutatóujja éppen csak hajszálnyira közelít az első emberéhez, hogy szinte sercenése hallik e mágikus áramlásnak.

A létrehozás, az érintés nélküli teremtés eszmei mozzanatát vezetni végig Szalay Lajos a *Genezis-album* ótestamentumi történeteinek nagyfeszültségű áramkörében. A teremtés elvének alaptétele: az anyagtalannak anyagban való megjelenítése — így a teremtett világ az isteni akarat materializálódása, a rajz viszont az emberi alkotó gondolaté. A szerelmi vágy megtestesülése az embermagzat — de a benne rejlő hatalmas energiák át is válthatók, a nagy tettek, találmányok, remekművek zöme az ilyen átvezérelt energiák szülötte. Éltető erejük visszafogottan Szalay Lajos rajzaiban is munkálkodik, művei közül ezt leginkább ennek az albumnak a lapjai sugározzák.

Az *Énekek énekében* a művész a szerelmi tárulkozás, illetve a birtoklás jeleneteit csak mozdulatfoszlányokkal jelzi, a beteljesülés mozzanatát csak körözve közelíti. Érezhetőleg tartózkodik a nemek érintkezésének közvetlen, cselekményes ábrázolásától, ahogyan ez más neves mesterek erotikus albumaiban történik, akár a legmagasabb artisztikum színvonalán. Vajon éppen Szalay Lajos ne tudta volna elképesztően érzékletes rajzi virtuozitásával, tolla hegyének akupunktúraszerű biztonságával kitapintva az idegvégződések s az ingerküszöbök fokát és lelőhelyét az erogén zónák térképén?

NEM ERRŐL VAN SZÓ: az íratlan tilalom, mely a testi szerelem profanizálása ellen lép fel, a valóságnál jóval tágabb teret biztosít a művészi képzetnek, hiszen lehetővé teszi, hogy a rajzoló a vonalak s mozdulatok irányának jelzésével, azok képzetbeli folytatásával kilépjen a képi kompozíció síkjáról, ezzel mintegy átvezetve a földi szerelem, az ölelkezés ritmusát a három dimenziós tér — a reneszánsz mestereknél az égi szerelem — közegébe. Ezt a ki- és átlépést úgy tudjuk elképzelni, ha beleéljük magunkat annak az amputált lábú embernek a — köztudott, bár abszurd — helyzetébe, aki a fájdalmat egykori végtagjának hült helyén évek múlva is valóságosnak érzi. Ez azt jelenti, hogy az ember reális észlelőképesége és tapasztalaton nyugvó ismeretei a szárnyalni kész költői kép-

zelet útján is tovább élhetnek, és éltetik tárgyukat, egy másfajta szellemi közegben, és más képzetek révén.

Az áthelyezésnek, a metamorfózisok láttatásának ezzel a költői szabadságával Szalay Lajos képelete bravúrosan él, amikor a görög mondavilág ismert „átváltzásait” felhasználja a salamoni szöveg képi hasonlatainak — a növényi és az állatvilágból merített jelzőknek — értelmezésére és láttatására: így értjük meg igazában a bikává, lóvá varázslódó istenségek szerepcseréjének „emberi” indítékait. E királyi vadak nemes, nyugalmat és méltóságot árasztó ábrázolásával ugyanis a művész azt is eléri, hogy ne a szokott, vulgáris felfogás szerint szemlélje az olvasó-néző az „állatot az emberben”, hanem a mítoszbeli erőviszonyokat szimbolizáló hatalmában.

A mondai kettőslények tulajdonságainak, cselekedeteinek képletes magyarázatát segíti megfejteni a művész azzal is, hogy testi átalakulásukat a történet folyamatosságában ábrázolja, nem pedig készen, a kentaurok és pegazusok végleges, sablonná merevített figurájában. Így szinte a szemünk láttára nő ki egy szakállas férfifej mellett önnön bika-másának arca, s így lehetünk tanúi annak, hogyan hasad ketté, s válik állat-emberivé egy férfi alsóteste.

Az átváltzás isteni fondorlatát meg kell értenünk Salamon király vallomásából is, akinek „belső részei megindulnak benne” mátkája kezének — csak az ajtó résén át benyúló — pusztá látványától. Amaz pedig, a dús idomú leány, a bika-, és férfiarcú, állattesű vőlegény oldalának dőlve pihen a termékenység istennőjének önfeledt pozitívájában. E természeti idill bukolikus meghittsége ismerős a művésznek, gyermekkorából:

„Falun.... a boldogság egy része nem az embertől függött: a környezete, különösen az állatok közelsége hordozta azt magában... Az állat derűs. Nincsen természetében, vagy csak nagyon kevésnek, a szomorúság és a harag.”

DERŰS ALKATÚNAK VALLJA ÖNMAGÁT IS Szalay Lajos, habár nála is, miként a természetben, a felszín nyugalma alatt, a mélyekben hatalmas robbanások, katasztrófák is zajlanak. Ha a *Genéziskönyvének* ótestamentumi jeleneteiben a sorsok, jellemek összecsapását a vulkánok kitöréséhez hasonlítjuk, úgy az *Énekek éneke* rajzi formáinak lávaszerű gomolygását okkal helyezzük a rengések epicentrumába.

Mindezek a jegyek valamiképp rokonságban vannak a négy elem — a víz-tűz-föld-levegő — természetével, s együttesen arra vallanak, hogy Szalay Lajos rajzainak lélegzetvétele kozmikus arányokból merít, szelleme innen nyeri a lángelmék titkos képességét, hogy megsejtessen velünk valamit az örökkévalóság ízeiből, miket csak a művészi inspiráltság és a szerelem ritka pillanatai fednek fel számunkra. Mily különös, hogy közöttünk él, s még halandóságunk múltó gondjai felett is eltűnődik az a Mester, aki a halhatatlanság határtalan tereinek illatát és fuvallatát hívta át vonalainak delejébe.

SUPKA Magdolna

„HALLGATOM ÁLOMI BESZÉDEM”

Nagy László álmai

AZ ANTIK GÖRÖGÖKNEK NEM VOLTAK ÁLMAIK, őket az álmok meglátogatták. A holtak lelkét vezető *Hermész* elhaladt az álmok faluja mellett a világ szélén. Az álmodó lélek elhagyja a testet — írja PLATÓN. A *Szentírás* mondja, az Úr „álomlátásokban, éjjeli képekben” beszél (Jób 33,15). Az álmodóhoz angyalát küldi az Úr. Irokéz indián hagyomány szerint az álom a lélek nyelve. Az álom munka — mondja FREUD.

Sok művészt ihlettek saját álmai. Gondoljunk például GULÁCSY Lajos, az öreg KÁDÁR Béla, William BLAKE, vagy Arnold BÖCKLIN képeire: azok a képek megfestett álmok. Freud álomelméletéből André BRETON művészi módszertant, filozófiát, egy egész mozgalmat teremtett, — utóbbit, elég helytelenül, szürrealizmusnak nevezik, pedig Giorgio DE CHIRICO, vagy Paul DELVAUX utcái, terei semmivel sem kevésbé realistikák, mint mondjuk egy tel-avivi utca gázálarcos járókelőkkel manapság.

„Nagyon helyesen tette Freud, hogy vizsgálódását kiterjesztette az álomra — mondja Breton az 1920-as évek elején, hiszen — eljön az idő, mikor az álom és a valóság, ez a két, látszatra nagyon ellentétes állapot összeolvad valamilyen tökéletes valóságfelettségben, szuperrealitásban, ha szabad így mondanom”.

Szuperrealitás: minden bizonytalansággal az a semmi, ahol — mint KONDOR Béla írja — minden megvan, ahol minden megvolt mielőtt meglett volna, ahová mindenki visszatér, és ahová minden álmodó fordul; JUNG szavaival:

„Az álom rejtett kis ajtó a lélek legmélyén és legmeghittebb zugában: arra a kozmikus ősejszakára nyílik, amely lélek volt jóval azelőtt, hogy én-tudat létezett volna, és lélek lesz jóval azon túl, amit egy én-tudat valaha is elérhet ... az álomban belépünk a mélyebb, általánosabb, igazibb, örökebb emberbe, aki még a kezdeti éjszaka derengésében áll...” (*Emlékek, álmok, gondolatok*. Európa, 1987. p. 437.).

Egy papago indián asszony egyszer álomban költött verset énekelt. Megkérdezték tőle, miért olyan rövid a vers. Úgy válaszolt: „Rövid a dalom, mert sokat tudok.” Daldisi ARTEMIDOROSZ álomkönyveiben olvasunk költőkről, akik az ihletet mély álomban fogadják. BABITS Mihályról tudjuk, hogy éjszakára papírt és tollat készített ágya mel-

lé, hogy följegyezhesen megálmodott verssorokat. „Mesélik — írja Breton *A szürrealizmus kiáltványában* —, hogy SAINT-POL-ROUX elalvás előtt mindig táblát akasztott camareti kúriája kapujára: A KÖLTŐ DOLGOZIK.” (A meggyilkolt Saint-Pol-Roux emlékének ajánlotta VERCORS *A tenger csendjét*.)

■ Nagy László is álmodott verseket. Naplójába többször is feljegyezte, hogy versre ébredt:

„Ébredvezve egy regruta-dallam forog bennem.” (75. II. 27.); „Ébredék hülye verssel.” (75. III. 11.); „Verset álmodtam.” (75. III. 29.); „Jól aludtam, álmodtam is verset a pónilovakról.” (75. IV. 26.); „Sok verset álmodtam.” (75. XI. 24.); „Négy verssort álmodtam, fölébredve elfeledtem.” (77. I. 8.); „Aludtam, verset álmodtam, homályos.” (77. III. 26.).

*

„Álom-leírásra szántam ezt a könyvet” — Nagy László bejegyzése ez naplójába (*Krónika-töredék*. Helikon, 1994.) 1975. február 15-én. „Több volt az álom, reggel kellett volna leírnom, még emlékeztem volna” — írja máshol (75. VI. 4.). Álmaihoz fontos forrásunk ez, az élete utolsó három évét rögzítő napló, melyet — utazásai, iszkázi és szigligeti tartózkodásai kivételével — otthonában írt, Óbudán, Dunára néző ablaka előtt. Közel száz álomleírás maradt ránk ezekben a naponként vezetett és körülbelül negyedóra alatt készített, csendes ritmusú feljegyzésekben. A napok és évek egyszerűsége, az idő semmiségei, a mindennapos kínlődások leltára között szinte túlvilági fényben látjuk őket. Televíziós portréfilmje (szövegét lásd: *A költő nem tévedhet*. In: *Adok nektek aranyvesszőt*. Magvető, 1979.) azokban a hónapokban készül, amikor naplóját írni kezdi. Álmaidról külön beszél. KORMOS István kérdésére: „Milyeneket szoktál álmodni?” — Nagy László így válaszol:

„Különféle különös dolgokat álmodok, hiszen az álom maga is különösség. Vannak szép, csúnya, rossz álmaim. Sokszor álmodtam már nagy és piszkos vízzel, zúg el alattam, csak egy kis ágacskába tudok kapaszkodni. Álmodok szépet is. Tíz évvel ezelőtt álmodtam egy nagy, bársonyos dombot. Barátommal, Vígh Tamás szobrással csúszkáltunk lefele, seggen. Többször megismételtük, igen vidámak voltunk. Legszebb álmom a repülés, már gyermekkoromban is repültem sokat.”

Rosszul aludt, altatókkal is csak keveset, hánykolódva sokszor. Álmaid befolyásolta az időjárás —

„Régen rosszakat álmodtam hó előtt.” (75. II. 20.); „Kellemetlen idő, fülledt. ... Álmodtam szörnyűket, beleizzadtam.” (76. VII. 25.) —, testi állapota — „Nagy betegség előtt is alszom sokat.” (75. III. 19.); „Álmomban fölkiáltottam, annyi sav jött a gégembe —, persze az álom pohárból itatta.” (75. XI. 19.); „Rosszakat álmodtam, elfeledtem. ... Rettentő ideges vagyok, nyugtatót szedek.” (76. VII. 17.)

—, és a versek megírásakor a munkaláz is. Sok esetben nem tudjuk, mi volt előbb, álom vagy vers, azt azonban biztosan mondhatjuk, hogy Nagy László költészetét nem érthetjük meg álmai ismerete nél-

kül. A napló mint álm-forrásanyag az egész életműre alkalmazható, hiszen egyazon lélek álmodik mindig.

A naplónál régebbi verse az *Álmaim, verő-erekkel*.

„De miért cicázik hajam az Orionnál? Mert álló helyemből felszállok meredeken. Csak a könyökömet szorítom oldalához s már ökleimben minden hajtóerő. De zajtalan szállok fölfelé, függőlegesen. ... Látom X. Y.-t, x-re nyitott nyugágyon szétvetve a lába. ... Én tudok repülni, susogom.” Álom ez, ott van a naplóban: „Álmomban repültem, mégpedig Füst Milánnak... Most a levegőt markolásztam, úgy emelkedtem. Legyőztem a föld vonzását — mondtam.” (76. IV. 16.)

Nagy László álmai szimbólumforrásoként használhatjuk grafikai-festészeti hagyatékát is. (Utóbbi részben lásd: *Szárny és piramis*. Helikon, 1980; *Kísérlet a bánat ellen*. Magvető, 1980.)

GRAFIKAI KOMPOZÍCIÓINAK FŐSZEREPLŐJE A LÓ, mely álmaiban is gyakori motívum. E szimbólum feloldására Jung egyik adatát alkalmazhatjuk. Jung szerint a ló, mint álomkép anya-szimbólum, archetípus (*Dreams*. Princeton Univ., 1974. p. 107.). Nagy Lászlónak *A szülőház udvara* vagy *Anyámnak* című tollrajzain ezért látunk lovakat, utóbbin ezért csak azokat. Összegyűjtött versei között ciklus-címadó a *Műtét anyánk szemén*. „Keringj csak / te Isten vaklova” — írja ebben. A vers készülésekor, anyja szemműtete után, lófogakról (76. II. 29.) és beszélő lóról (76. III. 17.) álmodik, támogatva ezzel minket abbéli igyekezetünkben, hogy komolyan vegyük a művészetet.

Egyik legfontosabb álmverse, a naplóban nyomonkövethetően megszülető *Jönnek a harangok értem*. Álmai:

„Félálomban magasan, madárfészkeken, tojásokon lépkedtem haza, a harangok karon fogtak a levegőben.” (75. III. 1.); „Levegői betonúton utaztam álomban.” (75. III. 3.) benne a versben: „Menjünk, menjünk a harangszóval, ballagjunk haza a levegőben. ... Jegegyék csúcsain lépegetve, vigyázva, hogy a madárfészek vért ne csöpögjön sarkunk után.”

Egyik álmát megfejti, így írja bele a versbe:

„Álmodtam egy iskolaszertári lovat, megnyúzták, mint egy elevent. Figyelmeztetés, hogy kimaradt szürke lovunk bőre a versemből. Kamránkban a mérlegre dobva, de a farka lecsüng. Fölötte a kenyértartón hét keserű kenyér. Bűdös a lóbőr, sárga zsírja is látszik. Előveszem a verset, ha lehet, beleírom.” (75. III. 4.)

Megérti, álma Krisztus-szimbólum. Egyike az emberiség ősi, közös álmainak: archetípus. Emlékeztet a *Jelenések Könyvére* is. Felismeréséből olyan költői megoldás születik, mely talán egyedüli a világ-irodalomban: önéletrajzi verse átfordul passzióvá, Krisztus-történeté, egységbe forr realizmus és misztika:

„És borzalom a Virágvasárnap: vérem konok csacsiján vonulok az ablakok közt... Lefordítom a jeleket, hogy megtudjátok: mit élek át: jászolban fekszem, kényesen alvó számon patkányok csiszonkáz-
nak, függőzik magukat fülembé, mert a ló fölvetett orrán is függ-

nek, rémesebben, mint a takonykór. S mérlegen a lóbőr, csak farka lóg a kamra porába, fölötte keserű öt seb a kenyértartó keresztjein."

Archetípust említettünk. Ezt a jungi kifejezést Nagy László is alkalmazza: „archetípus-vércsöpp” —, írja *Kísérőének fiának* című versében.

Életművében annyi álom-ihletésű vers található, hogy összegyűjtésük, feldolgozásuk külön könyv tárgya lehetne. Az alábbiakban felsorolunk néhányat:

Elvarázsolt kastély. Repülés-motívum.

Rossz álom, február 17. A repülés mellett megjelenik a repülő feszület motívuma: „Frontális feszületté átfordulva alátekintek.” A kép álomeredetű: „Álmomban óriási feszületet láttam, ... feküdt a kereszt a levegőben.” (75. V. 1.)

Álombeli telefon, harangszóval. „Bolond kis kalap ez, de csak szóljon, / vehetek nagyobbat is, ... / hűsölhet és kávézhat alatta.” A vonatkozó álom: „... boglyára való szalmakalapot láttam.” (75. II. 16.)

Bagolyasszonyka. Álomfeljegyzés a vers írása idejéből: „Álmodtam, de paráznát.” (75. VI. 30.)

Tűnődés nagy szeretőkről, a kardcsókolókról. „... ez nagy-nagy emberáztató...” Versírás alatti álom: „Vízbe fulladtam.” (77. I. 8.)

Három nap, három éj. E vers vers az álomban, mert megírása után hónapokkal bukkan fel: „SIMON Pista föltámadt. Kérdem: a versemtől támadt-e fel?” (76. IV. 29.)

*

ÁBRÁZOLJUK NAGY LÁSZLÓ UTOLSÓ HÁROM ÉVE, azaz a naplója által átfogott idő függvényében, havi összesítésben azon napok darabszámát, melyekről fennmaradt álomközlése! A kapott függvényt — az álmodott napok időbeli eloszlását — nevezzük el álomsűrűségnek.

Nagy László álmai gyakorisága az 1975. év elején, majd közepén a legnagyobb. Az 1976. év álomsűrűsége egyenletesen közepes értékű. A decemberek álomtalanok. Az 1977. év második fele álomtalan, halála hónapjában (1978. január) megnő az álomsűrűség. A vizsgált három év egészére nézve tehát az álomsűrűség folyamatos csökkenése, teljes kioltódása, majd hirtelen megnövekedése jellemző. A havi léptékben felvett álomsűrűség-függvény morfológiailag két elkülöníthető részre bomlik. Az álomsűrűség szembetűnő kvalitatív inhomogenitását egy terjedelmes, nulla álomsűrűségű időszak okozza; álomtalan és álmokkal sűrű időszakok váltogatják egymást. Az 1975. II.–1977. VIII-ig terjedő időszak a tudatalatti hatások — például erotikus késztetések — csökkenő, enyhén hullámmzó jelenlétével, álomi manifesztálódásával jellemezhető: kimerülnek a tudatalattit működtető energiaforrások, és befejeződik lassan az élet is. „Az álom királyi út a tudattalanba” —, mondta Freud. Az álomsűrűség-függvény ezt az utat is reprezentálja: szélesen indul, majd keskenyedik, elfogy, végetér. Analógiák hiányában nem általánosíthatunk, nem mondhatjuk, hogy ilyen a halálba vezető út, hogy mindenki útja ilyen (valószínűleg ilyen!), csak azt mondhatjuk, hogy ez

volt Nagy László útja a halál felé. Ahogyan fogynak álmai, úgy fogynak álommotívumos versei is.

Az álomsűrűség-függvény a tudatalatti működésének intenzitását is kifejezi. Ezért, ha definiálunk egy függvényt úgy, hogy legyen minimális ott, ahol az álomsűrűség maximális, és legyen maximális ott, ahol az álomsűrűség minimális, akkor ez a függvény a tudatos psziché hatásintenzitását, megnyilvánulásainak időbeli sűrűségét fogja reprezentálni. Ez a függvény növekszik, ha a személyiségben a valóság tudatos átélése fokozódik, vagy a szubhumán psziché uralkodása csökken. Ez a függvény — nevezhetjük tudatsűrűség-függvénynek — a Nagy László halála előtti hónapokban éri el stabilan a maximumát. Ha az álomsűrűség- és a tudatsűrűség-függvényt egymásra illesztjük, metszik egymást. A metszés helye az az időpont (kb. az értelmezési tartomány felezőpontja), amikor Nagy László vizsgált életszakaszában a lelki folyamatokban a tudatalatti dominanciája éppen megszűnik és a személyiség irányítását a tudatos psziché veszi át. A metszéspont helye — egy hónapos bizonytalansággal — 1976 júniusa. Elgondolkodtató, hogy ebben a hónapban lett öngyilkos LATINOVITS Zoltán, ebben a hónapban álmodta saját öngyilkosságát Nagy László („Öngyilkos lettem, átvérzett rajtam több fehér ing.” [76. VI. 23.]), és ebben a hónapban írta a *Gyászom a színészkirályért* című versében: „Latinovits Zoltán, ... / Gyere el hozzám, vagy értem, mindegy, / pohár az asztalon, hűen várlak / akár útrakészen is...”

Ettől az időtől kezdve Nagy László egyre inkább a realitásban élt, egyre kevesebb álmára emlékezett, a halála hónapját megelőző négy hónapban már nem jegyzett föl álmot semmit.

*

VERSEIT — KÜLÖNÖSEN PRÓZAVERSEIT — át- meg átjárja a realizmus és a misztika. Témánk szempontjából illusztratív *A fekete pátriárka* című prózaverse. Álomversnek tűnik, az alábbi részlete mindenképpen:

„Rákönyököl az asztalra, figyeli a csészealjon a tortát. Még tegnap kapta, érezze magát ő is a lakodalomban. Ratatatata. Hessegeti az édességről a legyet, de az a képére száll, ő pedig pofont kap önmagától. Ratatatata. S ekkor egy óriás harangvirág, nem kék, de izzó piros, ereszkedik a tata fejére. Felöltözik vállig a piros harangvirágba. De ezen át is látja a legyet, ahogy piperézi magát az ablaküvegen. Ratatatata. S már az ablak odavan, szék perdül, asztal borul. Miképpen földrengéskor, iszonyúan rázkódtatik a tűzhely. S mint aki sárkányvértől részeg, táncol a tata a bádögcsövön. Ratatatata. A cső pedig okádja és fújja a kormot. Ratatatata. A hosszúnyelű baltával be a szobába. Szekrény, tükör és csillár odavan.”

Álomnak tűnik ez a részlet, pedig nem az, hanem szintiszta realizmus. Vessük össze az alábbi két, egymáshoz közeli naplófeljegyzéssel:

„Lehevertem. M. szellőztetett, kinéztem az ablakon, közben beütöttem a lábamat a kis asztalka vasába, ami előtte van a radiátornak. Azon bor, fehér, vörösbor, víz, lámpa. Mérgemben fölrugtam az asztalt, az üvegek szőnyegre estek, hála. Majdnem szétzúztam min-

dent. Mint Mester Jancsi, aki egy legyecskét akart agyoncsapni, végül már mindennek nekilátott fejszével. Ágy, asztal, kredenc, oda. Aztán a tűzhely is odalett. A pléhcsövön ugrált, ami ontotta a kormot. — Rágondoltam közben, tán azért hagytam abba.” (76. XII. 28.); „Vacsora után hasznos beszélgetés... Új nevek ... a Sötét pátriárkába.” (77. I. 4.)

A fekete pátriárka az álmok ritkulásával, de nagy tudatsűrűséggel jellemezhető végső alkotói időszak egyik terméke. Ez nem jár együtt a költői képek ellaposodásával, a ritkuló álmok nem szegényítik a verseket. A valóság lesz álomszerű, lebegő, így íródik a versbe, ami rejtelmessé válik.

AZ ÁLOMSŰRŰSÉG-DIAGRAM morfológiailag elkülönülő második szakasza egyetlen csonka hónap kiterjedésű. Meglepő, és matematikailag nagyon jellemző álomsűrűsödésnek tekintendő, mert a négy hónapig eltűnt függvényérték hirtelen megjelenése az álomeloszlás nagyfokú szóródására utal az időben. Differenciálgeometriai műszóval katasztrófajelenségek ezek a semmiből jött januári álmok. A strukturális inhomogenitások kiváltotta katasztrófák minőségi változással járnak. Vagyis a grafikon, mely álmok sűrűségét ábrázolta eddig, nem azokat ábrázolja ezután.

A napló az 1978. január 5-i bejegyzéstől kezdve („Ekkor beleállt a kard a bal oldalamba, hasamtól a szívemig szúrt”) Nagy László fel nem ismert infarktusanak és haldoklásának leírása:

„... bal oldalamban kés” (I.16.); „Majdnem elpatkoltam az éjjel, fuldoklásra ébredtem, hajmról is csöpögött a víz. (I. 22.); “Ha nagyot lélegzek, csaknem szétreped a mellkasom.” (I. 24.); „... a hajam töve is fáj. ... Mellemnem teljes szélessége fáj...” (I. 25.); „Milyen részeim fájnak? Hajam, szemem, fogam, nyakam, hónaljам, mellkasom, ágyékom, általában bőröm, s néha egy-egy lélegzet-elállító villám bennem.” (I. 26.); „Egész múlt éjjel izzadtam...” (I. 27.); „Szerettem volna megmondani, hogy 10 napig fuldokoltam...” (I. 28.).

Január 30-án, hétfőn, reggel 9 óra körül meghal. Haldoklása időszakából három álom- vagy álomszerű feljegyzéséről tudunk.

„Házunk padlásán állt a víz, deszkával lapátoltam, közben szidtam apámat, aki hamarosan lapátokkal jött, kidobáltuk a tetőn a vizet. Szörnyű álmom. Áll-e még az iszkázi ház? Sok halott rokont is elevenként láttam. Nagyszemű s rossz ízű szőlőt csipkedtem. Mondta valaki, hogy Bihari a Podmaniczky bárótól való. Ezt biztos a versem kapcsán álmodtam.” (I. 13.)

Álma apokaliptikus, de megfejtethető. „Padlásan jární: halál” — írja KRÚDY (*Álmoskönyv*. Szépirodalmi, 1985.); „rothadt szőlő evése: beteljesületlen vágyak, tervek, el nem ért célok”. (Szintén Krúdytól.)

Másnap vécékagylóról, ürülekről álmodik. Halála előtt négy nappal ezt írja naplójába:

„Álmomban láttam: apám javítja a vetőgépet. Ez a gép kerekeivel belerohadt a földbe. A romlott fát vésegette róla. Én csak nézegettem, Ő: eltelt ez a nap is, nem segítettél semmit. — Majd egy kétágú zöld fát emelt be középre. — Azt is álmodtam, hogy a mozgólépcső kiszabadult velem a tájra.” (I. 26.)

EZ ÁLOMI LÁTOMÁS, DE NEM ÁLOM. Megfejtéséhez tekintsünk először egy különös élményt. Naplójából tudjuk, hogy 1975 februárjában írta *Apánk a másvilágról* című versét. A vers nehezen készült. Egyik nap apjáról álmódott, fölébredt, próbálkozott a verssel, majd délután lefeküdt. Álmából arra ébredt, hogy valaki csönget az ajtón. „... kimenve nem láttam senkit” — olvassuk naplójában (75. II. 18.). Ezután asztalához ült, és megírta a túlvilágról hazalátogató apjáról szóló versét.

1975-ben hat álmodot jegyzett fel apjáról (II. 18.; III. 16.; VI. 2.; VII. 2.; VIII. 27.; XI. 30.), 1976-ban egyet (II. 22.), 1977-ben is egyet (I. 11.) és haldoklása napjaiban kettőt (I. 13.; I. 26.).

A szántásban apja végzi a ló munkáját, de le kell cserélni, megrokkant a lába.

Apjából csak nadrágjának a szára látszik.

Kandisznót tepernek együtt.

Húsokat ásnak el. (Utóbbi valós élmény. Lásd *Életem* című önéletrajzi próza.)

Homokot visznek szekéren. („M. reggel megjegyezte, hogy kiabáltam.”)

Apja fogságból jön haza, „én tömör ősz fejét simogattam (ilyet nem tettem egész életemben)”.

Nagyon különös álom az alábbi:

„Csak a mi udvarunkat lepte meg a dér, apám csikket szív, a méhes körül (sose volt, illetve akkor volt, mikor még nem éltem) tesz-vesz. Megmagyarazza a tüneményt. Udvarunk fölött az égből a Somló, minden fát, levelet látok rajta.”

Nagy László itt olyan valóságos jelenetet lát, amit nem láthatott soha. Az ilyen álom múltba látás. Motívuma miatt eszünkbe juttatja az *Álom a méhesről* című Ady-verset is, de azzal ellentétben Nagy László álma nem a képzelet, a vágyakozás kivetülése, hanem valóságos élmény. LIBERIUS pápa transzcendentális hóálmára emlékeztet.

Titokzatos adatainkat — haldoklásakor újra álmódik, apjával álmódik — csak egyféleképpen értelmezhetjük: haldoklásában eljött érte apjának lelke. Fiával álomban beszélt, szimbólumokban. Figyelmeztette, készüljön fel a halálra — ez a vízzel teli padlás jelentése —, és elmondta, hogy segít neki — ezt jelenti a víz közös lapátolása. Nagy László — bár fölkiáltott, „Szörnyű álom” — nem ismerte fel a közelítő véget. „Majd csak megbirkózom a betegséggel” (I. 25.) — írta. Apjának későbbi szavait — „eltelt ez a nap is, nem segítéssel semmit” — ez magyarazza. A kétágú zöld fa archetípus, a túlvilági remény szimbóluma.

*

Beszélő lovak, szobát beborító gabonavirág, repülőemberek, beszélő oroszlán, labirintus, kivégzés, kenyérhalmok, háború, „Kávét főzök

Hebni nénénknek, aki 20 éve halott már", Balaton, hal röpíti a csónakot, alvó kígyók, madarak az iszkázi ingoványon, rosszul rakott falak, álomi hang, „Pisti öcsém leroskad egy géppisztolysorozattól”, „kőhalom alatt fekszem”, taxival Kolozsvárra, pipacsos tömegsír, Kondor Béla, Szabó Lőrinc, ILLYÉS Gyula, RÁKOS Sándor, LENGYEL Balázs, HUSZÁRIK Zoltán, Babits, ADY, JÓZSEF Attila, VAS István, NEMES NAGY Ágnes, LÁZÁR Ervin, JUHÁSZ Ferenc, NÉMETH László — álmok, megérzések, sejtelmek: Nagy László álomhagyatéka.

Az álom „fejlevágható, szív-kiszakítható” — írta egyszer (*Medvezsoltár*). De leginkább titokzatos, mint ez is:

„T. egy dobozban késeket ajándékozott nekem. Szép kézimunka valamennyi. Ne feledjem ide írni: mindez álom. Gondoltam, jelentkezni fog. Valóban: délután fölhívott.” (75. VIII. 12.)

*

HOL VÉGZŐDIK AZ ÁLOM ÉS HOL KEZDŐDIK AZ ÉBRENLÉT? Hol van a jövő és mit tartogat a múlt? Megvoltak-e a dolgok, mielőtt meglettek volna? Lehet, hogy az élet — amit élni hiszünk — körforgás csak, zuhanás az eredethez? Lehet, hogy a múltat éljük, és álmodjuk, ami lesz? Hogy ébrenlét és álom: az idő váltakozása? Többet él-e az alvó, vagy elveszített élet az alvás? „Alsom, de a szívem ébren van” — mondja a *Szentírás*. A szív nem alszik, a gyomor sem, csak az agy. A lélek, ami alszik bennünk, nem a test. Az alvás a halál nővére. Így hangzik egy JÉZUS-mondás: „Nem halt meg, csak alszik”.

Az álmodó művész a halál hírvivője. A művészet a halál tükörképe. Mutatja, mi vár ránk. Nem hallható, nem fogható. A jövőről beszél. Ami nincs. Hús és csont vihog porról, hamuról. A félelem szüli a jövőt, az aggodás tekint messzire. Ajkunkon a kérdés: „Mi vár ránk?” Mint madárraj rebbenünk: mi vár ránk? „Élünk-e holnap?” — így alszunk el. Repülünk, úszunk, ízleljük a halált. Álom és ébrenlét találkoznak. Kézenfogják egymást: ez a tudás. Nincs művészet a halál után. Tudás sincs, csak szeretet — írja SZENT PÁL.

De addig is — homályba fordulva — kérdezzük: „Mi vár ránk?” Kaparjuk a múltat és félünk: mi vár ránk? Felriadunk éjjel. A villanykapcsolót keressük a lakásban. Pár másodperc csak, de mint-ha elvesznénk ezalatt. Mintha a halál völgyében járnánk, olyan ez a néhány pillanat.

HIDVÉGI Máté

(Köszönet HIDVÉGI Áronnak Nagy László álmai sűrűségének számító gépés feldolgozásáért.)

ÉNEKEK ÉNEKE VI.

EGY IRONIKUS KEDVŰ ESZTERGOMI ÉRSEK

Az 1288. május 8-án született, ironikus motívumokkal megtűzdelt jellemrajz sorsa emlékeztet az *Ómagyar Mária Siraloméhoz*. Ezt is, azt is csak a 20. század elején hozta napfényre a véletlen a teljes elfeledettségéből. Egy francia történész, bizonyos Charles Victor LANGLOIS párizsi egyetemi tanár 1908 novemberében, álmos, ködös, latyakos időben, unottan kutakodott az Archives Nationales földolgozatlan anyagot tartalmazó szekrényében. Boríték akadt a kezébe, amelyre egy „tizennyolcadik századi kéz” ezt írta: „Louis segoviai érsek 1288. évi levelei. Érdekesek stylusuk miatt.” Éppen vissza akarta dobni a kopertát, amidőn — szerencsénkre — fölötlött benne, hogy Segoviának sohasem volt érseke. Kíváncsi lett tehát a nem létező érsek levelezésére és fölnyitva a borítékot, abban LODOMERIUS esztergomi érsek két levelét találta. Az egyik levél narrációja pedig a szóban forgó királyi portré, vérbeli epika, amit a főpap rajzolt meg IV. (KUN) LÁSZLÓRÓL.¹

Lodomért mint papot és mint politikust is nagyra értékelte a történettudomány. Hajlok arra, hogy azt állítsam, kora legnagyobb, de mindenképpen a legbecsületesebb magyar politikusa volt. Két alkalommal pedig meghatározó módon és sikerrel avatkozott bele az ország sorsába. Mint író is számon tartotta SZINNYEI József, annak ellenére, hogy ezt a két levelet nem ismerhette hatalmas írói lexikona megjelenésekor.² Tudomása szerint Lodomér irodalmi értékű *manuscriptumait* a bécsi udvari könyvtárban őrizték, legalábbis 1900-ig. Nem ok nélkül tartotta írónak, mert hiszen a franciák a számukra értéktelen anyagot, kifejezetten mint a szép latin stílus mintapéldányait — „*pulchra dictamina*” — őrizték meg a Tresor des Chartes de France gyűjteményében.³

Élete, pályája kivételesen érdekes. Négy magyar király és tizenhárom pápa kortársa, s valamennyiükkel szoros, olykor baráti kapcsolatot tart fenn, barátságot természetesen a kor lehetőségének megfelelően. ALBERTUS, BONAVENTURA párizsi egyetemi tanárok, a bolognai BARTOLOMEUS, GOFFREDO, BERNARDO és mindenekelőtt AQUINÓI SZENT TAMÁS említendő kortársai között. Magyarországi SALAMON, dominikánus testvér, Párizsban Tamás tanítványa, 1269-ben hazatér és 1286-ban definator, 1289-ben prior provinciális. Az 1259-ben Bolognában tanító PÁL mestert ugyancsak hazaküldik, hogy itthon vegyen részt az oktató és hitéleti munkában. Azért fon-

tosak ezek a részletek, mert érzékeltetik, hogy a tatárjárás után nem sokkal a magyar szellemi és egyházi élet együtt él a Nyugatéval és közvetlenül kapcsolódik hozzá.

FÖLTÉTELEZTÉK, HOGY LODOMÉR előkelő orosz hercegi családból származik, hogy HENNYEI Lőrinc fia, hogy a VÁZSONY- vagy a MONOSZLÓ nemzetség tagja. Szinte biztos, hogy a Káli-medencében fekvő Monoszló községbeli kisnemes. 1257-1260 között veszprémi éneklő kanonok, ami azért fontos, mert e minőségében — irodalmi értékű — és a szépirodalomhoz, magánlevelezéshez előgyakorlatként, okleveleket ír. 1264-1266 között ISTVÁN ifjabb király alkorklátnok, s oroszánrészt vállal az évek óta egymás ellen hadakozó IV. BÉLA és fia, V. ISTVÁN kibékítésében. 1266 után, de 1268-tól biztosan váradi püspök, s ott is marad, 1279-ig. Onnét kerül az esztergomi érsek székbe. Még nagyváradi püspök korában, az esztergomi érsek halála után, őt bízza meg a pápa MARGIT királykisasszony szentté avatása perének vezetésével, holott az az érsek feladatköre lett volna. Mint esztergomi érsek küzd a királyi hatalom tekintélyének megóvásáért az oligarchiával szemben. Az egyházat védelmezi, s küzd a királyi udvar és Kun László, egyes magyar főurak és a kunok pogány befolyása ellen. E munkássága jegyében íratja meg a nyolcvanas évek végén egy ágostonrendi szerzetessel azt a breviáriumi *officiumot*, verses históriát SZENT ISTVÁNROL, amely alkalmas volt az udvarban uralkodó pogány felfogás visszaszorítására.⁴ Tehát korai irodalomszervezőink, mecénásaink egyike. Széleskörű tevékenységét jelzi az a négyszáznál is több oklevél, ami keze nyomán vagy vele kapcsolatban fennmaradt. Birtok- és birtokháborítási perekben, kiváltságok szerzésében káptalanjainak, a törvények betartásában, pápa és királyok viszonyának egyengetésében, magánpanaszokban országos érvénnyel tevékenykedik és intézkedik. Egyetlen jellegzetes mindennapi tevékenységéből: 1289. szeptember 15-én, csütörtöki napon keletkezett oklevele szerint a budai polgárokat kiközösíti, mert régensburgi, bécsi és más német kereskedőket befogadnak, holott azok nem fizettek káptalani vámot, s a királynénak járó harmincadot sem. Ám azok az érsek előtt megjelentek, hibáikat beismerték, s jövőre vonatkozó megnyugtató ígéretet tettek.⁵ Gondoskodott papjai tovább tanulásáról. Unokaöccsét, Tamást, Padovába küldte tanulni 1291-ben, aki azután követte nagybátyját az érseki székben, s ő az, aki kétszer is megkoronázta RÓBERT KÁROLYT.

Lodomér a megbékítő és a kiszabadító szerepkört is betöltötte. Említettem, hogy IV. Béla és István között is békét teremtett, s ezt teszi, amidőn Kun László IZABELLÁT foglyul ejtván, Lodomér kiszabadítja, majd megbékülésre bírja a királyt hitvesével. Ha azonban szép szóval nem győzte, pápai fölhatalmazásával élve, kiközösítéssel szerzett érvényt akarátának. Több esetben bizonyította diplomáciai rábeszélő képességeit is. Küldetése nem ér véget Kun László halálával. Emberi nagyságát csak BECKETT Tamáséhoz tudom hasonlítani, aki egyháza és hite védelmében szembefordult királyával és barátjával, akitől hatalmát kapta. Lodomér hasonlóan kemény jellem, aki

azonban azzal a pápasággal fordul szembe, amelytől — hatalmát nyerte. Az ok: a pápa és HABSBURG RUDOLF nápolyi Károlyt akarta a magyar trónra. Lodomér — előre megsejtve a készülődő politikai feszültséget, amely az ország jogrendjét és függetlenségét fenyegette — az egyetlen jogos utódot, ANDRÁST két megbízható szerzetessel — őt is csuhába öltöztetve — a Dunán hajóval hazacsempészette Bécsből és rávette a főurakat, hogy Székesfehérvárra lovagolva, biztosítsák a törvényes kereteket ahhoz, hogy a nemzet előtt megkoronázza. A pápa azonban nem nyugodott bele abba a kész helyzetbe, ami elé Lodomér állította, hanem követet küldött Magyarországra, hogy az érsek és a főurak véleményét megváltoztassa. Lodomér rendkívül udvariasan, a magyar jogra hivatkozva elutasította a pápai kérést és azt is megakadályozta, hogy a főurak átálljanak.

III. Andrásnak megbízható támasza volt hátralevő idejében. Élete végén zsinatokkal szabályozta az egyházi életet, s szerzetes rendeknek adott regulákat. 1297-1298 fordulója táján megbetegedett, a felhévízi keresztesek házában és gyógyfürdőjében keresett gyógyulást, de 1298 januárjában meghalt.

IRÁSMŰVÉSZETE SZEMPONTJÁBÓL jelentősnek kell tartanunk iskoláit. Tudományos — doktori vagy magiszteri — fokozattal nem rendelkezett. Föltételezések szerint a veszprémi káptalani iskolába járt, ott szerezte alaptudását. Sokáig úgy tudták, hogy ez főiskola volt. Ez azonban nem valószínű; inkább úgy fogalmaznék, hogy az alsó, a középiskolai oktatás mellett főiskolai jellegű képzést is adott, hiszen tudjuk, hogy volt tizenöt jogtudora, aki kánon- és római-jogot tanított. Az oklevélírás a jogi tanulmányok részeként szerepelt a káptalani *scolák*ban és a főiskolákon is, általában azonban nem egyetemi tantárgy volt. Énekes kánonoki múlttal, 1260-1264 között Bolognában továbbképezte magát⁶, ami szokás lehetett már akkor, mert 1279-ben a budai zsinat elrendelte, hogy azok a főesperesek, akik csak az *artések*ben, tehát az alaptudományokban képzettek, állítsanak maguk helyett valakit, aki ügyeiket intézi, s ők menjenek el külföldre — három évre kánonjogot tanulni.⁷ Az is lehetséges, hogy ezt a zsinati határozatot Lodomér sugallhatta, hiszen neki voltak már a továbbtanulásról és annak hasznáról tapasztalatai. A magyar vezető papság, az udvari orvosok, az iskolák tanító mesterei között viszonylag sok volt a tanult magister (párizsi) és doktor (bolognai), ami nem volt még akkor általános Európában, hiszen 1297-ben még a Saint Gallen-i főapát sem volt írástudó.

Egyéniségéhez és pályájához hozzátartozik, hogy a kortársak felső fokon magasztalták. A dicséretekben oly szűkmarkú tudós, a *Chartularium* szerzője bámulatatos erényű férfiúnak — *vir mirae virtutis* — mondja.⁸ V. ISTVÁN, amikor adománylevelében olyan kiváltságokat biztosít a váradi káptalannak, amivel az érsekiek sem rendelkeztek abban az időben, hangsúlyozza, hogy a váradi püspök, Lodomér érdemeiért teszi.⁹ Amikor a kiváló bölcsességgel megáldott III. MIKLÓS pápa, hogy véget vessen a magyar belharcoknak az érseki szé-

kért, kinevezi esztergomi prímásnak, „elsőknek a püspökök között”, 1279. június 13-i levelében ezt írja Lodomérnak: „*vir es in consilio providus, in actibus strenuus, virtute pollens et fama...*” Vagyis: a tanácsban bölcsen előre látó, a tettekben serény és az erényekben hatalmas. Hasonlóan magasztalja Lodomért a királynak kilenc nappal később elküldött levelében.¹⁰ S a dicsérő szavak pontosan fedik a valóságot.

KUN LÁSZLÓRÓL ÍROTT IRONIKUS SZÖVETŰ, EPIKUS VÁDIRATA a kornak és a korszellemnek keresztény szemléletű jellemzése is. A tatárjárás utáni fél évszázad az újjáépítés, majd az anarchia időszaka volt. IV. Béla uralkodásának utolsó szakasza fiával, Istvánnal való hadakozásában telik. V. István két évig uralkodik. 1272-ben koronázzák meg az alig tízéves IV. LÁSZLÓT. A trónörök-lési arénába belép a szicíliai Anjou-ház is, amit egyelőre úgy védenek ki, hogy István életében a gyermek Lászlót eljegyzik MARTELL KÁROLY lányával, Izabellával. De éppen ez zavarja V. István hitvesét, KUN ERZSÉBETET, aki attól tart, hogy a nyugati uralkodó körök szemében alantas származása kiszorítja a hatalomból, amint az már meg is történt még férje életében. Ezért hallgatólagosan beleegyezik abba, hogy Istvántól JOACHIM bán elrabolja a kis királyfit. A király még úrrá lesz a családjában és udvarában kitört pártütésen és árulásokon, de hamarosan meghal Csepel-szigetén. Erzsébet előtt megnyílik a lehetőség a hatalom birtoklására. De arra alkalmatlannak bizonyul.¹¹

Erőtlen központi vezetés, egymással hadakozó oligarchák, cserélgetve a szerepet egymás közt: hol a király mellett, hol ellene. MONOSZLÓ Egyed felkelését leverik, mire ő a cseh királyi udvarba menekül és ezzel belép a képbe OTTOKÁR, de főleg anyósa, ANNA hercegnő, Magyarországra vonatkozó terveivel. Az egyetlen férfi korú Árpád-házi, akinek esélye lehetne a központi hatalom megszilárdítására és az oligarchia megfékezésére: Béla herceg. De éppen ezért, Kun Erzsébet bizalmasai, Henrik és Joachim megvádolják, hogy árulást szervez a törvényes uralkodó ellen, s a Nyulak-szigetén miszlikre aprítják. Az apácák kosárba gyűjtik össze szétszórt testrészeit. Rémtörténetbe illő tettük után kormányt alakítanak, amiből azonban már kihagyják IV. Béla öreg, megbízható párthíveit. Egyedül a tapasztalt, nagy tekintélyű, higgadt vén rókát, CSÁK Mátét tűrik meg, aki persze nem azonos az Anjou-kori oligarchával, annak nagybátyja. Királyhű főnemes, testvérével CSÁK Péterrel együtt. Máté egy ideig a gyermek király nevelője, sajnos, nem sok eredménnyel. Péter pedig hadvezér, nádor egy időben. Az oligarchák közül is kiemelkednek féktelen mohóságukkal a NÉMETÚJVÁRIAK, akiket KŐSZEGIEK néven is emlegetnek. A kiterjedt, stájer származású grófi család ősei még II. GÉZA idejében települtek be. Nem csak a magyar, hanem az osztrák főurak ellen is hadakoznak, s ellenük folytat iszonyatos büntető hadjáratot Csák Péter. De visszaéléseiknek csak fél évszázad múlva, Károly Róbert vet véget.

A feleslegessé vált Erzsébetet „egyszerűen félretolják az útból”¹² Joachimék. A királyné azonban a kunok és Kán Miklós pré-

post segítségével visszavág, elzavarja Joachimot és KEMÉNYFIA Lőrincet ülteti a nádori székbe. A feslett életű préposttal is nagyratörő tervei vannak; az esztergomi kanonokokat foglyul ejti, éhezteni, hogy arra kényszerítse őket: válasszák meg érseknek a botrányos életű Miklóst. A hazatérő MONOSZLÓ Egyeddel megbékül. Osztrákok, majd csehek törnek az országra s végigrabolják az északi és a nyugati részeket. A káoszra jellemző, hogy a magyar főurak e veszélyhelyzetben is torzsalkodnak egymással, ezért, noha katonailag többször is győznek, megsemmisítő csapást az ellenségre mérni nem tudnak. Az ország védelmére toborzott csapatokat a Kőszegiek (Németújváriak, GÜSSINGEK, GUTKELEDEK stb.) a hatalom megszerzésére használják föl, sikerrel. Az összes hivatalt saját embereikkel töltenek be. Közben a kegyvesztett Joachim és Henrik foglyul ejtik a királynét és a gyermekkirályt, KÁN Miklós érsekké avatását megakadályozzák, sőt eléri, hogy Benedek budai prépost legyen az érsek. Nem telik bele három év, és KŐSZEGI Péter veszprémi püspök pályázik az érseki székre.

Az úgynevezett törzsökös magyar urak meglehetősen passzívan szemlélték az oligarchák marakódásait, mígnem pártba tömörülnek RÁTÓT Lóránt és a legműveltebb főnemes, Csák Máté vezetésével. A harcias Csák Péterben kemény ellenfélre akadnak a Kőszegiek, s Henrik és Joachim is menekülni kényszerül szűkebb háttérországába, Szlavóniába. Ezúttal a gyermek király öccsét viszik magukkal, hogy alkalmas időben trónkövetelőként léptessék föl. Ha Lodomer a kor békítője és fogolyszabadítója, akkor Joachim a nagy emberrabló és túsztartó. Péter azonban megveri hadaikat, Henrik elesik, de Joachimot nem sikerül végleg megtörni. Az elkövetkező tíz esztendőben ugyan a Csák- és Aba párt gyakorolja a hatalmat, de rövid időszakokra Joachim és Kőszegi Henrik fiai is fölénybe kerülnek. A steier és a szlavóniai származású magyar főurak a korszak nagy méregkeverői; az úgynevezett törzsökös magyarok tűrőképeesebbek, lomhábbak, de ők sem kevésbé erőszakosak, ha mozgásba lendülnek. És a főpapság sem makulátlan: Záh Jób pécsi, Péter veszprémi püspök, Kán Miklós prépost oligarchaként viselkednek. Velük szembe állítható Timót zágrábi, Monoszló Péter erdélyi és elsősorban Lodomerius váradi püspök. Szakadatlan küzdelem a gyermekkirály sorsa. 1277-ben a GEREGYÉK, az egri püspökkel szövetkezve lobbantják lángra a tiszántúli részeket, a kunok 1280-ban kelnek hadra, s amikor az ifjú László leveri őket, alig tizennyolc éves. És huszonnyolc éves korában, 1290. július 10-én megölik saját kunjai, akiket ő is elárult néhányszor.

EZ A VILÁG VOLT TEHÁT LODOMÉR ÉLETPÁLYÁJÁNAK KÖZEGE, írásművének tárgya. Jellemrajzának alanya az a IV. László, aki semmivel sem volt rosszabb kora főurainál, püspökeinél, akit árulások, erőszakos cselekedetek kísérték útján gyermekkorától kezdve, akinek nyolcéves korában eldöntötték, ki lesz a hitvese, akit nem hagytak uralkodni, rövid huszonnyolc esztendeje alatt sem gyermek, sem király, sem szerető, sem hadvezér nem lehetett kedve szerint, senkiben meg nem bízhatott. Esélye sem volt arra, hogy fő-

lülkerekedjen rossz indulatain; a korszellem éppenséggel féktelen hajlamait erősítette meg.

IV. Kun László tehát alighanem áldozat is, nem csak bűnös, bár Lodomér szükségszerűen ez utóbbit hangsúlyozza ki arcképén, s ha módja van rá ironikusan, ha nem, sötét színekkel ecseteli démoni voltát.

A levél mesteri fölépítésű műalkotás.

L ODOMÉR PÁPÁHOZ ÍROTT LEVELE még őrzi a bevezető kötelező udvariassági formákat, az *arenga* (jogi, bölcséleti, teológiai) igazság, ami bevezeti a narrációt) helyett azonban váratlanul anekdotázó hangvételbe csap át. És ettől kezdve széppróza amit ír. Mi több, önironikus hangot üt meg, mondván: gyermeki kíváncsisággal azon töprengett, mit jelent az, hogy Proteust semmiféle bilincs nem foghatta és orcáját neki tetsző ábrázatokra változtathatta. Mire megvénült, döbrent rá: a *fabula* — a mese, valóság, Proteus — László király. Megfékezhetetlen, álnok, hitszegő, képmutató, hazug. Proteus azonban nemcsak László, hanem az egész korszak szellemiségének a szimbóluma is. A Proteus-hasonlat olykor ironikus, olykor tragikus: művészi egységbe foglalja a történetet. Észre sem vesszük, s általa benne vagyunk az események, de főleg Lodomér mondandójának közepében. Hangot vált, érzéketlen, fájdalommal teli lamentációt ad elő a maga és az ország szenvedéseiről. Az egész művet a személyesség, a közvetlen élmény bővületében tartva. Azután, hogy majdnem pimaszkodóan gunyoros hangot használt Proteus — László királyról!

Az általános hangulatjellemzés (mondhatni hangulatjelentés) és előtte persze a filozófiai sűrítmény, a Proteus-hasonlat után jönnek a szigorú tényleírások, László Proteus mivoltának részletezése, amelyek olyan epikus lendülettel adatnak elő, hogy szépírói érzékletességük csak a legszebb nyugati és magyar gestákkal mérhető. A levélből kibontakozik a küzdelem képe, amit az érsek folytat László megjavítása érdekében; hite és reménye és bizodalma, amiben csalatkozni kényszerül, de nemcsak ő, hanem a magyar urak és a nép is. A drámai események mellett kifejlik az egyén és a közösség nagy lélektani drámája is, a jó és rossz oly jellemzően középkori filozófiai küzdelme. Amiből a jó és tiszta katolicizmus és a fertelmesen fajtalanokdó, hitszegő és kegyetlenségre olyannyira hajló pogányság szembenállása szikrázik elő. GÉZA és Szent István megalapozta, Szent László megerősítette a kereszténységet, amely a Nyugattal, a nyugati kultúrkörrel való azonosulás, de az országba és a szent királyi családba is befészkelte kun és pogány szokások az egész országot fenyegetik. A magyar történelem évtizedekig tartó drámai pillanatai ezek. A tatárjárást már kiheverte az ország, de az új pogányság annál is nagyobb veszedelem. És valóságos családregényt ad elő Lodomér. Bepillanthatunk a királyi ház és persze László magánéletébe, de a királyi családregény magával görget más, országos érdekű történéseket is, miniatűrakat, színes föl villanó kódex-képeket, az egyház, a kolostorok, a lakosok életéből. Rendkívül finoman szövi bele történetébe Nápolyi Izabella sanyarú sorsát, mégpedig azért, hogy ne csak a pápa

együttérzését és tettvágyát serkentse az istentelen rémuralkodó ellen, hanem mozgósítsa az egész keresztény világot, Izabella rokonait is.

AZ APRÓ ANEKDOTÁBÓL egy átfogó panorámakép bontakozik ki előttünk, de úgy, hogy az egyik részlet szervesen kapcsolódik a másikhoz. Ha azt állítottuk, hogy a mű szerkezete egymásba kapaszkodó, kiélezett ellentétek váza, nem mondhatunk mást a stílusról sem. Az indító anekdotában rögtön a *puer* kicsinyített alakja szerepel kétszer — tehát nyomatékosan — szemben a *vetulussal* és annak szinonimájával a *grandaevusszal*. A *vetulus* pejoratív értelemben jelent vénecskét, inkább azonban nőnemű alakjában használatos — vén anyóka értelemben. A *grandaevus* nyomatékosítja a *vetulust*, kifejezetten költői és nem ókori, inkább újabb-(közép)kori szó. Az ismétlésnek tehát hangulati változata van. Lodomér nemcsak köznapian állítja szembe saját gyermekkorát és vénségét, hanem önironikusan s egyszersmind költőien is. És ezt azért teszi, hogy fölvezesse mondandóját, a *Proteus fabulosus*, a mondai képzelet szülötte lény, és a kegyetlen valóság, László király azonosságát illetőleg. A gyermekkori monda jelentésének megnyilatkozását, megvalósulásának mikéntjét megint roppant érzékletes hasonlattal fejezi ki. „*Rugoso velatum cortice granum veritatis*” vagyis a poétai kitalálás ráncos héja alatt az igazság magva rejtezik. Az igazság magvát fakéregszerű (*cortex, cortice*) ráncos lepel fedi. S amikor a saját veszedelméről beszél, nemcsak szinonimával nyomatékosít: „*meo proprio et privato luctuoso periculo*”, hanem a *luctuosus* szó superlatívuszos, költői választékosságával is. A keményen pattogó alliterációról nem is szólva.

Ezután következik a király mint Proteus bemutatása — ám hangulatot váltva, ironikusan!

„És hacsak ama csodálatos új Proteus, tudni méltó, László úr, Isten kegyelméből, vagy inkább isteni türelemből (ha ugyan a királyi méltóságról ezt szabad mondani) Magyarország kiváló királya e nagy és téres országban, mely széltében-hosszában sok mérföldre kiterjed, szörnyűséges gaztettei által Isten, az ég polgárai, és nem különben minden emberi teremény előtt ez el nem árulta volna, nyelvezetem leíró készsége a folytonos változékonyság baljós mozgékonyágának leírásával vagy teljesen felhagyott, vagy a tisztes szemérmesség zárját feltörvén csak keveset mondott volna...”

Mint a labda két fal között, úgy pattognak a dicséretes és a korholások. A királyt illető örökös *epitheton ornans* — a *rex Dei gratia* rögtön elfancsalodik *vel divina potius patientia*-vá, majd ezt a szatirikus fel ségsértést gyorsan, zárójelesen visszavonja, de habozva, kételkedve, majd erőt véve magán, Magyarország kiváló királyáról (*regni Hungarie (sic!) rex illustris*) beszéljen, s ennek a kiváló királynak a szörnyű gaztetteiről. Vibráló verbális ironia ez, a nagy és mindent átfogó szatirikus szimbólum kereteiben.

A király jellemzése — tetteiben és tettei minősítésekor, sodró és fergeteges fokozás, az ismétlődő prepozíciók, kötőszavak pedig a borzalmat görgető szövegnek játékos hangzást kölcsönöznek.

„Mi, úgymond, amit kemény szívnek mondunk, maga az, amit sem búbánat meg nem szagat, sem kegyes jóérzés meg nem lágyít, sem kérés meg nem indít, fenyegetésnek nem enged, s a csapásokkal szemben kemény, jótéteményre hálátlan, tanácsadásra bizalmatlan, ha ítélkezik kegyetlen, az ocsmányságokban szégyentelen, veszélyek el nem rettentik, emberiség helyett embertelen, az isteni dolgokban könnyelmű, az elmúlt jó dolgokról megfélekedzik, a jelenvalókkal nem törődik, a jövőre nem gondol, maga az, úgymond, mi sem Istent nem féli, sem az embert nem tiszteli.”

A magyar fordítás annyira kifejező, hogy szükségtelen latin eredetijét közölnöm.¹³

A korholó minősítés-sorozat becsempész két dicséretet is, mert beleillik a „kemény szív” fogalomkörébe, de főként azért mert a tárgyilagosság látszatát keltvén, hitelesíti a kritikát.

A szöveg szövevébe finom iróniát sző minduntalan, ami alig érzékelhető, úgy szervül a műbe, mint a művészzsakács főztjében a káprázatosan illatos és ízes fűszerek sokasága: egyik sem hivalkodik a másik rovására, együttes íz, összhang a jellemző. A király sokadik, őszintének hitt és remélt megtérése, bűnbánata után a megváltozásában erősen hinni akaró bárók összegyűltek nála, és naiv bizakodásukban beleegyeztek, hogy kezeseket adjanak Lászlónak. De hogyan? Ezt írja meg bravúrosan Lodoméer:

„Részben hízgelgésekkel lágyította meg (a bárókat és a nemeseket), részben pedig pénz olajával kenegette, de halál és egyéb más testi veszedelem fenyegetésével nem kevésbé riasztotta és akarva nem akarva rávette vagy inkább rákényszerítette őket erre.”

IME A PROTEUSI ALAKOSKODÁS ÉS KÉPMUTATÁS MESTERI RAJZA (*mutantem vultus vanas in figuras*), egyáltalán nem gyalázkodó és sematikus, hanem gonoszságában is árnyalt, és Lodoméer szerint „ördögien okos” Király portréja.

A klasszikus latin-görög és a keresztény egyházi műveltség ékessége a középkori literátus embernek. Lodoméer ezt hallatlan finomsággal, mértékkel hozza olvasója tudomására. Említi a görög Proteus-mondát. Szerényen mint iskolai olvasmányt. Theon fogát, „*dente Theomino*”, amely szöveg HORATIUS 18. *epistolájában* szerepel, s a fogak gazdája egy fölszabadított rabszolga, Luthienus Theon, aki olyan elviselhetetlenül nagyszájú volt, hogy volt ura a legdurvább módon szabadult meg tőle. Ez is klasszikus irodalomból kölcsönzött hasonlatsűrítmény, jelkép.¹⁴ És említi CLAIRVAUX-I SZENT BERNÁTOT, a 12. századi keresztény misztika megalapítóját, egyházi író. Akitől, iróniája szempontjából kulcsfontosságú motívumot, a „kemény szív” hasonlatát kölcsönzi. Műve végén pedig a kérelmező nyomorúságáról szólva, a Bibliát idézi: „miként Jákob pátriárka éhségtől lankadozó fiai, kiáltani így kényszerülünk, Szentséges Atyánk és urunk...” E bibliai idézetnek érdekes magyar művelődéstörténeti vonzata lehet. 1208-1218 között a zirci apátság főnöke az a Jean LIMOGES, Johannes Lemoviciensis, aki könyvet írt a levélírás művészetéről. *Ars dictaminise* nyilvánvalóan meghatározta a magyar isko-

lák és a főiskola szerepét is betöltő veszprémi káptalani iskola tanmenetét. Könyvében külön fejezetben foglalkozik a kérelmező nyomorúságával, mint kötelező motívummal — mégpedig a levél befejező részében. Ahol is a könyörgő(k) siralmak mélységes völgyéről éppen úgy szó kell, hogy essék, mint a címzett mérhetetlen irtalmasságáról. Aligha Bolognában tanulta ezt az alakrendet Lodomér, Párizsban pedig nem járt. És van még egy kultúrtörténeti utalás a levélben. Egy pogány költőre hivatkozik: „út szélén született és sehová nem tartozó” személyről. Ez az odavetett kép pontosan megfogalmazza László király tragédiáját. A kun anya és az előkelő Árpád-házi apa között vergődő uralkodó köztes állapotát, aki királyi hatalma védelmében — a keresztény oligarchák ellen a pogány kunokhoz kényszerül segítségül fordulni, rákényszerítettségéből, de mégis szíves örömmel...

A SZAVAKKAL VALÓ JÁTÉK zeneivé, költőivé és részben ironikus hangvételűvé is nemesíti a prózai szöveget. A prózaritmus, a prózavers a középkori irodalom jellemzője.¹⁵ Ezt Lodomér a megszokottnál is bravúrosabban műveli. Ontja az alliterációkat, de különösen kedveli az ajkak, a felső vagy alsó fogsor által képzett hangokat (p, b, r, m, f, v) — kivált, ha azok explóziós vagy frikciós hangok (p, b, t, d, vagy f és v). Ezeknél ugyanis a levegő áttöri a tökéletes vagy kevésbé tökéletes zárat, s ezzel tagolttá, szaggatottá teszi szövege zenéjét:

„*puerulus(...) poeticas positus vanitates(...) potuisse teneri Proteum fabulosum(...) vultus vanas in figuras(...) puerili(...) divina potius patientia(...) pudoris(...) perpauca promeret(...) Theomino dente dilanians, proprio et privato(...) venerabili venustate(...) venenose vipere(...) turpiter tractatis(...) prodicionis sue paucissimos*”,...

de nem veti meg a keményen hangzó k-t: „*conscendisse chatedram(...)*” valamint a kifejezetten dallamos, stanzába is írható *vershangzást* sem:

„*presentium negligens
futura non providens
ipsum est, inquiens.*”

A p, f, v és k hangzások közé szívesen lágýítja be a nazálisokat is: „*mediantibus multorum ministeriis nuntiorum.*” Tehát hangzásbeli változatosságra is törekszik.

Különössé teszik stílusát a szavak csoportosítása és a jelzős szerkezetek. A „*mutabilitatis sue sinistris mobilitatibus*” szójátéka a „baljós mozgékonyság” fura szókapcsolatát rejti magában. Az ironikus mondandó kedvéért új szóösszetételt is kitalál. „Erzsébet aki nem annyira *sancti-* mint *antimonialis*..., vagyis nem annyira szent szerzetesi, mint inkább szerzetes ellenes...” a szerzetes ellenes — *antimonialis* szóösszetétel hiányzik a latin szótárakból. A mondat ironiáját gerjeszti a „nem annyira” kifejezéssel is.

A szavak megválasztása tudatos stílusművészt sejtet, aki nemcsak gondolatait, hanem érzelmeit, indulatait is kifejezésre juttatja ezáltal. Azt a közlést, hogy a tatárokat, kikhez Kun László min-

dig is húzott és ma is hozzájuk szít, így mondja: „*Tataris, ad quod anhelebat et anhelat.*” Az *anhelo* piheg, liheg, szuszog, fú. Szokványos szókapcsolata pedig a *scelus anhelus* = bűnt liheg. De fulladoz értelemben is használatos, az *inopia anhelans* pedig kiáltó szükségét jelent. Visszaadandó stiláris hangulata a szónak, úgy is fordítható, hogy értük lihegett és liheg, a fuldoklásig, vagy köznapiban értük hörögött és hörög, amivel talán érzékeltettük az eredeti denunciálóan gúnyos felhangját.

RÉSZBEN A LATIN GRAMMATIKÁBÓL, de részben a fokozásos és fölsorolásos stílusfogásból is következik a szóvégi rímek játéka: „*universorum honestissimorum morum*”, vagy a *caloris, brumalis, alboris* és megfelelő nem azonos szóismétlésként rá: *squaloribus* amivel a szóközép ismétlődik játékosan: *-alor, -ali, -algor, -alor*. Nem hagyható figyelmen kívül az európai és a magyar oklevélíró gyakorlatban a *cursus*, a *clausula*, a mondatzárlat gyakorisága, ami annyit jelent, hogy a mondatvéget hangsúlyos vagy időmértékes ritmussal alakítják ki, amellyel együtt az alliterációk és a mondaton belüli szóvégi rímek gazdagon modulált ritmikájú prózát teremtenek. Az ókorban és a középkorban nem ritka e jelenség, sőt általános, majd eltűnik egy időre, s a 12. századtól kezdve válik egyre gyakoribbá. 1192 körül KATAPÁN honosítja meg nálunk a *cursust*, de használata a 13. század első két évtizedében még erősen ingadozó. Megmagyarázhatatlan okból, a *cursus* alkalmazása 1241 után egyre inkább érvényesül, 1250 után pedig szigorúan általános lesz nálunk. Ez azért fontos tárgyunk szempontjából, mert Lodomér beleszületik a magasabb íráskészséget feltételező *cursus* gyakorlatba. RÁ CZ Elemér¹⁶ szerint a veszprémi káptalan összes oklevele, „teljes következetességgel ritmizál”, s IV. László alatt sem esik vissza a *cursus* tökéletes alkalmazása. Erzsébet anyakirálynő kancelláriájának tagja, Miklós prépost, Jób pécsi, Tamás váci, Pál veszprémi püspök, aki már mind dolgozott IV. Béla kancelláriájában is, tökéletesen alkalmazza a *cursust*. Vannak kivételek, a konventek oklevelei között, és a pannonthalmi „URIAS apát oklevelei kiáltó aritmikumokkal terheltek”. Viszont „Lodomerius, Péter és Pál alkancellárok már a legteljesebb *cursus* tökélyvel dicsekedhetnek.”¹⁷

Ami annyit jelent, hogy Lodomér szépírói, fogalmazói gyakorlata nem a semmiből pattan elő, hanem a rendkívül fejlett magyar írásbeliség talajából, amelynek az a Veszprém a központja, ahol iskoláit végezte.

A hangzás és a mondandó egysége olykor példa nélküli módon úgy valósul meg, hogy Lodomér indulata is kifejeződik. Azt a gondolatot, hogy szüntelen balra változása és mindig rosszabbra hajlandósága neki lenne inkább szégyenére mint az ország lakóinak, ilyen hangzással fejezi ki:

„...*sua sibi sine intermissione mutabilitas in sinistra et proclivus semper in deteriora defluxus tanto posset esse pudori, quanto ... sana sapientibus...*”

TOLLA ALATT PATTOG, KOPOG ÉS SZISZEG A LATIN NYELV. Attól függően, hogy a tartalom, az író hangulata, a mondandó mit kíván. Lodomér levelének nemcsak szatíra-, hanem általános irodalomtörténeti jelentősége is van. A nagy ókori hagyományok, CICERO, ifjabb PLINIUS és Seneca iskolát teremtő levélírói művészetek után nálunk kétségtelenül Lodomér a levél-műfaj úttörője és első nagy művelője. A levélirodalom művelése az Anjou-korban is folytatódik, és majd a humanista levélírók tollán teljesedik ki. PETRARCA, ERASMUS kiemelkedő művésze a latin nyelvű levélnek. Az *epistola* nálunk főleg az 1500-as évektől kezdve válik fontos irodalmi kifejezési formává, az 1600-as, 1700-as évek kiemelkedő alakjai, politikusai, írói művészi szépségű leveleket írnak. A három évszázad sok ezernyi magánlevele nemcsak szépírói érték, hanem a kor történelmének és nyelvének is értékes dokumentuma. Lodomért tehát e folyamat egyik első kezdeményezőjeként kell számon tartanunk, mert mi ugyan csak 1908 óta tudhatunk legszebb leveléről, de levelei benne éltek a kora és valószínűleg utókora köztudatában is.

SZALAY Károly

Jegyzet

- (1) Karácsonyi János: *A mérges vipera és az antimonialis. Századok.* 1910. 2. o.
- (2) Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* 1900. VII. k. 1353-4.
- (3) Karácsonyi: i.m. 11. o.
- (4) Bunyitay Vince: *A váradai püspökök a püspökség alapításáról 1566-ig.* 1883. 110. old. — Gánóczy A.: *Episcopi Varad.* L. k. 117. old. Schmidt M.: *Archi-episcopi Strigoniensis.* II. kiad. 144. old. Knauz Nándor: *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis.* 1874. II. k. 99-111. old. és V.-XXV. k. — Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon.* 1971.
- (5) Esztergomi okmánytár. 1863. 183. tétel.
- (6) Kasza László cikke. In: *Korai magyar történeti lexikon.* 9-14 sz. 1994.
- (7) Hajnal István: *Írástörténet az írásbeliség felújítása korából.* 1921. 75. o.
- (8) Bunyitay. i.m. 110 old. *Batthyány-kódex.* 12. o.
- (9) uo.
- (10) uo.
- (11) Szilágy S.: *Magyar Nemzet története.* 1896. II. k. — Hóman-Szekfű: *Magyar történet.* I. k. Szabó Károly: *Kun László.* 1886.
- (12) Hóman-Szekfű. i.m. 591. o.
- (13) *Árpád-kori és Anjou-kori levelek.* X-XIV. sz. 1960. A latin idézetek Karácsony J. i.m. alapján.
- (14) Horatius *Epistolarum* I. k. 18. old. 78-84. sor. Horatius: *Összes versei.* 1961. Két nyelvű kiadás. Latinul: 538. o. A magyar fordításban: „Írígységnek féreg foga marja” szerepel.
- (15) Horváth János (ifj.): *Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái.* 1954. Rácz Elemér: *A ritnikus próza XII-XIII. századi okleveleinkben.* 1927.
- (16) Rácz E. i.m. 23. o.
- (17) Rácz E. uo.

ÉNEKEK ÉNEKE VII.

SZTRACSATELLA

IDEJE VISSZAHÓDÍTANI A KÖZÖNSÉGET. Erről beszélt KERN András is a premier előtt. Mégsem járja, mondta, hogy csak külföldi sikerekre tóduljunk. Évek óta nem találkozott senkivel, aki azzal állította volna meg: látott egy magyar filmet. Pedig nem rosszabbak az esélyeink másokénál, és ő igenis megmutatja, hogy tőlünk sem idegenek a humoros, keserűes filmek.

Van, hogy nem lehet viccelődni. Vagy csak azt lehet, de úgy, hogy a tréfa káromkodásnak hallik inkább, semmint a nekiszabaldult, féktelen életöröm tombolásának. Lakomán és sorállás közben tenyészik a humor. Fogcsikorgató küzdelemben aligha nevetgélünk, más szívja el energiánkat. Meglehet, nem kerültünk eléggé magasra, vagy ellenkezőleg, úgy érezzük, még nem zuhantunk elég mélyre, mivel semmi sem élesztgeti bágyadt kedélyünket.

Savanyú világ ez. Hivatásos nevetetőink számára különös-képp. Még nem tudunk eleget ahhoz, hogy szívből kacaghassunk, amikor végigtekintünk magunkon: hová jutottunk. A túlesettség föl-szabadító állapotára bizony hiába vár(t)unk. Igaz, a dunsztos üveg fojtott legével sem barátkoznánk újra. Kapalózunk inkább, vergődünk és csapkodunk, a felszínen maradnánk, erőnek erejével. Összeszorított szájak kora ez, meg a durva röhögéseké. Nem akarunk visszatanulni a sorok közötti olvasáshoz, és süketnek tettetjük magunkat a jelképes, átértésen alapuló poénokra is, míg a finom utalások, körmönfont csavarások értő élvezetéhez kevés az energiánk.

A nélkülözhetetlen felüdülés egyetlen alkalmává azonban ismét a mozi lett, hiszen melyikünk fizethetné meg a színházat, vagy egy koncertet ma, a nagy csavargásokról már nem is szólván. Holott megújulásunk alapfeltétele éppen az volna, hogy távoli világokkal ismerkedjünk, és messzire vessük magunktól agyonizzadt bőrünket. A hollywoodi filmek szinte felkínálkoznak: kalauzoljanak bár álomba, vagy meseszerű valóságba, ugyanúgy idegenek és ugyanúgy valóságosak maradnak. Hahotázhatunk, illetve somolyoghatunk rajtuk ízlésünk és a belőlük patakzó humor bősége szerint, mivel legostobább viccük is talál, legfinomabb, intellektuális poénjuk is ül abban a környezetben. Mireánk csak a tiszta élvezet hárul — itt.

De idehaza próbálkozzék csak hasonlóval valaki, menten ki-világlik majd: ami hívogatóan virít ott, erre nem él meg. Gyöngyöző kacaj, bugyogó nevetés, harsogó nyerítés helyett egy fia mosolyt sem csal orcánkra, s nem azért, mintha kevésbé tehetséges mulattatókkal bírnánk. Korunk levegője izzadtsággal telített, bűzös, a hely szelleme pedig agyongyötört, kihajszolt. Akusztikai különbséget érzünk a két

hely között. Egy Broadway-n jól csengő mondás süket fülekre talál a Nagymező utcában. Föl sem figyelünk rá, nemhogy csiklandást éreznénk a hallatán.

WOODY ALLEN CSODÁLATOS FIGURÁJA a szubtilis humor emb-lémájává emelkedett. Gunyoros önreflexióiból kikerekedő világképe rokonszenves Budapesten is. Belénk ivódott szemléletmódja, sajátunkká vált iróniája, s jobb pillanatainkban úgy tekint-nénk magunkra, akárcsak ő. És nem sikerül, bármint szeretnénk. Aho-gyan hiába vágyunk arra is, hogy Miami Beachen sütkérezzünk, vagy a Metropolitanben feszítsünk. Lehetetlen. Ami persze erősen ösztökél, hogy próbát tegyünk: hátha mégis. E kísérletezéshez legtöbb oka-joga annak van, akinek hangja maradéktalanul összeforrott a mintaképünk-ke-l, aki oly zseniálisan tolmácsolja kedves csúfolkodásait.

Nem a vállalkozás, inkább az a meglepő tehát, hogy Kern András ezidáig ellenállt a csábításnak, és nem kezdett saját, pesti Woody Allenjének filmreviteléhez. Józan óvatosságát, okos mérték-tartását most félresöpörte a filmpiac sürgető parancsa. Nincs magyar vígjáték. Sorra felsültek mestereink: BACSO Péterben nem volt ele-gendő merészség *A tanú* méltó folytatásához, csúfosat bukott vele. ANDRÁS Ferenc krimikomédiája, a *Törvénytelen* szinte a műfaj és tá-gabban a filmkészítés paródiájává vált, SZŐKE András amatőr pro-dukciói pedig legföljebb egy szűk réteg mulattatására szolgálhatnak. Kapva-kaptak tehát a kitűnő színész szinopszis-ajánlatán. Ha kenyér nincs, legalább cirkuszi játék legyen. Az már a honi pályázati rendszer bizonyítványa, hogy a szerző egy ilyen kidolgozatlan forgatókönyvvel is elnyerhette a hón áhított milliókat, noha épkezláb történetről, vagy akár csak mulatságos ötletek, tréfás beállítások füizéréről sem szólha-tunk esetében. Kern András laza vázlatot készített csupán. Abban bízott talán, hogy forgatás közben segítségére siet majd a rendezői furfang, vagy főszereplőjének színészi rutinjára számított, ki tudja?

Kamerák előtt nehéz a rögtönzés, s a figura sem teljes attól, hogy alakítója tökéletesen recitál egy hangot. Nem elegendő a lejtés és a hangsúly pontos követése, valamit mondani is kellene vele, nehogy üres skálázásnak hasson. Aki egy nagy nevetető helyébe lépne, nem érheti be pusztá emlékeztetéssel. Kernnek pedig alig akad közölnivaló-ja, s az a kevés sem egyéb kabaréba illő szellemeskedésnél. Pedig szemlátomást vigyáz, nehogy olcsó poénkodásba csússzon, gyakran el is hallgat ezért. Olyan hosszan, sokáig kitarja a csendet, amint VAMOS Miklós szokta *Lehetetlen?* című televíziós műsorában. Csakhogy ez a megoldás, ami a színpadon bevált, nem jó a filmen. Egy-egy kínos elakadás a legkevésbé sem késztet együttérzésre a vásznon feszengők-ke-l. Nem érezzük tevékeny közreműködésünk szükségét, nem szur-kolunk, és végül, a megszólalás pillanatában sem könnyebbülünk meg, csak unatkozunk. Miért nem találták ki a történetet jobban, miért nem rendezték meg gondosabban? — kérdezzük bosszúsan.

A film nem forró médium, időt és teret enged az alkotó mun-kának, ezért a „csináld magad!” barkácsmozgalomra ne hagyatkoz-zon senki. Kern pedig megmutat egy alakot, fölskiccel egy szituációt,

azután reánk bízva, hogy halljuk és lássuk azokat a poénokat, melyek nem sülték el. Csal, mert úgy ítéli, csaláson alapul hamis, másolt világunk is. Hőse hosszú éveket töltött külföldön, s 1989-ben tért haza feleségével és fiával, hogy ismét átvegye egy hazai zenekar vezetését. (SZABÓ István már lekötötte a karmester figuráját *Találkozás Vénusszal* című filmjében, és nincsen könnyű dolga, aki annak kifordításával játszana.) Sehogyan sem leli helyét világunkban, s bár szereti szülővárosát, elveszetten bolyong itt. Lelki kapaszkodók híján a válás peremére sodródik. Képtelen szót érteni gyermekével, s a muzsika sem köti le többé. Nem tud mihez kezdeni a D-dúr hegedűversennyel, noha örök álma volt, hogy vezényelhesse egyszer.

A tébolydában köt ki végül, ahol nagy művészhez illő kivételes bánásmódban részesül: az alvókúra mellé egy ambíciózus fiatal pszichiátert is kap, akivel annak rendje s módja szerint egymásba szeretnek. Így már halad a munka, és semmi akadály a premiernek. Lantos doktornő átveszi a depressziót, és kedvéért kirúgatja magát a kórházból is. Áldozata nem hatja meg a lelki egyensúlyát visszanyert maestrót, aki megnyugodva visszaköltözik feleségéhez és kegyesen megbocsátja saját vétkeit.

Ilyenek vagyunk mindannyian, vélekedik, néha aljasak, néha magasztosak, de azért szeretjük egymást. Belsőleges hang, humánus végkicsengés. Magunkra ismerhetünk, és könnyesen-borongósan kászálódhatunk elő zsöllyénkből. Nincsen tovább, lezárult a történet, mielőtt elkezdődött volna.

MIRE IS KELLENE FIGYELNÜNK? Hasztalan keressük, ha egyszer a szerzőnek az a véleménye, hogy minden úgyis csak másolat, s nemhogy a szakértelem uralkodna, még a közönséges értelem, a „józan paraszti ész” sem regnál. Eleve alkalmatlanok vagyunk a figyelmes közönség megtisztelő szerepére tehát, s az igazi lét helyett beérhetjük mindennek a jelzésével csupán. Kern András filmje az annyit emlegetett virtuális valóság megnyilatkozása, ami tökéletes kivitelezés esetén akár kísérletszámba mehetne. Csakhogy generális állításának hatálya alól maga sem vonhatja ki magát, vagyis a felületesség, a gondatlanság, és a tapasztalat hiánya bosszút áll.

A híres karmester, kinek papucsába jóleső önelégültséggel lépett, igazán tisztában lehetne a tempóvétel fontosságával. Nemcsak zeneművet, egy filmet sem lehet szabadjára eresztteni. Néha percekig tipródnak a vásznon, mintha várnának valamire. Godot azonban nem jön, így folytatásra kényszerülnek, s hogy kikökkentse nek szunnyadozásunkból, ritmust és hangot váltanak. Pianóból forteba csápnak át, a finom társalgás is vad üvöltözésbe fúl. E hirtelen zökkenetet semmi sem indokolja a dramaturgiai kényszeren felül, vagyis lépten-nyomon erőszakot tesznek a serdületlen történeten. Amint kifognak a szuflából, nyers képekkel ébresztgetnek: egyszer intravénás injekciót mutatnak, majd egy fogfúrás közelképeivel riogatnak, de ha egyéb nincsen kéznél, beérik allergiás tünetekkel is. Zsonglórködnek a hirtelen váltásokkal: a kórház sivár valóságát cserélgetik az idegenforgalmi plakátok városképével (a Lánchídon ki-

vül nem ismernek egyéb átjárót a Dunán, randevúzni pedig kizárólag a Korzón hajlandóak), naturalisztikus beállításokkal lehelnének lelket a panoptikum figurákba.

UDVAROS Dorottyanak kevés játékesélye nyílik a feleség szerepében. Nincs, akit megformáljon, mindössze hajszolettségéről értesülhetünk. Nem tudjuk: ki volt és merrefelé tart. Csupán annyit sejtítünk, ha egyszer elkerülhetetlenné válna az orvosi beavatkozás, szívesen telepednék a székébe, mert a fájdalmat szépsége enyhítheti talán. A vetélytársnőjét alakító ESZENYI Enikőnek viszont előnytelen smink és frizura jutott. Bajosan hihető róla, hogy ilyen külsővel esélyes lehet a küzdelemben. Logikus módon a színész legfontosabb eszközhöz folyamodik tehát, az erőteljes jelenléthez, ami — kivételesen — nem szerencsés fogás. Kemény, mint egy sziklatömb, és kevésbé vonzó. Súlya a könnyedén komédiázó Kern árnyékában nyomasztó igazán.

NEM TÚLZÁS ÖNVALLOMÁSKÉNT APOSZTROFÁLNI EZT A FILMET, legalábbis az öntudatlan vágyak és szándékok felszínre törését illetően. Kern András mindenütt ott van. Kern András egy charmeurt alakít, aki alfelében injekcióval, idegösszeroppanásos állapotban is képes elcsavarni szuperintelligens kezelőorvosa fejét. Kern András ellenállhatatlan. Felesége megbocsát neki, és visszavonja a válóperes keresetet. Fia is megbékül, s a libuska ápolónő, valamint a kolléganőjére féltékeny Novák doktor megtiszteltetésnek veszi, hogy megjelenhet a koncertjén. Tapsolnak neki, ünneplik, noha félkézről veszi a produkciót. Úgy dirigál mégis, hogy mindenkit lenyűgöz a filmen. Egyedül minket, a nézőket nem. Kívülről és kissé értetlenül figyeljük a tetszés záporozó jeleit, mivel indokolatlannak látjuk őket.

Széteső a kompozíció. Mintha csakugyan hozott anyagból készült volna e darab, hol egy régi amatőr felvételt sütnék el gyermekkori emlék gyanánt (Kern András gyakran filmezett hajdan), hol egy zavaros álomkép akasztja meg az amúgy is néhezen vánszorgó cselekményt. RAGÁLYI Elemér operatőr ezúttal nem remekelt. A Hogyan legyen sikeres filmrendező? című kézikönyv ajánlása szerint néhány zeneszám is elhangzik (szerzőjük PRESSER Gábor) a hatás fokozására. Sajnos, a bluesok és szonok nem illenek egy BEETHOVENNEL birkózó dirigenshez.

Ennél már csak az zavaróbb, hogy a hős állandóan kiszól, kikacsint ránk. Kern Andrásnak hiányzik ehhez a hátttere és meggyőző filmes szakmai súlya. Pedig a legvéresebb jelenetben is idült mosoly bujkál szája szögletében: „csak komédiázom, gyerekek!” és „ugye, milyen jópofa vagyok!”. A mulattatás azonban — ezt maga tudja a legjobban — komoly feladat, s adott esetben nehezebb lehet egy tragédia színrevitelénél is. Mintaképének stílusához leginkább illő záró összegzése majdnem bántó már, ilyesmire ugyanis csak egy fergeteges komédia után vetemedhetünk. Az elegáns búcsúzásra itt nincsen mód. Főlölesleges az ajtóig kísérsnie minket, hiszen korántsem szédelgünk sziporkáitól, és nem kábultunk el élceitől, sajnos.

SNEÉ Péter

ÉNEKEK ÉNEKE VIII.

FILOZÓFIA MINT MŰVÉSZET

Recenzió az *EXISTENTIA* folyóirat legújabb számáról

AZ *EXISTENTIA* ÚJABB KÖTETE két év (1993-1994) négy füzetének összesített kiadását tartalmazza. A kiadvány több szempontból is figyelemreméltó. Az elmúlt évek során szakmai körökben ismételtelen felröppent hírek ellenére még mindig az egyetlen olyan folyóirat, mely a magyaron kívül más nyelven — elsősorban németül és angolul, olykor franciául is — közöl filozófiai tartalmú írásokat. E kiemelt és egyedülálló szerep annál is inkább meglepőnek tűnhet, mivel a hazai filozófiai élet nemzetközileg is ismert és elismert szereplői szóban és írásban többször is elmondták már: idehaza megjelenő, hazai és külföldi szerzők írásait elsősorban angolul és németül publikáló szakfolyóíratra mindenképpen szükség van — ezt kívánja a hazai filozófiai munkálkodás természetes önszerveződése, de bizonyos pedagógiai megfontolás is, mely a fiatalabb s a jelentős nemzetközi folyóiratokban szóhoz még nem jutott kutatók és gondolkodók munkáját segítené. Ami a hazai filozófiai élet önszerveződését illeti, világos, hogy a rendszerváltást követő mélyreható felbomlási folyamat még mindig nem ért a végére. Ha pedig pedagógiai kívánalmakkal állnánk elő, gyakran találjuk szemben magunkat azzal a véleménnyel, mely szerint a valóban tehetséges kutató megtalálja a külföldi folyóiratokhoz való eljutás módját, még akkor is, ha hazai idegen nyelven megjelenő kiadvány e törekvésében nem támogatja.

Az *EXISTENTIA* szerkesztői — SZABÓ Árpád és FERGE Gábor — ezt nem így gondolják. Azzal ugyan egyetértenének, hogy a hazai filozófiai életben egységes önszerveződés jelei nem találhatók, azzal azonban már semmiképpen sem, hogy ezen a téren a pedagógiai szervező munkának nincs helye. Folyóiratukban, hűen 1991 óta kialakított hagyományaikhoz, most is arra törekcsenek, hogy a filozófia kifejezést viszonylag tágan értve, helyet adjanak mind a klasszikus filozófiát illető, inkább filológiai irányú kutatási eredményeknek — ilyen Szabó Árpád *Az eleai Zénon* c. írása —, mind összehasonlító kultúrtörténeti írásoknak — Ulrich HOYER: *Klasszikus természetfilozófia és modern fizika* c. publikációja —, mind a filozófia sajátos mivoltát már közelebbről érintő előéleti írásoknak, amilyen például Rolf KÜHN: *Időeksztaázis és eredeti idő*, vagy FEHÉR M. István: *Bevezetés a filozófiába mint filozófiai problémába* című összefoglaló értekezése.

A folyóirat legújabb száma azzal az érdekességgel szolgál, hogy látókörét kiterjeszti magára a szépirodalom gyakorlatára is.

KERESZTURY Dezső öt verse közül legalább kettő, a *Csönd kell már...* és az *Elköszönőben* kezdetű lépi túl az évtizedek érlelte mesterségbeli tudás rutinos alkalmazását. E kitekintéssel tartalmában talán kevésbé ellentétes Alan SOBLE *Egyesülés és gond* című, leginkább etikai természetűnek nevezhető értekezése — mely e folyóiratban jelenik meg első alkalommal — ám az a gondolatvilág, melyben megfogalmazódik (az angolszász analitikus filozófiáé), már egyben olyan íráskorvilága felé mutat, mint amilyen például a Niels OFFENBERGER, MEZŐSI Gyula és NÉMETH Szilárd által közösen írt, *A szigorúan partikuláris állítások tagadásának elmélete a négyértékűség alapján* c. elemzése. S ha ehhez hozzávesszük, hogy a jelenlegi kiadvány kétségtelenül legjelentősebb, önmagában is könyvméretű publikációja Szabó Árpád új Phaidón-fordítása — melynek világossága és költői szépsége egyedülálló, amiképpen a jó ízléssel megválasztott és gondos kritikai apparátussal ellátott párhuzamos görög szöveg önmagában is jelentős teljesítmény —, a folyóirat tartalmi gazdagságát illetően mégis zavarba jövünk. Úgy tűnik ugyanis, hogy e külön-külön jelentős, de legalábbis érdekes íráskor nemcsak műfajukban mutatnak már-már összefoghatatlan sokszínűséget — hiszen lírai szövegek mellett találunk teológiatörténetet, meditatív esszét, fordítást és művészi albumok díszére váló képzőművészeti reprodukciót —, hanem tartalmukban is arra utalnak: a szerkesztők oly lazán megfogalmazott koncepcióval dolgoznak, melynek határai tetszés szerint bővíthetők vagy szűkíthetők. Ez a szerkesztői koncepció azonban mintha azt mutatná: a hazai filozófiai élet önszerveződése még ott is meglehetősen formátlan állapotban van, ahol e szerveződést gondos kézzel és fáradságot nem ismerő szorgalommal igyekeznek elősegíteni. A műfaji és tartalmi sokszínűség azzal a veszéllyel is jár, hogy a különben igencsak borsos árú kiadványt csak kevesen vásárolják meg: hiszen a kiadványt vásárlási szándékkal átböngészők többségének szakmai vagy kulturális érdeklődését a publikált anyag átlagosan talán 20-30%-a követheti le; s bár bizonyára sokan megvonnák pusztán Szabó Árpád Phaidón-fordításáért, talán felmerül bennük a kérdés, hogy miért kell ezzel együtt megvásárolniok számos olyan elemzést, vagy írást, melyeknek vajmi kevés köze van az előbbihez.

AZ EXISTENTIA KÖZÖL néhány egyedülállóan jelentős írást, amiként az idegen nyelvű publikálás igénye és gyakorlata is helyénvaló; egészében azonban hiányzik belőle az átfogó tematikus koncepció, aminek szükségességével a szerkesztőknek alaposabban is számot kellene vetniök, ha folyóiratukat nem egyszerűen — országos szegénységünk közepette már csak pazarló külleme miatt is bámulatra méltó — filozófiai pantheonnak, hanem célszerűen szervezett, korszerű és praktikus is alkalmazható tudományos-kulturális eszköznek szánják.

MEZEI Balázs

János Kéri
M. T. p. 117. VIII. 17.

ÉNEKEK ÉNEKE X.

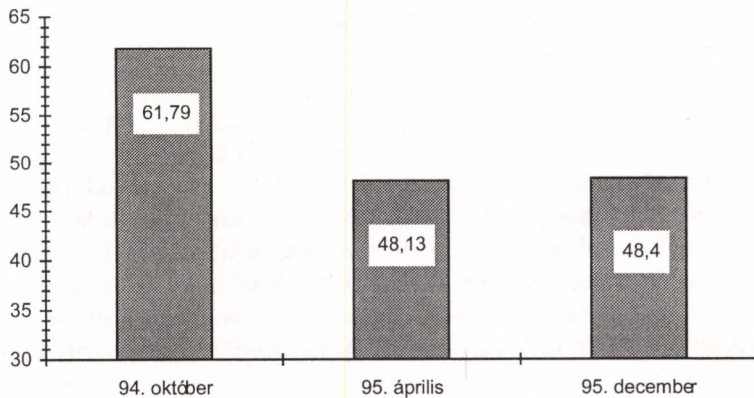
A KÖZVÉLEMÉNY ÉS A POLITIKA*

A Szonda Ipsos sajtóban közzétett adatait használtam fel az itt következő elemzéshez.

A KORMÁNY

A kormány 1995-ben nehéz évet zárt. A közvélemény-kutatási eredmények kedvezőtlen tendenciát mutatnak.

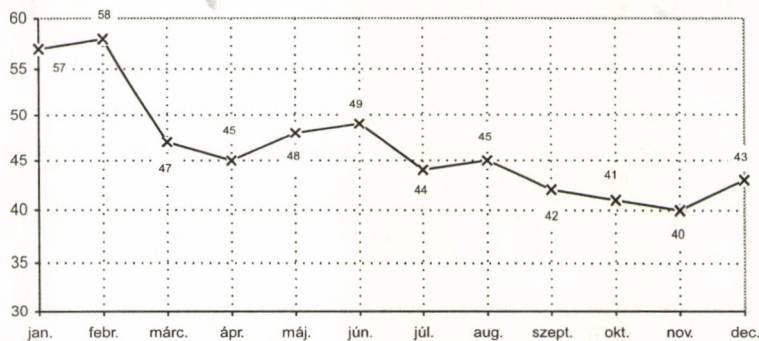
A kormánytagokba vetett bizalom állagának változása:

HORN GYULA KORMÁNYA elvesztegette az első nyolc hónapot, részben az önkormányzati választások megnyerése érdekében, részben a Horn-Békesi-ellentét miatt. Az idővesztés a népszerűség átmeneti megtartását eredményezte (1994 októberében még 60 pont felett volt a kormánytagok iránti bizalom átlaga, és ez nagyon magas érték.) A januári áremelkedések, majd a Bokros-csomag márciusi bejelentése radikálisan megváltoztatta a közvélemény és a kormány viszonyát. A miniszterelnök népszerűségének változása még világosabban kifejezi a fenti összefüggést:

* Készült a Batthyány Lajos Alapítvány támogatásával

Horn Gyula alkalmasságának megítélése 1995-ben:

A példa nélküli népszerűségvesztés és a Bokros-csomag összefüggése egészen világos. A választópolgárok elsősorban a saját személyes életszínvonaluk alapján ítélik meg a kormány tevékenységét.

A megítélés az év második felében, lényegében, változatlan maradt, illetve kismértékben még javult is. A decemberi javuló közgazdasági mutatók, a kedvezőbb nemzetközi megítélés, és a privatizáció eredménye javított valamelyest a kormány helyzetén a politika iránt leginkább érdeklődő társadalmi csoportokban.

Külföldi megfigyelők meglepődtek azon, hogy a lakosság milyen csekély ellenállást tanúsított a megszorító intézkedésekkel szemben. Ez a tény valóban hozzájárult ahhoz, hogy a kormányzat sikeresen túljutott az 1995-ös éven. A lakosság túróképességét azonban még nem tette igazán próbára a '95-ös esztendő, hiszen a Bokros-csomag legfontosabb életszínvonal-rontó intézkedései csak 1996-ban lesznek érzékelhetőek.

VÁRHATÓ HOGY AZ ÉV ELEJÉN MÁR MEGSZOKOTT életszínvonalromlás, és a képtelen adóelőleg-levonás bonyodalmi tovább csökkentik a kormányba vetett bizalmat. A januári Szonda Ipsos-felmérés 3%-os bizalomcsökkenést jelez a minisztériumokat illetően, ugyanakkor a Marketing Centrum adatai szerint, a polgárok értékelik a kormány erőfeszítéseit a költségvetési hiány csökkentése érdekében. BOKROS Lajos lemondása minden szempontból új helyzetet teremt. A lemondás akár újra kiélezheti a koalíción belüli ellentéteket is.

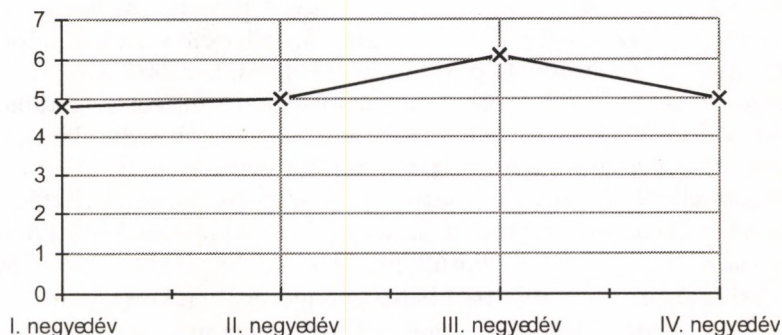
Az év végén a koalíció szilárdabbnak látszott, mint valaha, és ez kifejeződött az MSZP-vezetés és a frakcióvezetés újraválasztásában, valamint az SZDSZ lojalitásában, amely november óta tart. A sajtó, az SZDSZ politikájának mintegy tükörképeként, megnyihült a miniszterelnökkel szemben, a kritikus-gúnyolódó írások lényegében megszűntek. Érdeemes összevetni ezzel az augusztus-szeptemberi sajtóhangulatot, amely akkor pontosan tükrözte az SZDSZ kilépési szándékát.

A közvélemény enyhülő nyomása, és az év végi kedvező makrogazdasági mutatók lehetővé tették az MSZP-vezetés számára az uralom helyreállítását a pártban és a frakcióban. Ezzel párhuzamosan az SZDSZ-ben kialakult az a meggyőződés, hogy a közeljövőben nem lesz lehetőségük elfogadható módon kilépni a koalícióból, a távolabbi jövőben pedig már talán nem is lesz érdemes. Így az SZDSZ, amely szeptemberben már megkezdte kihátrálását a Bokros-csomag mögül, az év végén inkább úgy vélekedett, hogy a pártnak ki kell tartania Bokros és az ő államháztartási reform-elképzelései mellett, tűzön-vízen át. Bokros Lajos személyét pedig garanciának tartották az SZDSZ számára elvből szimpatikus gazdaságpolitika folytatására. A pénzügyminiszter lemondása azonban mind az MSZP-ben, mind az SZDSZ-ben gyengítheti a koalíció híveit és kiújulhat a vita.

PÁRTOK

AZ 1995-ÖSÉVBEN továbbra is megmaradt a társadalmi nyugalom, a polgárok nem kívánják az adott keretek változását és ennek legbiztosabb jele a parlamenti pártok túlsúlya a politikai mezőben. A polgárok a politikától továbbra is elsősorban a nyugalmat remélik, és nem kívánnak radikális változásokat. A parlamenten kívüli pártok 1995-ben végig, együttesen 5% körüli támogatottsággal rendelkeztek:

Az összes parlamenten kívüli párt együttes támogatottsága 1995-ben:

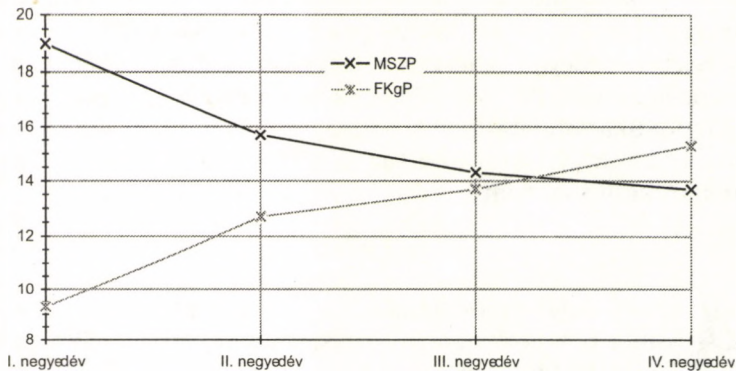

Az év másik jellemző mutatója a nem-szavazók, illetve azok aránya, akik nem tudnak maguknak pártot választani. Ennek a két csoportnak az együttes aránya lényegében mindvégig ugyanannyi maradt: a szokásos 40% körüli eredményt mutatja. (38-40% között ingadozott). Ebből a csoportból a választásokra a lakosság mintegy 10%-a aktivizálódik. A nem-szavazók, és a „nem tudom” választ adók arányának stabilitása azt mutatja, hogy nem történt átrende-

ződés a politikai élet alapjaiban, tehát a polgárok tömegei kitartanak a mai politikai berendezkedés mellett, nem fordulnak el túl nagy számban a politika egészétől.

A parlamenti pártok versenyét illetően, az elmúlt év eseménye az MSZP hanyatlása és a kisgazdapárt előretörése:

Az FKgP és az MSZP szavazóbázisának tendenciái 1995-ben:

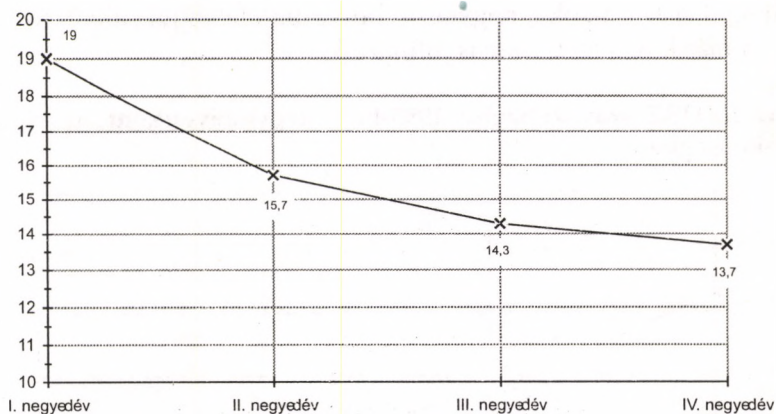

AZ MSZP ELNÉPSZERŰTLENEDÉSE elkerülhetetlen volt a kormányzati felelősség viselése miatt. Az FKgP előretörése pedig több tényezőnek is tulajdonítható. A legfontosabb, hogy a polgárok továbbra is a parlamenti pártok között tájékozódnak. Az adott hat pártból az MSZP és az SZDSZ eleve nem jött számításba: hiszen kormányoznak, és sokan éppen ebből nem kérnek. Az MDF, mint előző kormánypárt súlyos hátránnyal indult, és színvonalas szakmai parlamenti munkája ellenére sem volt képes az egységes és optimista párt látszatát kelteni, továbbá nem folyamodott demagógiához saját népszerűségének növelése érdekében. A KDNP egyelőre nem tudott megszabadulni partikuláris-rétegpárt jellegétől, kormánypárti múltja szintén nem előny. A Fidesz elleni, '93 ősze óta tartó sajtókampány megtette hatását, támogatói bázisa is ingadozó. Ennek ellenére a Fidesz-MPP növelni tudta népszerűségét az elmúlt év során. Az FKgP sikerének titka tehát elsősorban a többi párt belső gyengeségében keresendő.

Természetesen sokat tett az FKgP és személyesen TORGYÁN József is a sikerért. A párt szakított saját paraszti-partikuláris kötöttségeivel, és egyre inkább össznemzeti néppárt-propagandát folytat. A határozottság, a „szókimondás”, a demagógiát súroló politika éppen úgy hozzátartozik ehhez a sikerhez, mint a pártelnök rendkívüli aktivitása és vitakészsége. Végeredményben bevált, a népszavazási kezdeményezés is a '95-ös év elején, (négyigenes népszavazási kezdeményezés a köztársasági elnök megválasztásának módjáról). A jelek szerint ez volt az a lépés, amely elindította a népszerűség növekedési spirált.

MSZP

Az MSZP szavazóbázisa 1995-ben, negyedévenként, az egész lakosságban:

LÁTHATÓ, hogy az év első negyedében erőteljesen csökkent a támogatói tábor, majd ezt követően lassú lemorzsolódás tapasztalható. Az MSZP népszerűségének csökkenése a jelenlegi tendencia folytatódása esetén 1996 végére érheti el a kritikus 10%-os határt.

Érzékelhető bizonyos párhuzamosság a kormány és a kormányzópárt megítélésében, de láthatjuk a különbséget is: a kormány stabilizálni tudta népszerűségét, de az MSZP népszerűségvesztése folytatódott. (Az emberek elviselik a kormányt, mert nincs más lehetőségük, de az MSZP-t egyre kevesebben kívánják újrapasztani. A kormányzat elviselésének gondja a jelen feladata, amivel így-úgy megbékél a polgár, de a választás a jövő lehetősége és ebben szabad a polgár.

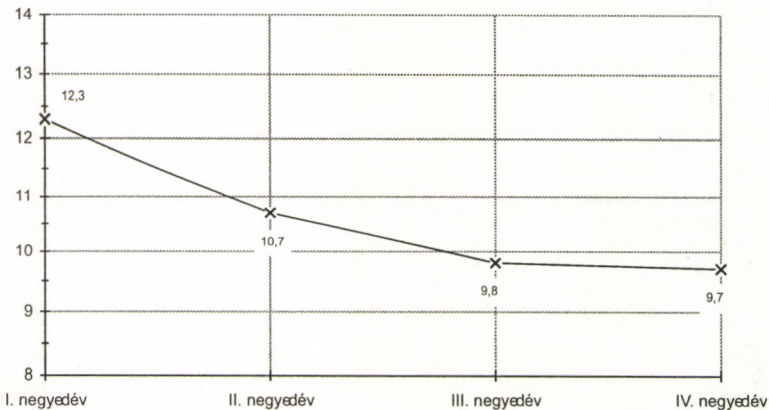
Az MSZP-n belül Horn Gyula taktikai győzelmet aratott két legfontosabb vetélytársa fölött. BÉKESI Lászlót lemondásra kényszerítette, NAGY Sándor pedig kénytelen volt megválni a szakszervezettől. Az MSZP kongresszus megerősítette a pártelnök miniszterelnököt, és a belső viták ellenére, az MSZP egyelőre megtudta őrizni egységét. Az életszínvonal romlása és a közvélemény nyomása azonban hosszútávon veszélybe sodorhatja ezt az egységet, különösen akkor, ha az SZDSZ-szel újra kiéleződik a viszony.

Az MSZP nagy stratégiai előnye a többi párttal szemben, hogy a baloldalon továbbra is monopolhelyzetben van. Ez pedig nem lebecsülhető tényező egy, a baloldali eszméktől mélyen átitott társadalomban.

SZDSZ

Az SZDSZ-ről a Népszabadságban közölt Szonda Ipsos-elemzés azt állapítja meg, hogy a párt szavazó tábora 9-12% között ingadozott, de ez nem egyértelmű tendencia. (Népszabadság, 1996. január 8.). Ha az adatokat negyedévi bontásban figyeljük, akkor azonban más következtetésre is juthatunk:

Az SZDSZ szavazóbázisa 1995-ben, negyedévenként, az egész lakosságban:

Az igaz, hogy az SZDSZ stabilizálta szavazótáborát az év második felében, de az év első felében nagyszámú támogatót veszített.

Az SZDSZ szavazótábora két csoportból tevődik össze: egy nagyon szilárd bázisból, és egy hozzá csatlakozó tétova csoportból. Amíg az SZDSZ és a média viszonya az eddigieknek megfelelően alakul, addig az SZDSZ-nek aligha kell attól tartania, hogy ez a laza csoport elpártol tőle. Az SZDSZ népszerűségének stabilizálódásához hozzájárult, hogy az MSZP-t elhagyók egy része - esetleg csak első lépésként - az SZDSZ-hez pártolt.

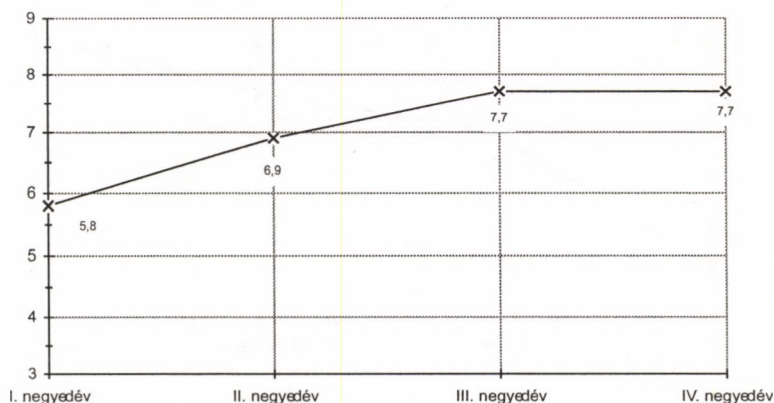
Az SZDSZ számára a koalíció fenntartása nem létkérdés (szemben az MSZP-vel), és ez nagyon jó alkupozíciókhoz juttatta a pártot a kormányban. Az SZDSZ - úgy tűnik föl - '95 augusztusában-szeptemberében elszánta magát a koalícióból való kilépésre, de a miniszterelnök erre nem adott alkalmat: minden kérdésben engedett. A "jó" szakítás lehetősége így elveszett a párt számára, és beletörődött abba, hogy a koalíció hosszútávon megmarad. A beletörődést megkönnyítette, hogy az ellenzéki pártok egységesen elutasítják az SZDSZ-szel való szövetség gondolatát, így stratégiai partnernek egyelőre csak az MSZP jöhet számba.

Az SZDSZ stratégiai előnye a média rokonszenve, továbbá a pártvezetés szilárd uralma a párt egésze felett, mindez egyedülálló manőverezési szabadsághoz juttatja.

FIDESZ-MPP

A Fidesz a két párt egyike, amely támogatókat tudott szerezni 1995-ben:

A Fidesz-MPP szavazóbázisa 1995-ben, negyedévenként, az egész lakosságban:

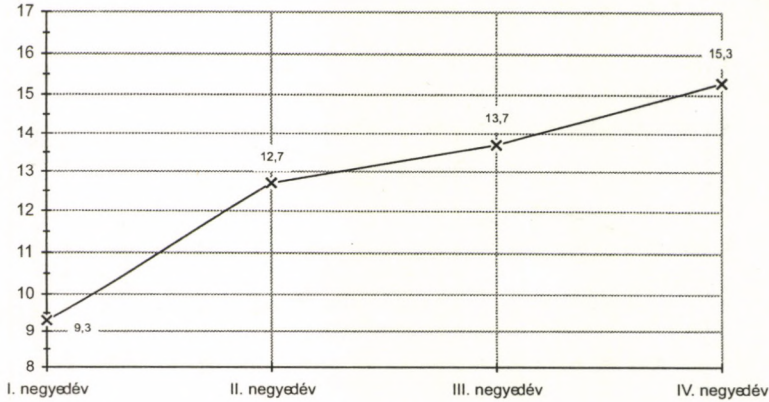
MINT LÁTHATÓ az év általános politikai tendenciája a Fidesz tekintetében is érvényesült. Az év első felében növelni tudta népszerűségét, amely az év második felében stabilizálódott. A növekedés kisebb, mint ami elvben elérhető lenne, hiszen a Fideszt még nem terheli kormányzati felelősség, és a párt egységesnek mutatkozott egész évben. Vélhetően, szerepe van a növekedés visszafogottságában annak a ténynek, hogy az előző ciklus idején kiemelkedő közvélemény-kutatási eredményeket mutatott, viszont a választásokon nem ennek megfelelően szerepelt; elképzelhető, hogy a polgárok némileg bizalmatlanok a Fidesz választási sikerességében.

A Fidesz stratégiai előnye az ellenzéki múlt és jelen, továbbá a szilárd vezetés.

FKgP

Az FKgP az 1995-ös év nagy nyertese.

Az FKgP szavazóbázisa 1995-ben, negyedévenként, az egész lakosságban:

AZ FKGP GRAFIKONJÁNAK dinamikája némileg eltér az eddig tapasztaltaktól. Természetesen, az alapvető folyamatok tekintetében hasonlóság mutatkozik: az év első felében ért el dinamikus növekedést az FKgP, és ehhez képest lassabban növekszik az év második felében. Figyelemre méltó azonban, hogy az év utolsó negyedében nagyobb volt a növekedés, mint az év harmadik negyedében. Ennek magyarázatára több lehetőség is kínálkozik: A koalíció válsága a harmadik negyedben eltántoríthatta azokat, akik komoly választáson nem kívánnak Torgyán Józsefre szavazni, csupán a kormány politikája elleni tiltakozásképpen támogatták az FKgP-t. Az év negyedik negyedére lett nyilvánvaló, hogy a közeli jövőben nem jön létre a Polgári Szövetség, és ez szavazatokat jelenthetett az FKgP számára. A következő lehetőség pedig az, hogy a polgárok az év végére vették tudomásul a kisgazdapárt reális esélyét a győzelemre, és ez növelte az esélyesnek számító párt támogatottságát.

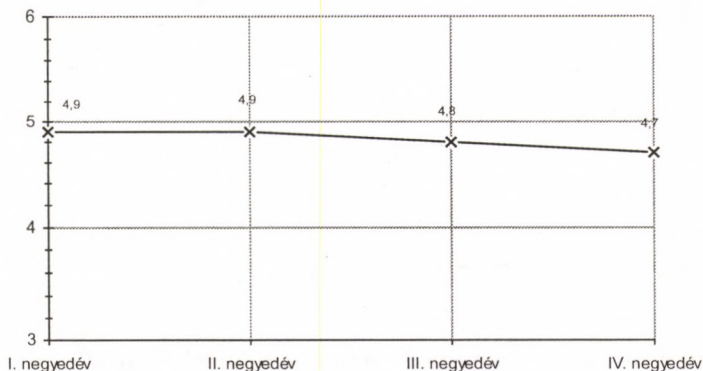
A fentiek ellenére a társadalom széles rétegeiben igen erős az ellenszenv a kisgazdapárttal szemben, és ez korlátozza a párt növekedési lehetőségeit. Ezzel együtt is ma fiatalabb, képzetlenebb, és városiasabb szavazóbázissal rendelkezik, mint az év elején.

A párt stratégiai előnye a folyamatos ellenzéki lét 1992 óta, továbbá a szilárd vezetés, és a pártvezető szónoki erénye.

KDNP

Speciális bázisának köszönhetően, a párt szinte semmilyen változást sem mutatott az 1995-ös évben a népszerűség tekintetében.

A KDNP szavazóbázisa 1995-ben, negyedévenként, az egész lakosságban:

APÁRT EGYENLETES támogatottsági értéke, és az új pártvezetés új politikája között semmilyen összefüggés sem fedezhető fel. A KDNP politikája változhat, a szavazóbázis megmarad mindaddig, amíg a katolikus hívők úgy érzik, hogy számíthatnak a pártra. Kétségtelen azonban, hogy amíg a KDNP rétegpártként viselkedik, addig arra sem számíthat, hogy szavazó tábora bővüljön. A párton belül zajló viták kevésbé öltöttek látványos formát 1995-ben, mint az MDF esetében, és a szavazótábor is kevésbé figyel oda ezekre a vitákra, mint az MDF választói. A párt és frakció között újabban kiobbant látványos ellentét hatását egyelőre még nem ismerjük.

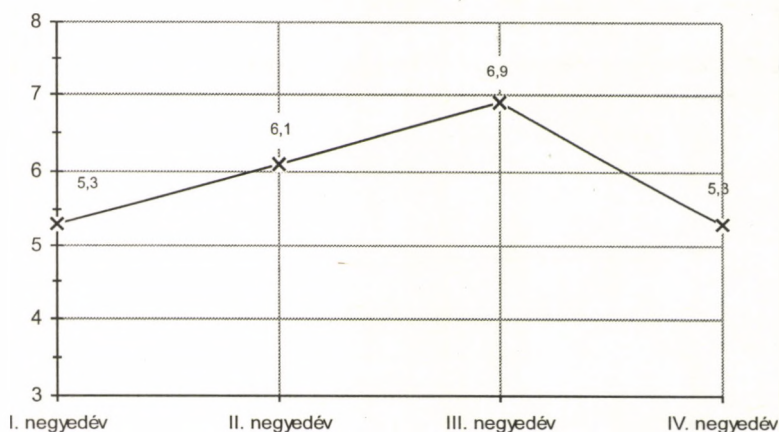
A KDNP stratégiai előnye a szavazóbázis rendkívüli szilárdsága, ami jó manőverezési lehetőséget ad a vezetésnek.

MDF

Az MDF az ellenzéki pártok közül az egyetlen, amelynek a népszerűségi tendenciája az évégén negatív fordulatot vett (diagram a következő oldalon).

A párt legjobb eredményét a harmadik negyedévben érte el, amikor az MDF által kiharcolt alkotmánybíróvási döntés hatása érvényesült. A negyedik negyedévben viszont a párt népszerűsége az első negyedévi minimumra csökkent. Aligha lehet kétséges, hogy a párt nem titkolható megosztottsága a magyarázat. Egyes külső megfigyelők szerint az MDF a bomlás jeleit mutatja; mind FKgP-s, mind KDNP-s politikusok céloztak erre a lehetőségre. Ez azóta bekövetkezett.

Az MDF szavazóbázisa 1995-ben, negyedévenként, az egész lakosságban:

Az MDF stratégiai előnye a kormányzati tapasztalat, a viszonylag magas társadalmi státusú támogatói réteg, a néppárti hagyomány.

AKORMÁNYZATI CIKLUS félidejéhez közeledve valószínűnek látszik, hogy a jelenlegi kormánypártok elveszítik a következő választást, de ma még egyáltalán nem látható, hogy ki nyeri meg azt. Mind a hat parlamenti párt súlyos belső strukturális gyengeségekkel küszködik, amelyek pártonként igen eltérő természetűek. Még a jelenleg leginkább sikeres Független Kisgazda Párt sem lehet biztos a dolgában, hiszen népszerűsége a tiltakozó szervezetek összegyűjtésén alapul, és egyszer a Fidesz már produkált hasonló felemelkedést, amelyet nem követett választási siker. Mivel a lakosság a politikai stabilitásban érdekelt, valószínű, hogy a jelenlegi parlamenti pártok közül kerül majd ki az 1998-as kormánypárt is.

OLÁH Zsigmond

Fényes István
H. TAPOLCA, 1924 VII. 8.

BÁRÁNYOK VAGY FARKASOK

A POLITIKA SZÍNPADÁN NINCSENEK ELŐRE KIOSZTVÁ A SZEREPEK. Mi sem jellemzőbb erre, mint az 1996 februárjában rendezett davosi találkozó. Davosban a világ vezető gazdasági emberei és sok ország politikusai évente kicserélik eszméiket a nemzetközi élet fő kérdéseiről. Itt legutóbb az a meglepő színlap változás történt, hogy váratlanul az orosz kommunista vezető, Gennagyij ZJUGANOV került az érdeklődés középpontjába, és sztárrá lépett elő. Az ok kettős: a legutóbbi oroszországi parlamenti választásokon Zjuganov kommunista pártja végzett az első helyen, s pártjából került ki az Állami Duma elnöke is. A másik ok az 1996 júniusában esedékes orosz elnökválasztás, amelynek — sokak véleménye szerint — Zjuganov a legesélyesebb jelöltje. Ennek következtében az oroszországi hatalmas üzletben érdekelt nagytőke máris megkezdte az átorientálódást az új kommunisták irányába.

Ez a magatartás érthető felháborodást váltott ki az orosz reformpárti körökben. Anatolij CSUBAJSZ volt miniszterelnök-helyettes Davosban nem győzte figyelmeztetni a nyugati pénzembereket a fenyegető veszélyre: ha az elnökválasztásokon a kommunisták győznek, elnyomják a polgári szabadságjogokat, szétrombolják a gazdaságot és vérözönbe taszítják az országot — mondotta Csubajsz, mert „van egy Zjuganov külföldi használatra és egy belföldi fogyasztásra”. Ehhez még hozzátette, hogy a kommunisták első intézkedése lesz a sajtószabadság elfojtása és ellenfeleik börtönbe zárása. „Bárányszőrbe bújt farkas” — ez volt Csubajsz jellemzése Zjuganovról.

Feltűnést keltett Zjuganov cikke a *New York Times*ban (1996. február 2.). Már a címe is sokatmondó: *Helyreállítjuk az orosz állam státusát és hatalmát*. Cikkében élesen bírálja mindazt, ami JELCIN elnöksége alatt történt, és hibáztatja az Egyesült Államokat Jelcin következetes támogatása miatt. Ha a kommunisták kerülnek hatalomra, az nemcsak az orosz állam tekintélyének visszaállítását jelenti a világban, hanem az orosz helyzet stabilizálását és politikájának kiszámíthatóságát. A forradalom előtti Oroszország és a Szovjetunió hagyományos külpolitikáját fogjuk követni. Ez nem más, mint hogy Oroszország az eurázsiai kontinentális tömeg középpontja és forgástengelye, s így a szükséges egyensúly Nyugat és Kelet között. Célnk a szovjet népek korábbi uniójának helyreállítása, ami történelmi szükségszerűség Oroszország és a világ biztonsága érdekében. Zjuganov, cikkében, pragmatizmusról, az ideológia elvetéséről ír és visszautasítja a „világforradalom” álomképét, hozzátéve, hogy az „új világrénd” ábrándja is idegen Oroszországtól. Nem fogjuk meg-

engedni, hogy nemzetek fölötti szervezetek beavatkozzanak az ország belügyeibe. Szélsőségesen negatív a véleményünk a NATO keleti irányban való kiszélesítésének tervéről és a NATO csapatok jugszláv földre lépését e veszélyes elgondolás első állomásának tartjuk. Oroszország sohasem lesz „ifjabb partner” a nemzetközi együttműködésben. Az amerikaiak számára nem kívánatos és szükségtelen az egyedüli szuperhatalom szerepe. Az ilyen elképzelésekre kudarc vár. Ezt követően a szoros orosz-amerikai együttműködésről ír, azzal a fenntartással, hogy amiképp az oroszok elismerik az amerikai demokratikus tradíciókat és teljesítményeket, ugyanúgy elvárják az amerikaiak részéről az oroszok saját útjának, hagyományainak elismerését.

Washington oldaláról Strobe TALBOTT, helyettes külügyminiszter világította meg az amerikai-orosz viszonyt ugyancsak a *New York Times*ban (1996. február 6.). Bevezetőben megállapítja, hogy a szilárd kapcsolat eddig több ezer orosz nukleáris rakéta leszereléséhez, az orosz csapatok németországi és baltikumi visszavonásához vezetett. Emellett az oroszok részt vesznek a boszniai béke megteremtésében. Az USA a legnagyobb tőkebefektető Oroszországban, az utóbbi három év alatt a beruházások megháromszorozódtak. Elsorolja a nézeteltéréseket is, így az atomreaktorok szállítását Iránnak és a NATO kiszélesítésének tervét. Ugyanakkor határozottan állást foglal, az orosz politika bizonytalanságai ellenére, az USA orosz politikájának „alapvető elvei” mellett. Ezek közül az első a demokrácia támogatása. A második a nép lehetősége, hogy szabadon válassza vezetőit. Ezt követi a sajtó szabadsága. A többi ezeknek következménye, így a nukleáris robbanófejek és szállítóeszközök csökkentése, a START-2 egyezmény ratifikálása, a nem megosztott, hanem egységes Európa megteremtése, a hagyományos fegyveres erők meghatározott részének leszerelése, a NATO és Oroszország kapcsolatának megbízható rendezése, a szomszédos államok függetlenségének tiszteletben tartása az egész eurázsiai térségben.

AZ AMERIKAI POLITIKAI ÉLET BEFOLYÁSOS TAGJAI elvileg ugyan egyetértenek ezekkel a célokkal, a megvalósítás módjában, a követendő taktikában, az orosz vezetők megítélésében viszont nagyok a különbségek. William PERRY védelmi miniszter, érthető módon, különös jelentőséget tulajdonít az orosz katonai körökkel kiépítendő jó kapcsolatoknak, s így reméli a két ország haderejének együttműködését kiemelni az orosz politika zavaros körülményeinek kiszámíthatatlanságából. Nem akármilyen eredményt ért el ezzel, hiszen Bosznia békéjének megvalósításában az orosz hadsereg több ezer kontingenssel vesz részt. Perry szerint azt kell figyelni, amit az orosz katonai vezetés csinál, és nem azt, amit a politikusok mondanak.

„Ha nap-nap után az operatív munkában együtt dolgozunk, akkor megváltozik az orosz katonák gondolkodásmódja is” — jelentette ki legutóbb a Pentagonban. Bárki is kerüljön hatalomra a választásokat követően, az orosz katonák biztosítják az államhatalom folyamatosságát. Perry sűrűn találkozott GRACSOV orosz védelmi miniszterrel, s az a meggyőződése, hogy a katonákkal szót lehet ér-

teni az új európai biztonsági rendszer felépítésében. Erre mutat, hogy az oroszok részt vesznek a „Partnerség a békéért” nevet viselő közös hadgyakorlaton a NATO-val. A színhely Ukrajna lesz. Éppen az orosz elnökválasztás időszakában.

Elnökválasztások lesznek az idén az Egyesült Államokban is. Az orosz és az amerikai elnökválasztás nem függetleníthető egymástól. Négy lehetőséggel kell számolni:

1. Mindkét jelenlegi elnököt, CLINTONT és Jelcint — újraválasztják. Ez esetben az eddigi politika szilárdan tovább folytatódik.
2. Jelcin elbukik, Clinton újra befut. Washington partnere egy kommunista vezetésű Oroszország lesz.
3. Jelcin marad, de Clinton távozik. Ekkor egy konzervatív, republikánus amerikai elnök lesz Jelcin társa.
4. Mindketten megbuknak. Ez esetben egy kommunista Oroszország kerül kapcsolatba egy konzervatív amerikai adminisztrációval.

Korai lenne még behatóbban foglalkozni az egyes lehetőségekkel, hiszen a nemzetközi politika állandó mozgásban van, és sok minden változhat.

EGYRE TÖBB AMERIKAI ELEMZŐ AZT HELYESELNÉ, ha Washington felhagyna Jelcin egyoldalú támogatásával. Már csak azért is, mert a jelenlegi közvélemény-kutatások szerint a Nyugattal szemben ellenséges kommunisták és nacionalisták nagyságrendekkel vezetnek Jelcin előtt. Flora LEWISNAK, a nemzetközi tekintélyű publicistának egyáltalán nem tetszik Jelcin közeledése a reformellenes körökhöz. Ez az út már GORBACSOV idején sem volt járható. Véggkövetkeztetés: „Jelcin támogatása nem segít sem Oroszországnak, sem a Nyugatnak”.

Amerika idejétmúlt orosz politikája címmel a *Newsweek*ben (1996. február 12.) Michael MANDELBAUM írt cikket. Álláspontja szerint Amerika oroszországi politikája 1993 óta két pilléren nyugszik: az egyik a piacgazdaság kialakulásához vezető lépések lelkes támogatása, a másik a nyílt azonosulás Jelcin politikai szerencsésével. Ez a politika helyes volt 1993-ban, de rossz 1996-ban. Ha az amerikai politika továbbra is arra ösztönzi Jelcint, hogy következetesen tartson ki a piacgazdaság és a reformok mellett, akkor ez az orosz elnök politikai öngyilkosságával ér fel. Saját érdekei szempontjából nagyon is érthető volt, hogy leváltott több ismert reformista személyiséget, köztük Csubajsz. Történelmileg nézve, az amerikai külügyminisztériumnak nem volt szokása kommentálni a külföldi kormányátalakításokat, vagy útmutatásokat adni a gazdaságpolitika kérdéseiben. Nem volt tehát szerencsés a külügyminisztérium szóvivőjének kioktató nyilatkozata Csubajsz menesztésével kapcsolatban. Ilyen álszófogalás csak az orosz nacionalisták malmára hajtja a vizet, akik

SZALAY LAJOS RAJZA

szerint Amerika megalázza és meggyengíti Oroszországot. A megrovó szavakat jobb a Nemzetközi Valuta Alapra (IMF) hagyni. Ami Jelcin „ölelgetését” illeti, korántsem biztos, hogy ilyen amerikai magatartás megjavítja választási kilátásait. Washington orosz politikájának alapelvein nem kell változtatni, a taktikán azonban igen. Amikor 1993-ban Jelcint ellenfelei fegyveresen akarták eltávolítani, akkor helyes volt a számára nyújtott amerikai támogatás. Sorsát most eldöntik az 1996-os választások. A támogatás visszafelé sülhet el.

AKÉP TELJESSÉGÉHEZ TARTOZIK MÉG Gracsov beszéde Belgrádban, valamint CHRISTOPHER és PRIMAKOV megbeszélése Helsinkiben. Az orosz védelmi miniszter kilátásba helyezte egy új katonai szövetség létrehozását, amelynek segítségével elejét lehetne venni annak, hogy a NATO-t kiterjesszék a kelet-európai államokra is. Lehetségesnek mondotta az orosz katonai erők jelentős növelését is. A beszéd egy nappal az amerikai és az orosz külügyminiszter találkozója előtt hangzott el, mintegy megadva az orosz irányvonalat. A két külügyminiszter megbeszélése ennek következtében az udvarias egyet nem értésben merült ki.

PETHŐ Tibor

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

ÉRDEKLŐDÉSSSEL OLVASTAM a *Magyar Szemle* 1996. évi 1. számában a demográfia és halandóság kérdéseiről, a SOTE Magatartástudományi Intézetében rendezett beszélgetésről GALGÓCZY Zsuzsa által készített összefoglalót. A vita számomra rendkívül érdekes volt, és azon túl, hogy egy-két tudományosan nem igazolható gondolat is felmerült, sok tekintetben tükrözte azt a tanácsalanságot, amely a halandósággal foglalkozók, vagy e kérdés iránt érdeklődők, erről véleményt formálók körében is él a magas magyar halandóság okairól és következményeiről.

A magam részéről most azonban csak a SZABÓ A. Ferenc által kifejtettekhez szeretnék hozzászólni, mert úgy érzem, amit mondott, rendkívül problematikus. Szabó A. Ferenc a hazai kedvezőtlen népességlejtelés következményeit az utódállamokban élő magyarság nagyobb, elsősorban fiatalabb csoportjainak, vagy esetleg egészének a jelenlegi országterületre történő áttelepítésével gondolja enyhíteni. Mindezt az erdélyi szászok vagy a zsidók anyaországukban történt áttelepítésének analógiájára. E két nemzetiség áttelepülése annak feltételezésével történt, hogy németként vagy zsidóként való továbbélésük a román állam intoleranciája miatt lehetetlenné vált.

A tömeges német s zsidó áttelepülés ily módon jogellenes (román) állami magatartás következménye és tudomásul vétele, ezért semmiképpen sem helyeselhető a magyarság esetében sem. Egy ország népesedési problémái megoldásának ugyanis a telepítés nem lehet eszköze. A rossz, sőt immár tragikusan rossz magyar népesedési helyzet okait kell feltárni és orvosolni, hogy a népesség saját maga legyen képes sorsának megújítására, a megújulásra.

Nem osztom a hozzászóló ama véleményét, hogy a magyar nép megmaradása független attól a területtől, amelyen él, a népesség és az általa lakott terület kapcsolata jóval mélyebb. A magyarság a Kárpát-medencében szétszórva él, igaz, hogy többségében a terület közepén, és tizenegy évszázada minden nehézség ellenére fennmaradt. Nem megengedhető, hogy generációk óta adott helyen élő népességcsoportokat kiszakítsunk környezetükből csak azért, mert jelenleg esetleg üldözik őket, vagy mert e népnek az anyaországban élő része adott történelmi időszakban súlyos demográfiai helyzetbe került. A volt Jugoszláviában zajló folyamatok az ilyen etnikai tisztogatásnak elborzasztó példáját nyújták, de utalhatunk a második világháborút követő, minket is érintő lakosságcserek és telepítések embertelenségeire és következményeire. Már eddig is nagyon sok magyar vándorolt el az utódállamokból és nekünk mindenképpen arra

SZALAY LAJOS RAJZA

kell törekednünk, hogy ez a folyamat megálljon, sőt, ha lehet visszajára forduljon. A magyarság jogainak azon a területen kell érvényesülniük, amelyen él. A tömeges idevándorlást ezen felül egyes utódállamok is üdvöznék, mert egybeesik ama törekvésükkel, hogy a trianoni békével birtokukba jutott területekről a magyarság így, vagy úgy, de eltűnjön. Nem hiszem, hogy a szomszédokkal való megbékélést ezzel a gesztussal kellene megpecsételniük.

ANÉPESEDÉSI HELYZET — és ezen belül a halandóság és a termékenység helyzete — valóban olyan súlyos, hogy orvoslására gyors és hosszan ható népesedéspolitikai intézkedésekre van szükség, sőt ezeket már korábban meg kellett volna hozni, amint ezt mértékadó demográfusok sürgették is. A magas halandóság és az alacsony termékenység gazdasági következményei közismertek, a népesség száma és kormegoszlása, több évtizedre előre, viszonylag nagy pontossággal megbecsülhető. A halandóság és a termékenység szintjét kell hosszabb távon elfogadható mértékűvé változtatni és olyan gazdaságpolitika, szociálpolitika kell, amely számol e folyamatokkal.

Magyarországra a szomszédos országokból amúgy is rendszeresen vándorolnak be magyarok, semmiképpen sem lenne célszerű és megengedhető, hogy ezt intézményesen is fokozzuk.

VUKOVICH György

SUMMARIES

Editorial Note by Gábor CZAKÓ

Professor **György SZABAD**, historian, M.P., Budapest. *From Student Into Colleague*. The former Speaker of the Hungarian Parliament (1990-1994) recalls his early personal memories of Prime Minister József ANTALL (1990-1993), and their joint work at the National Round Table talks in 1989.

József CSORBA, researcher, Budapest. *The Communication Crisis of the Hungarian State*. There is a need for an up-to-date legislation on information, which codifies the sources of information necessary for a modern state bureaucracy, and which bans uncontrolled trade on the unregulated information market.

Miklós BIRÓ, social psychologist, Novi Sad, Yugoslavia. *How to Incite a War?* A chapter from Dr. Bíró's recent book, originally written in Serbian, analyzes the role of politicians and the media in bringing about the South Slav conflict, and the psychological traumas suffered by the population.

Round Table Series of the Semmelweis University of Medicine, Budapest. The Doctor-Patient Relationship. Physicians, psychologists and other specialists examine the question in the new paradigm of Hungarian medicine.

Evening Question. Interview in Duna Television, the Hungarian Satellite Channel. **Ferenc GLATZ**, historian, Director of the Európa Institute in Budapest, talks about his new secondary-school textbook, *Chronicle of the Hungarians*.

Máté HIDVÉGI, scientist and cultural historian, Budapest. *The Dreams of László Nagy*. An examination of the dreams, with special regard to motifs of death, of the major poet László Nagy, on the basis of notebooks written in the last years of his life.

Károly SZALAY, literary historian, Budapest. *An Ironic Archbishop of Esztergom*. Analysis of the sophisticated Latin texts of Lodomér, a late 13th century statesman and a consummate stylist, and his interpretation of contemporary politics.

Magdolna SUPKA, art historian, Budapest. *On Lajos Szalay*. Reprint of an introduction, so far only published in an exhibition leaflet, to the great master draughtsman's illustrations to *The Song of Songs*.

Zsigmond OLÁH, political analyst, Budapest. *Public Opinion and Politics in 1995*. An examination, on the basis of opinion polls, of party sympathies and government ratings.

Balázs MEZEI, philosopher, Budapest reviews the latest issue of the multilingual Hungarian yearbook *Existentia*.

Péter SNEÉ, our film critic, reviews *Sztracsatella*, András KERN's failed attempt to create his own Woody ALLEN-movie in a Budapest setting, with himself as director-actor.

ÉNEKEK ÉNEKE XII.

Tibor PETHŐ, our foreign policy columnist, Senior Editor, *Magyar Nemzet*, Budapest. *Sheep or Wolves*. The West's enormous dilemma of how to handle the forthcoming Russian elections and the candidates.

In our correspondence column, György VUKOVICH, Chairman of the Bureau of Statistics, challenges some of the data and statements published in the demography round table of our January issue.

F E J L E S Z T Ó P E D A G Ó G I A

pedagógiai szakfolyóirat / 1995/4

A TERMÉSZETISMERET TANÍTÁSÁNAK
MÓDSZEREI A MONTESSORI ÁLTALÁNOS
ISKOLÁKBAN

ÓVODAISKOLA KECSKEMÉTEN
TÖRTÉNELEM-METODIKAI MŰHELY

Pedagógiai szakfolyóirat. Kiadja a Mentor Könyves Bt. Főszerkesztő: dr. Salné Lengyel Mária. Szerkesztőség: 1112 Budapest, Görbe u. 4/B. Telefon: 342-2121. Előfizethető a szerkesztőségben és az Etikett Kft-nél: 1525 Bp., Pf. 812. Telefon/fax: 206-6553. Előfizetési díj egy évre: 2016 Ft.

Gyórfy László
A farkasüvöltés
nem hallatszik az égbe

Válogatott közéleti írások

PÜSKI

SZERKESZTETTE: DR. SIPOS KORNÉL

DROGMEGELŐZÉS AZ ISKOLÁBAN

207 Double-headed serpent Kétféjű kígyó	208 Black rings Fekete gyűrűk	209 Skull design B Koponyaterv	210 Red spot Piros folt	211 Buddha Buddha
223 Mr. Zippy Mr. Zippy	224 Bat Design Denevér-terv	225 Black lightning Fekete világitás	226 Smiley blue eyes Mosolygó kék szemek	227 Strawberry Földieper
239 Purple Haze Purple ház	240 Gorbachev Gorbacsov	241 Yellow Asterisk Sárga asterisk	242 Yellow Star Sárga csillag	243 Gnome Gnóm

A könyv megrendel-
hető a Magyar Test-
nevelési Egyetem
Továbbképző Köz-
pontjában: 1123 Bu-
dapest, Alkotás u. 44.

A magyar jezsuiták folyóirata

Távlatok

VILÁGNÉZET, LELKISÉG, KULTÚRA

Szerkeszti Szabó Ferenc és Nagy Ferenc

Megjelenik évente hatszor.

Előfizetés egy évre 900 Ft.

OTP-számlaszám: 1170 8001-2036 5961

Megrendelhető:

1026 Budapest, Sodrás u. 13. (1535 Bp. Pf. 826)

Telefon: 176-7062; 393-1089; fax: 275-0269

FIATAL, KATOLIKUS

MEGJELENIK
MINDEN ELSŐPÉNTEKEN

A szerkesztőség címe:
1365 Bp., Pf. 661.

A legkedveltebb papilap

(talán véletlenül), Isten Országa fiataljainak
nagydiák-kortól; mindenről,

ami hitünk szerint eltúri a nyomdafestéket 1-36

Megrendelhető a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj egy évre 1200 Ft.

Ára: 96 Ft

MAGYAR SZEMLE

Megrendelem a folyóiratot példányban,

egy évre (1140 Ft; külföldön 75 \$ pld-ként)

fél évre (570 Ft; külföldön 38 \$ pld-ként).

Az előfizetési díjat a részemre megküldött postautalványon
egyenlítem ki.

Név:

Cím:

Dátum:

Aláírás:

Kérjük, vágja ki és borítékban adja föl a szerkesztőség címére
(1067 Bp., Eötvös u. 24.)! A hiányzó számokat beszerezheti a szer-
kesztőségben, vagy postaköltség ellenében megküldjük Önnek!

MAGYAR SZEMLE

Megjelenik havonta

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u.24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Telefon/fax: 111-6477

Kiadja:
Magyar Szemle Alapítvány
Felelős kiadó:
DR. GRANASZTÓI GYÖRGY

ISSN 1216 6235

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.
2340 Kiskunlacháza,
Kossuth L. u. 9.
Felelős vezető:
Tóth Imre ügyvezető

Tipográfia terv:
BANGA FERENC
Műszaki szerkesztés:
MAGYAR BERTALAN

Terjeszti belföldön előfizetésben a
Magyar Posta Rt. Hírlap-üzletági
Igazgatósága. Árusításban
megvásárolható a postai területi
hírlapkereskedelmi rt-k árusainál.

Előfizetési díj:
egy évre 1140 Ft, fél évre 570 Ft;

Külföldről előfizethető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:
MNB 11707024-20332033
vagy megrendelhető levélben,
melyre csekket küldünk

Előfizetési díj: postaköltséggel
együtt egy évre 75 \$, fél évre 38 \$

A CÍMLAPON:
SZALAY LAJOS RAJZA
AZ ÉNEKEK ÉNEKE CÍMŰ
ALBUMBÓL

A MAGYAR SZEMLÉT AZ
ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK
ÁRUSÍJTJÁK BUDAPESTEN:

Batthyány tér, metró; Frankel
Leó utcai aluljáró; Flórián tér,
Flórián üzletközpont; Bécsi út
122-124.; Déli pályaudvar, met-
ró; Déli pályaudvar, lapüzlet;
Kosztolányi tér; Bukarest étte-
rem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti
metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai
lapüzlet; Deák téri aluljáró, lap-
üzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u.
6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi
udvar; Nyugati téri lapüzlet; Já-
szai Mari téri aluljáró; Erzsébet
krt. 17., lapüzlet; Baross téri lap-
üzlet; Ferenc körúti aluljáró;
Bajcsy-Zsilinszky u. 76., köz-
lönybolt; Lehel tér, Gogol utcai
lapüzlet; Árpád-híd, metró; Mó-
ricz Zsigmond körtér, a 6-os vil-
lamos indulási oldala; 114. pos-
tahivatal; Moszkva tér, Gomba;
Örs vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍ-
TÓ KÖNYVESBOLTOK BUDA-
PESTEN:

ATLANTISZ KÖNYVSZIGET
(V., Piarista köz 1.); BENCÉS
KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek
tere 5.); MENTOR KÖNYVES-
BOLT (VII., Rákóczi út 54.);
ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrassy út
45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I.,
Hess András tér 4.); PETŐFI
KÖNYVESBOLT (II., Margit krt.
7.); PONT KÖNYVESBOLT (V.,
Mérleg u. 6.); FEHÉRLÓFIA
KÖNYVKERESKEDÉS (VIII., Jó-
zsef krt. 36.); SZÁZADVÉG
KÖNYVESBOLT (V., Veres Pál-
né u. 4-6.); NEMZETI KÖNY-
VESBOLT (XIII., Pannónia u. 22.)
BALASSI KIADÓ KÖNYVES-
BOLTJÁBAN (II., Margit u. 1.)
korlátozott számban korábbi
számaink is kaphatók.

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL: MIKLÓSSY Endre: *Nietzsche Antikrisztusa*; BUJI Ferenc: *Egy gyermekrajz kozmogóniai értelmezése*; ANDORKA Rudolf: *Önérdék vagy erkölcs?*; BOD Péter Ákos az értékteremtés erkölcséről; EGEDY Gergely: *Versengést vagy együttműködést?* NEMESKÜRTY István a régi Belügyminisztériumról — SZÁVAI János: *Antall József, a külpolitikus*

Szentmiklós, márt. 15. 1849.

KEDVES ANGYALOM! TI MA MÁRTIUS 15-KÉT ÜNNEPLITEK, mi pedig — értem seregeink — mennek a német ellen. Hogy tulajdonképen mit ünnepelnek mártius 15-kén, midőn egy kis pesti lármánál egyéb nem történt, azt nem tudom, de hogy azon napon, melyen a hadsereg megmenti a hazát, lesz mit ünnepelni, azt tudom. Pedig megmenti okvetlenül, megverik ám a németet bizonyosan, lehetetlen, hogy meg ne verjék.

Ma megyek Földvárra, Cibakházára, hova a seregek már elmentek. Bajom nincs, egészséges s jókedvű vagyok. Légy te is az Kedves Angyalom.

Csókkollak milliomszor, kedves gyermekeimmel együtt. Isten áldjon meg,

hű LAJOSOD.

Törökszentmiklós. Martius 19-kén este (1849.)

KEDVES ANGYALOM! BIZON NEM LETT abból a NKőrösi csatából semmi. Okait majd elmondom, ha hazajövök. Haragszom, mint az ördög, ámbár látom, hogy máskint nem lehetett. Vetter is haragszik mint én. Egyébiránt más baj nincs, mint az, hogy a veressipkásoknak egy kissé később kell ebédet adnod Pesten, mint 25-kén.

Egyébiránt a tábori élet derék élet volna, ha olyan gonosz hideg nem volna, meg ha volna mit enni, de már ma bizon, csak szalonnát eszünk, itt Törökszentmiklóson gonoszul vagyok magam konyhájával, mert nincs hol venni s nincs mit enni. Ha még egyszer a táborba jövök, kuchta legényt és társzekeret kell hoznom. Nagy hiba volt, hogy nem tettem. Nem hinnéd, mennyi befolyása volna annak, ha nyílt asztalt tarthatnék a táborban.

Olly igen régen nem láttalak már lelkem, Angyalom. Repülnék hozzád, de itt végetlen szükség van reám. A tegnapi csatából semmi sem lévén, most már másutt kell a Tiszán átkelni a seregnek, hol és mikor, ez az ellenség állásának holnap történendő kitudásától függ. Erre fogjuk az operáció tervét basirozni. Addig pedig el nem mehetek, míg ez nincs meg. De meg lévén, holnap vagy holnapután hazarándulok két napra. A csatát ugyis csak 28-ikra számítom s addig még visszajöhetek. — Egészségem egyébiránt jobb, mint Debrecenben. Ez a te jó szivednek nem kedvetlen ujság leszen. Csak rólad is hasonlót hallanék, ez vigasztalna érted aggdó lelkemet.

Öllem forró szeretettel, s csókkollak ezerszer kicsinyeiddel, hű

LAJOSOD.

(Kossuth Lajos levelei feleségéhez — részletek. *Magyar Szemle*, 1934. július)